

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΙΣΤΟΡΙΑ,
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ
ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η Κωνσταντινούπολη με τη ματιά του Παμούκ: πολιτικές και κοινωνικές αναφορές στα βιβλία του

της φοιτήτριας

Άννας Παπατάσου

ΑΜ: hac21022

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: Νικόλαος Λιάζος, Επίκουρος Καθηγητής ΒΣΑΣ

ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: Σταυρούλα Μαυρογένη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
ΒΣΑΣ

ΤΡΙΤΟΣ ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: Τσιπριάν Λουκρέτσιους Σούτσιου, Αναπληρωτής
Καθηγητής ΒΣΑΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2022

Με πλήρη επίγνωση των συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων, δηλώνω ότι είμαι αποκλειστικός συγγραφέας της παρούσας Διπλωματικής Εργασίας. Έχω αναφέρει πλήρως και με σαφείς αναφορές, όλες τις πηγές χρήσης δεδομένων, απόψεων, θέσεων και προτάσεων, ιδεών και λεκτικών αναφορών, είτε κατά κυριολεξία είτε βάση επιστημονικής παράφρασης.

«Η έγκριση της Μεταπτυχιακής Εργασίας από το Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας δεν υποδηλώνει αναγκαστικά ότι αποδέχεται το Τμήμα τις γνώμες του συγγραφέα.»

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερω τον κ. Νικόλαο Λιάζο για την καθοδήγηση και την υποστήριξη σε όλα τα στάδια της εργασίας μου όπως και τους άλλους δύο συνεπιβλέποντες καθηγητές. Ευχαριστώ, επίσης την οικογένειά μου για τη στήριξη στην όλη προσπάθειά μου.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
ABSTRACT.....	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΜΕΡΟΣ Α΄	11
Α1. Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΟΡΧΑΝ ΠΑΜΟΥΚ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	11
1.1. Βιογραφικά στοιχεία	11
1.2. Συγγραφικό έργο	11
1.3. Εργοκριτική και ιδεολογικός προσανατολισμός	12
1.4. Ο Παμούκ και οι μεταμοντέρνοι λογοτέχνες	14
ΜΕΡΟΣ Β΄	15
ΑΝΑΛΥΣΗ: Η Κωνσταντινούπολη μέσα από τα βιβλία του Παμούκ	15
Περιεχόμενο και θεματική των βιβλίων	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ	18
1.1. Το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η Δύση	18
1.2. Η Τουρκική Δημοκρατία του Κεμάλ	22
1.3. Η μετάβαση στον πολυκομματισμό	25
1.4. Τα στρατιωτικά πραξικοπήματα και ο περιορισμός των ελευθεριών	27
1.5. Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Τουρκία	30
1.6. Οι πνευματικοί άνθρωποι και η σχέση τους με την εξουσία	34
1.7. Η ελευθερία του Τύπου	38
1.8. Ατομική ελευθερία και ευθύνη	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ	46
2.1. Η Κωνσταντινούπολη και ο εκδυτικισμός	46
i. Η Πόλη τις πρώτες δεκαετίες του 20 ^{ου} αιώνα	47
ii. Όψεις της αστικοποίησης της Πόλης	50
iii. Η Πόλη σήμερα στην εποχή της τεχνολογίας και της ψηφιακής εποχής	52
2.2. Η εκπαίδευση στην Τουρκία	55
2.3. Οι Ρωμιοί της Πόλης	58
2.4. Κοινωνικές τάξεις	61

2.5. Η θέση της γυναίκας	67
2.6. Οι σχέσεις των δύο φύλων	73
2.7. Οι νέοι της Πόλης	75
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	84
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	87
ΔΙΑΚΗΡΥΞΕΙΣ	89
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	89

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Κωνσταντινούπολη με την πολυκύμαντη ιστορία της και το σύγχρονο πρόσωπό της είναι το αγαπημένο θέμα των αναγνωστών και των συγγραφέων. Ο Ορχάν Παμούκ, Τούρκος λογοτέχνης του μεταμοντέρνου μυθιστορήματος και βραβευμένος με το Νόμπελ Λογοτεχνίας, είναι ένας από αυτούς τους συγγραφείς των οποίων τα έργα διαδραματίζονται στην Κωνσταντινούπολη. Η παρούσα εργασία διερευνά το πώς αναπλάθεται λογοτεχνικά και αποτυπώνεται η πολιτική και η κοινωνική ζωή της Πόλης στα βιβλία του. Πιο συγκεκριμένα μελετήθηκαν τα βιβλία *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις*, *Το σπίτι της σιωπής*, *Το Μουσείο της Αθωότητας*, *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*. Επίσης, επιδιώκεται μέσα από την προσέγγιση του συγγραφέα και των έργων του να αποτυπωθούν τα θέματα που τον απασχολούν, οι θέσεις του καθώς και η στάση που παίρνει απέναντι σε αυτά. Παράλληλα, διαφαίνεται ο ρόλος και η σημασία της Λογοτεχνίας σήμερα.

Όσον αφορά την πολιτική ζωή καταγράφηκαν και σχολιάστηκαν αναφορές του συγγραφέα σε πολιτικές περιόδους και σημαντικούς σταθμούς της σύγχρονης τουρκικής ιστορίας. Ειδικότερα, αναφορές στην περίοδο κατάρρευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην επανάσταση των Νεότουρκων και την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, στην περίοδο της Δημοκρατίας του Μεντερές, στην εποχή των πραξικοπημάτων 1960-1980 και στη σύγχρονη εποχή. Επιπλέον, προσεγγίστηκαν έννοιες που συνδέονται με την πολιτική ζωή: η κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι πνευματικοί άνθρωποι και ο τύπος σε σχέση με την εξουσία και οι έννοιες της ατομικής ελευθερίας κι ευθύνης. Αναφορικά με την κοινωνική ζωή καταγράφηκαν και αναλύθηκαν πτυχές και θέματα του κοινωνικού βίου της Κωνσταντινούπολης, όπως παρουσιάζονται στα βιβλία μέσα από το λόγο των χαρακτήρων: η εκπαίδευση, οι κοινωνικές τάξεις, οι Ρωμιοί και οι μειονότητες, η θέση της γυναίκας, οι σχέσεις των δύο φύλων και οι νέοι της Πόλης. Επίσης, παρουσιάζεται το θέμα του εκδυτικισμού της Πόλης και ο αντίκτυπός του στην τουρκική κοινωνία, ως αποτέλεσμα της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας της Τουρκίας και του δυτικού προσανατολισμού της.

ABSTRACT

Constantinople with its varied history and its modern face is the favorite subject of readers and writers. Orhan Pamuk, a Turkish writer of the postmodern novel and winner of the Nobel Prize for Literature, is one of those writers whose works are set in Istanbul. This paper investigates how the political and social life of the City is literally recreated and captured in his books. More specifically, the books *Istanbul City and Memories*, *The House of Silence*, *The Museum of Innocence*, *The Woman with Red Hair* were studied. Also, through the approach of the author and his works, it is sought to capture the issues that preoccupy him, his positions as well as the attitude he takes towards them. Thus, the role and importance of Literature today is also evident.

In terms of political life, the author's references to political periods and important milestones in modern Turkish history were recorded and annotated. In particular, references to the period of the collapse of the Ottoman Empire, the revolution of the Young Turks and the establishment of the Turkish Republic, the period of the Republic of Menderes, the era of coups 1960-1980 and the modern era. In addition, concepts linked to political life were approached: the state of human rights, intellectual people and the press in relation to power and the concepts of individual freedom and responsibility. Regarding the social life, aspects and issues of the social life of Istanbul were recorded and analyzed as presented in the books through the words of the characters: education, social classes, Greeks and minorities, the position of women, the relations between the two genders and the young people of the City. Also, the issue of the Westernization of the City and its impact on Turkish society is presented, as a result of Turkey's reform effort and its western orientation.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Κωνσταντινούπολη με το βυζαντινό και οθωμανικό παρελθόν της και με το σύγχρονο πρόσωπό της στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία είναι το αγαπημένο θέμα συγγραφέων και αναγνώστων. Από την άλλη, η Λογοτεχνία, ως «έκφραση της κοσμοθεωρίας ενός πολιτισμού και ως τρόπος του σκέπτεσθαι», θεωρείται «ο κατεξοχήν τόπος για την προαγωγή της συνάντησης και της αμοιβαίας κατανόησης των ανθρώπων μέσω των προϊόντων τους, υλικών και πνευματικών»¹. Το παραπάνω σκεπτικό αποτέλεσε την αφετηρία για την ενασχόληση με αυτό το θέμα, δηλαδή, την εικόνα της Κωνσταντινούπολης, που γεφυρώνει δύο κόσμους, και την πορεία της από το χτες στο σήμερα, όπως αποτυπώνεται στα βιβλία του Ορχάν Παμούκ. Πιο συγκεκριμένα, η εργασία εστιάζει στις αναφορές του συγγραφέα στην πολιτική και κοινωνική ζωή της Πόλης και παράλληλα, διερευνά πώς βλέπει και αναπλάθει όψεις του πολιτισμού της Πόλης που αλλάζει, κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Αλλά και ποια στάση παίρνει απέναντι στα θέματα που τον απασχολούν: η ταυτότητα της πόλης του και της χώρας του, η σχέση παράδοση και μοντερνισμός και το “δίλημμα” Ανατολή – Δύση. Επομένως, στην εργασία συναντιέται η Ιστορία με τη Λογοτεχνία.²

Το θέμα αυτό επιλέχθηκε κυρίως για δύο λόγους. Πρώτον, το προσωπικό ενδιαφέρον της γράφουσας για την ιστορία της Πόλης – ως σταυροδρόμι λαών και πολιτισμών – και γενικότερα της Τουρκίας, με την οποία η ιστορική μοίρα της Ελλάδας συνδέθηκε ποικιλοτρόπως. Και δεύτερον, επίσης το ερευνητικό ενδιαφέρον για επισήμανση και καταγραφή του τρόπου με τον οποίο αποτυπώνονται κι αντανακλώνται διαστάσεις και πολιτικές - κοινωνικές εκφάνσεις του βίου της Πόλης στα έργα του Τούρκου νομπελίστα λογοτέχνη, του οποίου είναι φανερή η αγάπη για την πόλη του και η αποτύπωση στα έργα του της *παράδοξης* ομορφιάς της.

Τα κίνητρα ενασχόλησης με το θέμα συνδέονται άμεσα με τους βασικότερους στόχους της εργασίας. Κύρια επιδίωξη είναι, αφενός η προσέγγιση, κατανόηση και ανάδειξη του θέματος – η Κωνσταντινούπολη με τα μάτια του Παμούκ – αφετέρου η ανάδειξη της δύναμης και της αξίας της Λογοτεχνίας σήμερα: αποσκοπώντας η λογοτεχνία, ως *αναπαράσταση*, μεταξύ άλλων, στον κριτικό προβληματισμό, θέτει ένα πλαίσιο διαλόγου κι επικοινωνίας από το «εγώ» στο «εμείς» και οι «άλλοι» και συμβάλλει στην προσέγγιση των ανθρώπων, πέρα από χρονικές και τοπικές αποστάσεις, μέσω *στάσεων και αξιών* που εμπεριέχονται στα λογοτεχνικά έργα³. Αποτελεί προσωπική πεποίθηση της γράφουσας ότι η λογοτεχνία μπορεί να συμβάλλει στο πλησίασμα των δύο λαών – Ελλήνων και Τούρκων – και στο ξεπέρασμα της όποιας καχυποψίας έχει δημιουργηθεί κατά το παρελθόν αλλά και στις μέρες μας.

Μεθοδολογικά, η μελέτη της σύγχρονης τουρκικής ιστορίας και λογοτεχνίας αποτέλεσε απαραίτητο εργαλείο ώστε να γίνουν κατανοητές οι ιστορικές συνθήκες

¹ Χ. Βέικου, (2010) Τι διδάσκουμε στο «μάθημα» της Λογοτεχνίας; Ένα συνεχώς επίκαιρο και αναπάντητο ερώτημα, στο Χ. Αργυροπούλου, Π. Σκορδάς (επιμ.), Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, Σύνδεσμος Φιλολόγων Λέσβου, Σεμινάριο 37, *Η θέση της Λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, Αθήνα: Ελληνοεκδοτική, σ. 35-41.

² Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα, Ιστορία και Λογοτεχνία, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2012.

³ Χ. Βέικου, ό. π., σ. 35.

που διαμόρφωσαν την τουρκική κοινωνία και πολιτισμό και τα βασικά χαρακτηριστικά που τη διέπουν (οθωμανικό παρελθόν, ισλάμ, κεμαλική ιδεολογία, ευρωπαϊκή πορεία, μειονότητες, εκδημοκρατισμός). Ο ίδιος σκοπός επιδιώχθηκε και με τη μελέτη βιβλίων και κειμένων που αφορούν την Κωνσταντινούπολη. Έπειτα, δεδομένου ότι η εργασία αφορά συγκεκριμένα βιβλία του Παμούκ, η μελέτη εστίασε σε εκείνα που αναφέρονται σε πτυχές της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής στην Πόλη και όπου ανατακτώνται κομμάτια της ιστορικής της διαδρομής και εξέλιξης. Η εργασία, με άλλα λόγια, είναι μία απόπειρα προσέγγισης, ανάλυσης περιεχομένου και κριτικού σχολιασμού ενδεικτικών αποσπασμάτων από τα εξής βιβλία: *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις*, *Το Μουσείο της Αθωότητας*, *Το σπίτι της σιωπής*, *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*. Προς πληρέστερη κατανόηση του συγγραφέα και του έργου του και βιβλιογραφική τεκμηρίωση μελετήθηκαν σχετικά άρθρα, αφιερώματα και συνεντεύξεις του.

Η δομή της εργασίας ακολουθεί την εξής πορεία και συλλογισμό: προηγείται το απαραίτητο εισαγωγικό κεφάλαιο που πληροφορεί για το θέμα, τα κίνητρα, τους στόχους και τη μεθοδολογία της εργασίας κι ακολουθεί το κύριο σώμα της εργασίας το οποίο απαρτίζεται από δύο μέρη. Το πρώτο μέρος της αφορά το συγγραφέα και το έργο του. Σε υποενότητες δίνονται τα βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα και μια σύντομη κριτική παρουσίαση του έργου του και της θέσης του στη μεταμοντέρνα λογοτεχνία. Η παρουσίαση αυτή είναι απαραίτητη για την κατανόηση του έργου και του ιδεολογικού προσανατολισμού του συγγραφέα.

Το δεύτερο και εκτενέστερο μέρος της εργασίας συνιστά την προσέγγιση και κριτικό σχολιασμό των χωρίων των μελετώμενων βιβλίων που αφορούν την πολιτική και κοινωνική ζωή της Πόλης, όπως αυτή καθρεφτίζεται στα εν λόγω βιβλία μέσα από το λόγο των αφηγητών και των ηρώων. Στην αρχή του δεύτερου μέρους δίνεται επιγραμματικά το περιεχόμενο και ο κύριος προβληματισμός του κάθε βιβλίου. Το δεύτερο αυτό μέρος αποτελείται από δύο κεφάλαια.

Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στην πολιτική ζωή, η οποία παρουσιάζεται σε υποενότητες που αφορούν τους κύριους σταθμούς της σύγχρονης τουρκικής ιστορίας: πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας – κεμαλική περίοδος, μεταπολεμική περίοδος, στρατιωτικά πραξικοπήματα. Σε αυτό το κεφάλαιο επιπλέον προσεγγίζονται πολιτικές έννοιες: τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, ο ρόλος των Διανοομένων, η ελευθερία του Τύπου, η ατομική ελευθερία κι ευθύνη. Κάθε υποενότητα συνοδεύεται από ένα σύντομο ιστορικό πλαίσιο ώστε να γίνει σύνδεση των ιστορικών πληροφοριών με το λογοτεχνικό κείμενο και να επιτευχθεί η κατανόησή του.

Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στον αντίκτυπο της δυτικοποίησης και σε πτυχές της κοινωνικής ζωής της Πόλης: εκπαίδευση, κοινωνικές τάξεις, μειονότητα Ρωμιών, θέση της γυναίκας, σχέσεις των δύο φύλων, νέοι της Πόλης. Έγινε προσπάθεια οι υποενότητες των δύο κεφαλαίων να έχουν συνάφεια και συνέχεια μεταξύ τους, αλλά παράλληλα και αυτοτέλεια, ώστε να μπορούν να διαβαστούν και μεμονωμένα. Δεδομένου ότι πολιτική και κοινωνική ζωή αλληλοδιαπλέκονται και συνδέονται στενά, καθώς ο ένας χώρος επηρεάζει τον άλλο, η διάκρισή τους ώστε να παρουσιαστούν ξεχωριστά δεν ήταν πάντα εύκολη. Η εργασία ολοκληρώνεται με την παράθεση

διαπιστώσεων και συμπερασμάτων σε σχέση με το θέμα και τους αρχικούς στόχους της εργασίας.

Στο τέλος παρατίθεται η βιβλιογραφία, ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση, καθώς και οι ψηφιακές πηγές που αξιοποιήθηκαν.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Α1. Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΟΡΧΑΝ ΠΑΜΟΥΚ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1.1. Βιογραφικά στοιχεία⁴

Ο Ορχάν Παμούκ είναι Τούρκος μυθιστοριογράφος της μεταμοντέρνας λογοτεχνίας, μεταφρασμένος και πολυβραβευμένος στην Τουρκία και στο εξωτερικό. Η μεγαλύτερη διάκρισή του είναι το Νόμπελ Λογοτεχνίας το οποίο του απονεμήθηκε το 2006 για το συνολικό συγγραφικό του έργο. Κατά τη βράβειυσή του η Σουηδική Ακαδημία παρατήρησε ότι ο Παμούκ «... ανακάλυψε νέα σύμβολα για να περιγράψει τη σύγκρουση και τη συνύφανση των πολιτισμών»⁵.

Γεννήθηκε το 1952 στην Κωνσταντινούπολη σε μια μεγαλοαστική οικογένεια στο Νισάντας, σε μια εποχή που η πόλη και οι κάτοικοι προσπαθούσαν να εκσυγχρονιστούν. Στο άνετο και ευνοϊκό περιβάλλον που μεγάλωσε είχε τη δυνατότητα συνάντησης με το δυτικό πνεύμα, μέσω της πλούσιας βιβλιοθήκης του πατέρα του και των ταξιδιών του στο δυτικό κόσμο. Τελείωσε το λύκειο στη Ροβέρτειο Σχολή, σπούδασε τρία χρόνια αρχιτεκτονική και δημοσιογραφία στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης κι εργάστηκε στις ΗΠΑ ως ερευνητής στο Πανεπιστήμιο της Αιόβα και στο Κολούμπια της Νέας Υόρκης. Νέος ασχολήθηκε με τη ζωγραφική, αλλά γρήγορα στράφηκε προς τη λογοτεχνία. Η αγάπη του για τις δημιουργικές τέχνες – ζωγραφική, φωτογραφία – είναι φανερή τόσο στα βιβλία του όσο και στο Μουσείο της Αθωότητας το οποίο ίδρυσε το 2012 στην περιοχή όπου έζησε νέος, στο Τζιχανγκίρ. Ζει και γράφει στην Κωνσταντινούπολη.

1.2. Συγγραφικό έργο

Άρχισε να γράφει το 1974. Το πρώτο του μυθιστόρημα *Τζεβντέτ μπέης και υιοί* βραβεύτηκε το 1979 στο διαγωνισμό των εκδόσεων Μιλλιέτ και εκδόθηκε το 1982. Το δεύτερο βιβλίο του *Το σπίτι της σιωπής* (1982), επίσης, βραβεύτηκε στην Ευρώπη. Ακολούθησαν βιβλία του που ξεπέρασαν τα σύνορα κι άπλωσαν τη φήμη του και το αναγνωστικό του κοινό μέσα κι έξω από την Τουρκία: *Το Λευκό κάστρο* (1985), *Το μαύρο βιβλίο* (1990), *Με λένε κόκκινο* (1998), *Η καινούργια ζωή* (1999), *Άλλα χρώματα* (2000), *Το χιόνι* (2002), *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις* (2003), *Το Μουσείο της Αθωότητας* (2008), *Κάτι παράξενο στο νου μου* (2015), *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά* (2018) και τελευταίο *Νύχτες πανούκλας* (2021).

⁴ <http://www.orhanpamuk.net/>

⁵ http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2006/pamuk-photo.html

Στην Ελλάδα είναι πολύ αγαπητός συγγραφέας⁶, έχει τιμηθεί από πανεπιστημιακά εκπαιδευτικά ιδρύματα⁷ και τα βιβλία του κυκλοφορούν από τις εκδόσεις Ωκεανίδα και Πατάκη σε μετάφραση Π. Αμπατζή και Σ. Βρετού.

1.3. Εργοκριτική και ιδεολογικός προσανατολισμός

Τα έργα του, πολύπλοκα και πολυεπίπεδα, μεταφράζονται και προκαλούν συζητήσεις εντός και εκτός Τουρκίας. Από πολλές απόψεις τα μυθιστορήματά του είναι *καινοτόμα και ευθυγραμμίζονται με το “μεταμοντέρνο” δυτικό μυθιστόρημα*⁸. Στα βιβλία του διασταυρώνονται η παλιά Τουρκία, με το οθωμανικό της παρελθόν, και η νέα Τουρκία, οι δύο διαφορετικοί πολιτισμικοί κώδικες, η Ανατολή και η Δύση. Ακόμα κι όταν φαίνεται ότι αυτοί οι δύο κόσμοι διχάζουν ή προκαλούν διλήμματα στον άνθρωπο, ωστόσο λειτουργούν στα έργα του περισσότερο συμπληρωματικά παρά αντιθετικά. Οι ήρωές του αναζητούν την ταυτότητά τους σε έναν κόσμο που αλλάζει με ταχείς ρυθμούς και διεκδικούν την ευτυχία σε αντίξοες συνθήκες. Με αυτήν την έννοια τα βιβλία του διαπνέονται από ανθρωπισμό. Ο Παμούκ δηλώνει⁹: *«Όλα μου τα βιβλία γεννήθηκαν από το ανακάτεμα των μεθόδων, των λογοτεχνικών τάσεων, των συνηθειών, της ιστορίας Ανατολής και Δύσης, αλλά και το δικό μου πλούτο σε αυτό το ανακάτεμα το χρωστάω... τα στοιχεία από τις δύο κουλτούρες δε με διχάζουν, ίσα ίσα, με κάνουν σοφότερο. Γιατί δεν μιλάμε για την αρμονία των πολιτισμών; Εγώ σε αυτήν πιστεύω».*

Η Κωνσταντινούπολη *πολύπαθη, πολύβουη, πολύμορφη*¹⁰, με την άλλοτε κοσμοπολίτικη αύρα της, έχει εμπνεύσει τους συγγραφείς σε Ανατολή και Δύση και κατέχει πολύ σημαντική θέση στην ελληνική και τουρκική λογοτεχνία. Η Ιστανμπούλ, ως φυσική και πνευματική γενέτειρα και άρρηκτα συνδεδεμένη με τον Παμούκ, είναι η αγαπημένη πόλη¹¹ με το αυτοκρατορικό παρελθόν που έχει πλέον χαθεί και τον άναρχο εκδυτικισμό, η πόλη όπου διαδραματίζονται τα περισσότερα βιβλία του με εξαίρεση το *Χιόνι*. Στοχαστικός παρατηρητής της σύγχρονης πόλης του, ιδιαίτερα στο *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις* ο Παμούκ αντιστέκεται στον άμετρο εκσυγχρονισμό. Στα κείμενά του φαίνεται ότι πιστεύει στον εξευρωπαϊσμό της Τουρκίας, αλλά διαφωνεί με την περιφρόνηση της παράδοσης, την αλλοίωση της ιστορικής φυσιογνωμίας της Πόλης, όπως αποτυπώνεται στο γκρέμισμα των ιστορικών κτισμάτων και στην άναρχη δόμηση, στέκεται με σκεπτικισμό απέναντι σε αυτή την όψη του εκδυτικισμού. Από αυτά απορρέει η μελαγχολία της Κωνσταντινούπολης και του συγγραφέα, συναισθηματική κατάσταση που διαφαίνεται ιδιαίτερα στα έργα του.

Στα βιβλία του και στο δημόσιο λόγο του ο Παμούκ υπερασπίζεται το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση και γενικότερα το σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα. Συχνά τα

⁶ Αφιέρωμα στο περιοδικό *Διαβάζω*, Ορχάν Παμούκ: ένας δυτικός ανατολίτης, τ. 529, Μάιος 2012, σ. 86-108.

⁷ Επίτιμος Διδάκτορας του Πανεπιστημίου Κρήτης το 2018, Μ. Πατεδάκης, Έπαινος του Ορχάν Παμούκ: η ζωή, το μυθιστόρημα, οι χαρακτήρες, Μάιος 2018.

⁸ Ι. Μ. Μπακιρτζής (2004) *Εισαγωγή στην ιστορία της οθωμανικής και τουρκικής γλώσσας και λογοτεχνίας*, σ. 176.

⁹ Στο αυτοβιογραφικό βιβλίο του *Άλλα χρώματα*, 2000, σ. 420.

¹⁰ Γ. Ξανθούλης, (2004) *Αποδώ πας στην πόλη, Κωνσταντινούπολη μια πόλη στη λογοτεχνία*, επιλογή κειμένων Γ. Ξανθούλης, φωτογραφίες Ara Guler, σ. 13-22.

¹¹ *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις*, σ. 11-20.

θέματά του – οθωμανική περίοδος, ευάλωτες ή μειονοτικές ομάδες – ενοχλούν την τουρκική κυβέρνηση. Για τις απόψεις του υπέρ των Κούρδων και των μειονοτικών ομάδων στην Τουρκία αποδοκιμάστηκε μαζί με άλλους διανοούμενους από συντηρητικούς κύκλους κι από τον ανελεύθερο τύπο και κατηγορήθηκε από τη σύγχρονη κρατική εξουσία. Πριν από τη βράβευσή του με το Νόμπελ, σε συνέντευξή του στο εξωτερικό¹², δε δίστασε να δηλώσει: «στην Τουρκία έχουν σκοτωθεί ένα εκατομμύριο Αρμένιοι και τριάντα χιλιάδες Κούρδοι και κανείς δε μιλάει γι' αυτά τα θέματα». Η δήλωσή του για θέματα απαγορευμένα – γενοκτονία των Αρμενίων και κουρδικό ζήτημα¹³ – προκάλεσε στην Τουρκία πολιτικές αντιδράσεις και ποινική δίωξη εναντίον του, για προσβολή του τουρκισμού, αλλά λόγω της δημοφιλίας του δεν φυλακίστηκε. Το γεγονός συνέπεσε με την ενταξιακή πορεία της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Την ίδια περίοδο, το 2005, τιμήθηκε, μεταξύ και άλλων διακρίσεων, με το βραβείο Ειρήνης στη διεθνή έκθεση βιβλίου της Φρανκφούρτης. Πρόσφατα, για το τελευταίο του βιβλίο, *Νύχτες πανούκλας* (2021), του ασκήθηκε ποινική δίωξη με την κατηγορία της προσβολής του Ατατούρκ και του τουρκισμού.

Με τα δύο αυτοβιογραφικά βιβλία του *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις* και τα *Άλλα χρώματα* ο αναγνώστης αποκτά εικόνα και αντιλαμβάνεται τις ρίζες της παιδείας του, κράμα τοπικού και δυτικού πολιτισμού, τις λογοτεχνικές του επιρροές και καταβολές στους Τούρκους συγγραφείς της μεσοπολεμικής περιόδου και στους μεγάλους κλασικούς της Ρωσίας και της Δύσης, τον πνευματικό και ιδεολογικό του προσανατολισμό, τη σχέση του με τη λογοτεχνική γραφή. Για τη σχέση συγγραφέα πολιτικής γράφει: «... ο συγγραφέας έχει τη δύναμη να μπαίνει στη θέση του άλλου... γίνεται εκπρόσωπος αυτών που δε μιλούν, δεν εκφράζουν το θυμό τους, δεν ακούγεται ο λόγος τους... Ελλιπές, αισθάνομαι, θα είναι το έργο ενός Τούρκου συγγραφέα σήμερα αν δεν προσπαθήσει να φανταστεί τους Κούρδους, τις μειονότητες, τα σκοτεινά σημεία της ιστορίας για τα οποία δε μιλάει κανείς»¹⁴.

Επίσης, στα *Άλλα χρώματα* όπου κεντρικός άξονας είναι η τέχνη του λόγου και της γραφής, γράφει σχετικά με το ρόλο της Λογοτεχνίας: «*Η τουρκική παροιμία “σκάβω πηγάδι με βελόνα” νομίζω ειπώθηκε για τους συγγραφείς*» και παρακάτω: «*Η αληθινή λογοτεχνία προέρχεται από την παιδαριώδη και αισιόδοξη βεβαιότητα ότι όλοι οι άνθρωποι μοιάζουν μεταξύ τους. Η λογοτεχνία πρέπει να ερευνήσει, να μιλήσει για τους βασικούς φόβους της ανθρωπότητας*»¹⁵. Παρόμοια, σε συνέντευξή του στην ελληνική κρατική τηλεόραση¹⁶ δήλωσε σχετικά με τη συγγραφή και τη σημασία του βιβλίου: «*Αναζητώ τη σκοτεινή πλευρά των ανθρώπων αλλά και την καθημερινή ζωή, ... οι ζωές μας μοιάζουν. Το βιβλίο δίνει νόημα στη ζωή, βοηθά να ονειρευόμαστε*». Η μελέτη των αυτοβιογραφικών βιβλίων και των συνεντεύξεών του είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στο μελετητή του έργου του προκειμένου να πλησιάσει και να κατανοήσει το συγγραφέα και το διανοητικό του κόσμο.

¹² Στο *Άλλα χρώματα*, σ. 365-366, αναφέρεται στη σχετική συνέντευξή του στο ελβετικό έντυπο Das Magazine το 2005.

¹³ Κατατοπιστικό κείμενο για το κουρδικό: Dogu Ergil, «Το κουρδικό πρόβλημα», σ. 219-241, στο Θ. Βερέμης, Θ. Π. Ντόκος, *Η σύγχρονη Τουρκία: κοινωνία, οικονομία, εξωτερική πολιτική*, ΕΛΙΑΜΕΠ.

¹⁴ *Άλλα χρώματα*, Στο Καρς και στη Φρανκφούρτη, σ. 368.

¹⁵ Ο. π., σ. 634-644.

¹⁶ Στην εκπομπή «Η ζωή είναι αλλού» της Εύης Κυριακοπούλου, ΕΡΤ, 2014.

1.4. Ο Παμούκ και οι μεταμοντέρνοι λογοτέχνες¹⁷

Τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα η λογοτεχνική συγγραφή και εκδοτική κίνηση – ποίηση, πεζογραφία, κριτική – στην Τουρκία έχει γνωρίσει αξιοσημείωτη ανάπτυξη. Τη δεκαετία του '80 το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της εποχής επηρεάζει τον πνευματικό κόσμο και τις λογοτεχνικές τάσεις. Από τη δεκαετία του 1980, «η τέχνη του μυθιστορήματος έχει κάνει γιγάντια βήματα στην Τουρκία» χάρη εν μέρει στο έργο του Υ. Kemal και άλλων σπουδαίων συγγραφέων που προηγήθηκαν¹⁸.

Τη δεκαετία του '90 αναβιώνουν τα ιστορικά μυθιστορήματα, που αντλούν το υλικό τους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς αρκετοί συγγραφείς ξαναπιάνουν το νήμα της παράδοσης. Παράλληλα, υιοθετώντας καινοτόμα χαρακτηριστικά και τεχνικές, απορρίπτουν την εθνικιστική ρητορεία και ασκούν κριτική στο κράτος. Η τάση αυτή ξεκίνησε με τη δημοσίευση των βιβλίων του Orhan Pamuk, του οποίου τα βιβλία διακρίνονται για την ανθρωπιστική προσέγγιση¹⁹ και πρωτότυπη μυθιστορηματική τέχνη και θίγουν θέματα σύγχρονου πολιτικού και πολιτισμικού προβληματισμού. Κατατάσσεται στο μεταμοντέρνο μυθιστόρημα: «Ο νομπελίστας Ο. Παμούκ ένας κατεξοχήν μεταμοντερνιστής συνεχίζει να απολαμβάνει διεθνή δημοτικότητα»²⁰.

Στην ίδια περίοδο ανήκουν ο Zulfu Livaneli, ενδεικτικά με τα βιβλία του *το Σπίτι στο Βόσπορο*, *Σερενάτα*, *Ευτυχία*, έργα τα οποία χαρακτηρίζει ο ανθρωπισμός και η χρήση συμβόλων, επίσης ο Ahmet Altan, με το ιστορικό μυθιστόρημα *Έρωτας στα χρόνια της Επανάστασης*. Πολύ ενδεικτικά, άλλοι λογοτέχνες είναι ο Ahmet Umit με βιβλία αστυνομικού περιεχομένου και η Feride Cicekoglu, της οποίας η παραμονή της στη φυλακή την εποχή της δικτατορίας του Εβρέν την ενέπνευσε να γράψει το μυθιστόρημα *Μην προβολείτε τον χαρταετό*, ενώ αρκετά έργα της αποτέλεσαν σενάριο για τον κινηματογράφο. Εν κατακλείδι, η λογοτεχνική παραγωγή στην Τουρκία χαρακτηρίζεται από ποικιλομορφία, νεωτερικές τάσεις και το συγκερασμό ή την ταλάντευση ανάμεσα στο παραδοσιακό και το μοντέρνο πλαίσιο.

¹⁷ Ι. Μ. Μπακιρτζής, ό. π.

¹⁸ T. S. Halman, (2010) *A Millennium of Turkish Literature A concise history*, σ. 124-125.

¹⁹ Η. Μήλλας, (2005) *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων Σχολικά βιβλία, Ιστοριογραφία, Λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*, σ. 223-234.

²⁰ T. S. Halman, ό. π., σ. 134.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΑΝΑΛΥΣΗ: Η Κωνσταντινούπολη μέσα από τα βιβλία του Παμούκ

Τα βιβλία που έχουν μελετηθεί στα πλαίσια αυτής της διπλωματικής εργασίας και στα οποία αποτυπώνονται πολιτικές εξελίξεις και πτυχές του κοινωνικού βίου της Κωνσταντινούπολης αναφέρονται κυρίως στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Γίνονται όμως αναφορές και στην περίοδο ίδρυσης της Τουρκικής Δημοκρατίας έως και την μεταπολεμική περίοδο²¹. Επομένως οι παρατηρήσεις και τα σχόλια αφορούν τις παραπάνω χρονικές περιόδους.

Πίσω από κάθε ιστορία που ξετυλίγεται στα βιβλία βρίσκεται η πολιτική και κοινωνική ζωή της Πόλης, διαγράφεται η πορεία της, η εξέλιξή της. Άλλωστε, με εξαίρεση το αυτοβιογραφικό *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις* όπου αφηγητής και συγγραφέας ταυτίζονται, και πίσω από τους ήρωες διακρίνει ο αναγνώστης την παρουσία του συγγραφέα, είτε με τις παρατηρήσεις και τις αποστροφές του προς τον αναγνώστη, είτε με τα εμφανή κοινά στοιχεία με τους ήρωές του.

Περιεχόμενο και θεματική των βιβλίων

Το σπίτι της σιωπής

Είναι το δεύτερο βιβλίο του Παμούκ, που εκδόθηκε το 1983 και απηχεί το κλίμα αυτής της εποχής. Διαδραματίζεται σε ένα προάστιο του Βοσπόρου, στο Τζενέτχισαρ, κοντά στην Πόλη και αναφέρεται στις σχέσεις των μελών μιας μεσοαστικής οικογένειας σε μια περίοδο κοινωνικών αλλαγών και πολιτικών ταραχών στην τουρκική κοινωνία. Σε μια Τουρκία που ακροβατεί στο γεωγραφικό και πολιτιστικό όριο δύο κόσμων, που προσπαθεί να γεφυρώσει αυτούς τους δύο κόσμους, «σαν πολιτισμός που είναι έτοιμος να χαθεί από μια ανελέητη καταγίδα, επειδή δεν μπόρεσε να αποκτήσει ταυτότητα». Το παρελθόν (Σελαχατίν, Φατμά), ο παλιός κόσμος, και το παρόν (τα εγγόνια), ο τωρινός κόσμος, συναντιούνται και συνδιαλέγονται στο παλιό σπίτι, το σπίτι με τα ανομολόγητα μυστικά, και κάνουν σχέδια για το μέλλον. Τρεις διαφορετικές γενιές – οπτικές συνομιλούν, διχάζονται και παίρνουν θέση απέναντι στις εξελίξεις και τους μετασχηματισμούς πριν από το πραξικόπημα του '80. Στο βιβλίο καταδικάζεται ο παραλογισμός του εθνικισμού και παράλληλα αποτυπώνεται ένα από τα βασικότερα θέματα στη λογοτεχνία του συγγραφέα: το δίλημμα αλλά και η σύζευξη Ανατολής – Δύσης.

²¹ Τα αποσπάσματα από τα βιβλία δίνονται σε πλάγια γράμματα και μέσα σε εισαγωγικά, με παραπομπή στο βιβλίο, στο κεφάλαιο και τη σελίδα, ενώ οι μεμονωμένες λέξεις σε πλάγια γράμματα.

Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις

Το βιβλίο, χωρισμένο σε κεφάλαια με εύγλωττους τίτλους, διαβάζεται σαν ένα προσωπικό ημερολόγιο του συγγραφέα στη νεανική του ηλικία και παράλληλα σαν ένα δοκίμιο και οδηγός της Πόλης. Το δοκίμιο συνδυάζεται με την αυτοβιογραφία. Είναι μια περιπλάνηση στην Πόλη, το σταυροδρόμι Ανατολής και Δύσης, – στις γειτονιές και τα μνημεία της – που γίνονται μάρτυρες της μακράς ιστορίας της, με αναφορές – σταθμούς στον πολιτικό και πνευματικό βίο της. Παράλληλα, είναι ανάκληση εικόνων της Πόλης από την παιδική ηλικία, οικογενειακές αναμνήσεις και εκμυστήρευση της ζωής του Παμούκ, των νεανικών του αναζητήσεων και της πορείας του προς την ενηλικίωση έως την απόφασή του να γίνει συγγραφέας. Η περιήγηση στην Πόλη, που συνοδεύεται από πλούσιο φωτογραφικό υλικό, και η αναδρομή στην παιδική και νεανική του ηλικία δίνεται με το προσωπικό ύφος του συγγραφέα και με εξομολογητικό τόνο, που δείχνει τον ιδιαίτερο δεσμό του με την αγαπημένη πόλη. Γράφει στις πρώτες σελίδες του βιβλίου: «*Η μοίρα της Ιστανμπούλ είναι και δική μου μοίρα, είμαι αφοσιωμένος στην πόλη επειδή σε αυτήν οφείλω αυτό που είμαι... Το βιβλίο αυτό είναι για τη μοίρα*»²².

Το Μουσείο της Αθωότητας

Στο βιβλίο αναπλάθεται λογοτεχνικά η κουλτούρα της αστικής τάξης της Πόλης τις δεκαετίες '70 και '80 και μεταδίδεται κάτι από την ατμόσφαιρα της εποχής μέσα από τον ιδιότυπο μυθιστορηματικό έρωτα του Κεμάλ και της Φισούν. Ο αναγνώστης παρακολουθεί το μετασχηματισμό – εκδυτικισμό της κοινωνίας, που βασίζεται, παρόλα αυτά, στη συντήρηση στερεοτύπων και ποικίλων περιορισμών. Περιορισμοί που αφορούν κυρίως τις προγαμιαίες σχέσεις αλλά και γενικότερα τη θέση της γυναίκας στην τουρκική κοινωνία. Στο «*Μουσείο της Αθωότητας*» – βιβλίο και μουσείο – «*αποτυπώνεται το πορτρέτο της Πόλης, η ποικιλομορφία του αστικού ιστού της*»²³. Η συλλογή του μουσείου συνθέτει την ιστορία ενός έρωτα με φόντο την Κωνσταντινούπολη της περιόδου των πραξικοπημάτων. Ο Παμούκ με τη φωνή του ήρωά του λέει: «*η ιστορία του έρωτα της Φισούν και του Κεμάλ ... είναι η ιστορία της Ιστανμπούλ*» και «*ο σκοπός του μυθιστορήματος και του μουσείου είναι να διηγηθούμε αναμνήσεις με ειλικρίνεια και να γίνει η ευτυχία μας ευτυχία και των άλλων*»²⁴.

Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά

Μπορεί να χαρακτηριστεί και ως φιλοσοφικό παραμύθι, καθώς στοχάζεται πάνω στα ανθρώπινα με υλικό από αρχαίους μύθους και από την πραγματική ζωή κι αναφέρεται στην πατρική σχέση και τις δυνάμεις που καθορίζουν την ανθρώπινη ζωή. Στο βιβλίο, που χρονικά καλύπτει τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και τις πρώτες του 21^{ου}, ο συγγραφέας αξιοποιεί δύο αρχαίους μύθους, έναν από την Ανατολή κι έναν από τη Δύση, που διαφέρουν αλλά και μοιάζουν πολύ: *Ρουστέμ και Σουχράμπ* του Φιρντουσί

²² *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις*, σ. 16-17.

²³ Ν. Βατόπουλος, “Ορχάν Παμούκ: μνήμες του άστεως στο έργο του”, στο oanagnostis.gr πρόσβαση 6 Αυγούστου 2022.

²⁴ *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 519.

και *Οιδίπους Τύραννος* του Σοφοκλή. Οι δύο μύθοι, με το κοινό μοτίβο του φόνου εν αγνοία, εμφανίζονται να επηρεάζουν έντονα τη ζωή του κεντρικού χαρακτήρα, του Τζεμ. Είναι το βιβλίο που μιλάει με σύμβολα για την πορεία του ανθρώπου προς την αυτογνωσία, την αυτονόμησή του από “εξουσίες”, την επιδίωξη της ευτυχίας, αλλά και την ανθρώπινη τραγικότητα. Παράλληλα, δίνει μία εικόνα της σημερινής Τουρκίας και της προσπάθειάς της να ανήκει σε ευρύτερους συνασπισμούς, είτε της Ανατολής είτε της Δύσης. «...η αρχή (του βιβλίου) πρέπει να είναι πιστευτή σαν αληθινή ιστορία και οικεία σαν μύθος», λέγεται στο τέλος του βιβλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ

1.1. Το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η Δύση

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία από το 17^ο αιώνα σταδιακά εξασθενεί και παρουσιάζεται αποδυναμωμένη στρατιωτικά, διοικητικά και οικονομικά²⁵. Τα μεγαλύτερα προβλήματά της το 18^ο αιώνα σχετίζονταν αφενός με εσωτερικές αδυναμίες και αφετέρου επρόκειτο για προβλήματα και πιέσεις εξωτερικές: τα εθνικιστικά κινήματα στα Βαλκάνια απειλούν την ακεραιότητά της και την οδηγούν σε εδαφική υποχώρηση ενώ οι πόλεμοι με την Αυστροουγγαρία και τη Ρωσία το 19^ο αιώνα την αποδυναμώνουν στρατιωτικά - διπλωματικά και οικονομικά. Η ανάπτυξη του εθνικισμού στα Βαλκάνια κι έπειτα στις ασιατικές επαρχίες *θα είναι η πιο σημαντική παράμετρος για τη διάλυση του οθωμανικού κράτους*²⁶.

Όσον αφορά το ρόλο των ευρωπαϊκών δυνάμεων²⁷, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, λόγω της σημαντικής γεωπολιτικής της θέσης, θα είναι στο επίκεντρο των πολιτικών-διπλωματικών κινήσεων της Δύσης το 19^ο αιώνα. Το πολιτικό ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών δυνάμεων για την Αυτοκρατορία αυξήθηκε επί Μαχμούτ Β΄ αλλά ο ρόλος τους θα είναι διφορούμενος, καθώς υπαγορευόταν από τις ποικίλες φιλοδοξίες και τους ανταγωνισμούς τους στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Οι Μεγάλες Δυνάμεις επεδίωκαν μεν τον εκσυγχρονισμό της αυτοκρατορίας αλλά ταυτόχρονα υποστήριζαν τους εθνικούς αγώνες στα Βαλκάνια, τα εμπορικά τους συμφέροντα στην περιοχή και τους ομόδοξους χριστιανούς υπηκόους της οθωμανικής επικράτειας, χωρίς να καταρρεύσει η Αυτοκρατορία και χωρίς να διαταραχθεί η ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη. Σε αυτό το πλαίσιο, μπορεί να εξηγηθεί η καχυποψία των Οθωμανών απέναντι στους Δυτικούς και η αντίδρασή τους στη σταδιακή ενίσχυση, μέσω προνομίων, της θέσης των χριστιανικών κοινοτήτων, με τις οποίες παραδοσιακά συνυπήρχε η μεγάλη μουσουλμανική κοινότητα.

Επομένως, οι εσωτερικές και εξωτερικές πιέσεις της Αυτοκρατορίας αποτέλεσαν ισχυρό κίνητρο για την εσωτερική της ανασυγκρότηση²⁸. Προκειμένου να ξεπεραστούν τα προβλήματα έγιναν πρώτα επί Σελίμ Γ΄, που θεωρείται ο πρόδρομος του Τανζιμάτ, και έπειτα επί Μαχμούτ Β΄ οι πρώτες απόπειρες μεταρρυθμίσεων δυτικού τύπου. Ωστόσο, οι καινοτομίες των σουλτάνων δεν είχαν λαϊκή στήριξη και προκάλεσαν αντιδράσεις από παραδοσιακούς φορείς της οθωμανικής κοινωνίας.

Ο Παμούκ αναφέρεται στους πρώτους μεταρρυθμιστές σουλτάνους ως εξής:

²⁵ L. Kinross, (1980) *Οι οθωμανικοί χρόνοι: η άνοδος και η πτώση της τουρκικής αυτοκρατορίας*, σ. 339-348.

²⁶ E. J. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ. 71-73.

²⁷ Μ. Παξιμαδοπούλου – Σταυρινού, (2009) *Η διπλωματία των Δυνάμεων και οι μεταρρυθμίσεις στη Μακεδονία 1903 – 1908*, σ. 42-50.

²⁸ E. J. Zürcher, *ό. π.* σ. 100.

«Οι ευρωπαϊστές σουλτάνοι Σελίμ Γ' και Μαχμούτ Β' ... από διάθεση για αλλαγή, από το φόβο για τη φυματίωση, και για να έχουν ευρωπαϊκές ανέσεις, εγκατέλειψαν το Τόπκαπι κι εγκαταστάθηκαν στο Ντολμά μπαχτσέ και στο Γκιλντίζ, οι βεζιρηδες... οι πρίγκιπες έχτισαν στο λόφο του Νισάντας που ήταν κοντά τα μεγάλα ξύλινα κονάκια», «η αδελφή του Σελίμ Γ' ήταν κι αυτή όπως ο πατισάχ ανοιχτή στις καινοτομίες της Δύσης...»²⁹.

Με το διάταγμα του Γκιουλχανέ το 1839 συνεχίστηκαν οι μεταρρυθμίσεις από τους διαδόχους Αμπντούλ Μετζίτ και Αμπντούλ Αζίζ για τη βιωσιμότητα της αυτοκρατορίας³⁰. Μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου το 1856 εκδόθηκε ένα νέο μεταρρυθμιστικό διάταγμα για την προώθηση της ισότητας των υπηκόων της αυτοκρατορίας, προκειμένου να αναχαιτιστούν οι αποσχιστικές τάσεις στις χριστιανικές κοινότητες και να βελτιωθεί η θέση τους. Η περίοδος του Τανζιμάτ (1839-1876) μπορεί να θεωρηθεί ως μια περιορισμένης κλίμακας πολιτισμική επανάσταση³¹, όπου η δυτική οικονομική και ιδεολογική επιρροή αυξήθηκε αισθητά. Μέρος της μουσουλμανικής κοινωνίας αντέδρασε στις μεταρρυθμίσεις θεωρώντας τους υποστηρικτές του Τανζιμάτ υποτελείς των Ευρωπαίων. Αντίδραση προήλθε και από τους διανοούμενους Νέους Οθωμανούς και το Ναμίκ Κεμάλ³², που άσκησαν κριτική στους μεταρρυθμιστές, πρότειναν συνταγματικό καθεστώς κι αξιοποίηση της ισλαμικής παράδοσης, ιδέες που άσκησαν επίδραση στην εποχή τους.

Οι τελευταίες δεκαετίες του αιώνα θα είναι κρίσιμες πολιτικά και οικονομικά, λόγω του ρωσοτουρκικού πολέμου και της συρρίκνωσης της αυτοκρατορίας με τη δημιουργία βαλκανικών κρατών³³. Ο σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β' θα κυβερνήσει με αυταρχισμό, αναστέλλοντας το σύνταγμα, και δίνοντας έμφαση στον ισλαμικό χαρακτήρα της εξουσίας του έως το πραξικόπημα των Νεότουρκων το 1908, και η βασιλεία του θα συνδεθεί με το Μακεδονικό και το Αρμενικό ζήτημα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Η Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος και οι Νεότουρκοι αποτέλεσαν το κύριο αντιπολιτευτικό συνταγματικό κίνημα της εποχής και με την επανάστασή τους στη Μακεδονία θα οδηγήσουν στη σύγχρονη Τουρκία: επανέφεραν το σύνταγμα, περιόρισαν τη δύναμη του παλατιού κι εδραίωσαν το κοινοβουλευτικό καθεστώς³⁴. Παρόλα αυτά προκλήθηκαν αντιδράσεις θρησκευτικών ομάδων και διάσταση απόψεων μεταξύ των Νεότουρκων. Η ανάμειξη του στρατού στην πολιτική και οι πολιτικές αντιπαραθέσεις είναι το κύριο γνώρισμα της περιόδου στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας³⁵. Αλλά και οι εξωτερικές πιέσεις εντάθηκαν με τον αλυτρωτισμό στα Βαλκάνια και τα σχέδια των Ευρωπαίων για διανομή των οθωμανικών εδαφών. Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, η αυτοκρατορία θα εισέλθει στο Μεγάλο Πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Αυτοκρατοριών. Η εξολόθρευση των Αρμενίων το 1915-16 στην Ανατολία θα αποτελέσει μελανή σελίδα του τουρκικού εθνικισμού κι αντικείμενο

²⁹ Ιστανμπούλ, σ. 50, 106.

³⁰ E. J. Zürcher, ό. π., σ. 98-121.

³¹ Ο. π., σ. 116 και Μ. Παξιμαδοπούλου – Σταυρινού, ό. π., σ. 42-50.

³² Ο. π., σ. 120.

³³ Μ. Παξιμαδοπούλου – Σταυρινού, ό. π., σ. 49-50.

³⁴ E.J. Zürcher, ό. π., σ. 155.

³⁵ Μ. Нерс, «Τουρκία: το πολιτικό σύστημα χθες, σήμερα, αύριο», σ. 17-43, στο Θ. Βερέμης, Θ. Π. Ντόκος (επιμ.), (2002) *Η σύγχρονη Τουρκία: κοινωνία, οικονομία, εξωτερική πολιτική*, ΕΛΙΑΜΕΠ.

αντιπαραθέσεων των ερευνητών. Παράλληλα, στη διάρκεια του πολέμου άρχισε να αναπτύσσεται το εθνικιστικό κίνημα.

Η Επιτροπή προώθησε ένα πρόγραμμα πολιτικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων στην προσπάθεια εξυγίανσης και ανεξαρτησίας της Αυτοκρατορίας από τους ξένους. Παράλληλα, σημειώθηκαν ιδεολογικές ζυμώσεις κι εντάσεις σχετικά με το βαθμό εκδυτικισμού, την ταυτότητα του οθωμανικού κράτους και τη δυνατότητα σύνθεσης ευρωπαϊκών και οθωμανικών στοιχείων, με τρεις βασικές ιδεολογίες: Οθωμανισμό, (Παν)τουρκισμό, Ισλαμισμό³⁶. Στην Ανατολία, σε κλίμα πολιτικού αναβρασμού λόγω του εθνικιστικού κινήματος αντίστασης, η αρχηγία του ανατέθηκε το 1919 στο Μουσταφά Κεμάλ, ενεργό μέλος των Νεότουρκων.

Ο Παμούκ κάνει αναφορές σε όλη αυτή τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια και το κίνημα των Νεότουρκων ως εξής:

*«Ο Χαϊρετίν πασάς από την Τυνησία... εγκαταστάθηκε στο Παρίσι, τον κάλεσε ο Αμπντουλχαμίτ στην Ιστανμπούλ, το σωτήρα οικονομολόγο, που ήρθε κατά παραγγελία από μια χώρα της Δύσης, για να εκσυγχρονίσει τη βυθισμένη στο χρέος χώρα... τον θεοποίησε ο κόσμος, αποθέτοντας σε αυτόν όλες του τις ελπίδες, επειδή δεν ήταν αρκετά Οθωμανός, ντόπιος και Τούρκος, κι επειδή είχε το δυτικό τρόπο σκέψης – αλλά και γκρέμιζε γρήγορα για τους ίδιους λόγους».*³⁷

Ο συγγραφέας αναφέρεται, προπάντων στο *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις*, στο οθωμανικό παρελθόν και μεγαλείο της Πόλης, της άλλοτε έδρας της Υψηλής Πύλης, στα κατάλοιπα της βυζαντινής και της οθωμανικής ιστορίας κι αρχιτεκτονικής, παρά τη «θλίψη ως απομεινάρια μιας μεγάλης αυτοκρατορίας» και «τα ιστορικά μνημεία θυμίζουν ότι η δύναμη και ο πλούτος του παρελθόντος έχουν εξαφανιστεί»³⁸. Δεν παραλείπει ωστόσο να αναφερθεί και στις περιγραφές περιηγητών για τα παράδοξα της Πόλης από το παρελθόν της: «...συνωμοσίες και ραδιουργίες στα παλάτια... τις γυναίκες που δολοφονούνταν στα χαρέμια και τα πτώματα ρίχνονταν στον Κεράτιο» και, επίσης, στις σελίδες ιστορίας του Ρ. Ε. Κοτσού για τις παραδοξότητες της Ιστανμπούλ που αφορούσαν τις βάνουσες μεθόδους τιμωρίας των θυμάτων κατά την οθωμανική περίοδο. Τα κείμενα αυτά προκαλούσαν ιδιαίτερη εντύπωση στον έφηβο Παμούκ³⁹.

Ειρωνικός είναι επίσης ο συγγραφέας με έναν από τους τελευταίους οθωμανούς σουλτάνους, τον Αμπντούλ Χαμίτ, τον κόκκινο σουλτάνο, που διοίκησε ως απόλυτος μονάρχης, αλλά ζούσε μέσα στην καχυποψία μήπως τον εξοντώσουν οι αντίπαλοί του: «ο Αμπντουλχαμίτ, κρυμμένος απ' όλο τον κόσμο, διοικούσε το οθωμανικό κράτος και διασκέδαζε στην πισίνα του παίζοντας σαν παιδί... (οι Νεότουρκοι ήθελαν να τον τινάξουν στον αέρα)»⁴⁰.

Το πολιτικό κλίμα της εποχής, λίγο πριν την οριστική διάλυση της αυτοκρατορίας, με τον αγώνα των Νεότουρκων ενάντια στο σουλτάνο, το πολιτικοκοινωνικό τους πρόγραμμα αλλά και τις αντιπαραθέσεις μεταξύ τους, αποτυπώνεται στα λόγια του

³⁶ E.J. Zürcher, ό. π., σ. 186-91.

³⁷ *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις*, σ. 51-52.

³⁸ Ο. π., σ. 162.

³⁹ Ο. π., σ. 80, 241-246.

⁴⁰ *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 653.

Σελαχατίν⁴¹: «μακριά από τους ανόητους σουλτάνους και τους αυλοκόλακες πασάδες», «αυτοί οι Ενωτικοί το παρακάνουν, δεν ανέχονται την ελευθερία, είναι χειρότεροι από τον Αμπντουλχαμίτ. Στο Παρίσι θα πάμε... από κει θα τους δώσω την πρέπουσα απάντηση, όχι από τις φυλακές της Σινώπης», «η κυβέρνηση έπεσε, οι Ενωτικοί αφού κάνανε το κράτος να χρεοκοπήσει, τα παράτησαν και φύγανε, χάσαμε βέβαια και τον πόλεμο».

Επιπλέον, στην ανατροπή του σουλτάνου και την επανάσταση των Νεότουρκων αναφέρεται ως εξής: «Το κτίριο του πολυτεχνείου είχε κατασκευαστεί εκατόν δέκα χρόνια πριν, την τελευταία περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, για να λειτουργήσει ως οπλοστάσιο και στρατώνας ... Ωστόσο, όταν το 1908 ο στρατός των Νεότουρκων κατέφθασε από τη Θεσσαλονίκη στην Ιστανμπούλ με σκοπό ν' ανατρέψει τον σουλτάνο Αμπντουλχαμίτ, στο κτίριο ταμπουρώθηκαν οι φιλικές στον σουλτάνο δυνάμεις...»⁴².

«Η ψυχή της Ιστανμπούλ, η δύναμή της πηγάζει από το Βόσπορο. Εκεί από το δέκατο όγδοο αιώνα διαπρεπείς Οθωμανοί στο Μπεμπέκ, στο Ρούμελιχισαρ... αναπτύχθηκε μια εσωστρεφής κουλτούρα, έχτισαν γιαλί οι Οθωμανοί πασάδες, οι πλούσιοι... αργότερα με την αναστάτωση που προκάλεσε η δημοκρατία και ο τουρκικός εθνικισμός τα γιαλί έγιναν τα πρότυπα της τουρκο-οθωμανικής ταυτότητας», «Το παλιό κέντρο της Ιστανμπούλ, από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα έχει αρχίσει να κακοποιείται από τα μεγάλα κτίρια που χτίζουν οι Οθωμανοί γραφειοκράτες... στην προσπάθειά τους να εξευρωπαϊστούν»⁴³, παρατηρεί ο συγγραφέας κι επισημαίνει με λύπη την αδιαφορία για το παρελθόν αλλά και την απώλεια του οθωμανικού πλουραλισμού. Και σε άλλο σημείο, γράφει ότι, σύμφωνα με τους δυτικούς περιηγητές, «το 1852 στα σοκάκια άκουγες ταυτόχρονα τουρκικά, ελληνικά, αρμένικα, ιταλικά, γαλλικά, λαντίνο...», ένας «πύργος της Βαβέλ»⁴⁴ που διαλύθηκε με την κατάρρευση της αυτοκρατορίας.

Ο Παμούκ δεν πενθεί για την πτώση της αυτοκρατορίας, σε μια εποχή έντονων πολιτικών και κοινωνικών αναταραχών, εποχή δημιουργίας εθνικών κρατών, αλλά κατανοεί τα αίτια της παρακμής της και δέχεται ότι και οι μεγάλες αυτοκρατορίες υπόκεινται στη φθορά⁴⁵.

Το τέλος της αυτοκρατορίας όμως, λόγω των πολέμων με τη Δύση και τη Ρωσία, σημειώνει ο συγγραφέας, «μετέτρεψε τους κατοίκους της Ιστανμπούλ σε εσωστρεφείς κι εθνικιστές, μόνιμα καχύποπτους με τους Δυτικούς και τις καινοτομίες, ... με τους ξένους»⁴⁶, προκάλεσε την ανασφάλεια και το φόβο για επερχόμενες συμφορές. Από την άλλη, επικρίνει την κυριαρχία και τους πολιτικούς σχεδιασμούς των Δυτικών ερήμην των μικρών λαών: «τον κόσμο θέλουν να τον μοιραστούν οι δύο υπερδυνάμεις, θέλουν να μας διασπάσουν...», λέει μια εθνικιστική φωνή στο Σπίτι της σιωπής.

Δίνει μια σχετική εικόνα της συρρίκνωσης του οθωμανικού κράτους: «το οθωμανικό κράτος έχοντας χάσει το ένα μετά το άλλο τα εδάφη του στα Βαλκάνια και στη Μέση Ανατολή, είχε συρρικνωθεί μέχρι αφανισμού και οι πηγές εσόδων που τροφοδοτούσαν

⁴¹ Ο Σελαχατίν, ο νεκρός σύζυγος της Φατμά στο Σπίτι της σιωπής, σ. 30-33 και 134.

⁴² Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, σ. 164-165.

⁴³ Ιστανμπούλ, σ. 90.

⁴⁴ Ο. π., σ. 389.

⁴⁵ Ο. π., σ. 181.

⁴⁶ Ο. π., σ. 336.

την Ιστανμπούλ είχαν στερήσει, μολονότι υπήρχε ροή μουσουλμάνων μεταναστών αποτέλεσμα των εθνικών εκκαθαρίσεων στα Βαλκάνια, δεν είχαν αυξηθεί ούτε ο πληθυσμός ούτε ο πλούτος της ...η Ιστανμπούλ είχε αρχίσει να μετατρέπεται σε μια πόλη περιφερειακή που τη μάστιζε η ανεργία», «το δέκατο όγδοο αιώνα η πόλη ήταν πλούσια και ισχυρή, τον τελευταίο αιώνα έχει κάτι από φτώχεια, ήττα και καταστροφή», «το οθωμανικό κράτος βγήκε νικημένο από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και η Ιστανμπούλ μετατράπηκε σε αιχμάλωτη πόλη...»⁴⁷.

1.2. Η Τουρκική Δημοκρατία του Κεμάλ

Μετά τη νίκη του επί του ελληνικού στρατού τον Αύγουστο του 1922, ο Κεμάλ αναδείχθηκε σε ηγετική μορφή. Στις διαπραγματεύσεις με την Αντάντ στη Λωζάννη το 1923 η τουρκική πλευρά, που επιδίωκε την εθνική κυριαρχία του νέου τουρκικού κράτους, κέρδισε την επιβίωσή της⁴⁸. Είχε υποστεί όμως τις τραγικές συνέπειες των τελευταίων πολέμων: ανθρώπινες απώλειες, μεταναστεύσεις, εδαφική συρρίκνωση, στρατιωτική και οικονομική αποδυνάμωση, πολιτισμικό μαρασμό.

Ο Κεμάλ για την εδραίωση της θέσης του προχώρησε σε κινήσεις εξουδετέρωσης της αντιπολίτευσης και στην κατάργηση του σουλτανάτου και χαλιφάτου⁴⁹. Το 1923 ανακηρύχθηκε η Τουρκική Δημοκρατία, ένα μονοκομματικό καθεστώς, με πρόεδρο τον ίδιο και πρωθυπουργό τον Ισμέτ Ινονού και πρωτεύουσα την Άγκυρα. Το καθεστώς, κατ'επίφαση δημοκρατικό, ήταν αυταρχικό, χωρίς επίσημη αντιπολίτευση, άσκηση κριτικής κι ελευθερία πνευματικής ζωής. Τις αντιπολιτευτικές φωνές πολιτικών ομάδων κι εφημερίδων και τις κουρδικές εξεγέρσεις⁵⁰ η κυβέρνηση τις κατέστειλε με το Νόμο για τη τήρηση της τάξης από το 1925.

Με την εγκαθίδρυση της απόλυτης εξουσίας του ο Κεμάλ, που προβλήθηκε ως ο πατέρας του έθνους του, επέβαλε εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις⁵¹ εκκοσμίκευσης και εκσυγχρονισμού της κοινωνίας και της οικονομίας, συνεχίζοντας τους προκατόχους του, με ευρωπαϊκό προσανατολισμό. Η εκκοσμίκευση επιβλήθηκε με την εξάλειψη των οθωμανικών στοιχείων και το παραμερισμό της ισλαμικής παράδοσης, θεωρούμενα ως οπισθοδρόμηση, ως εμπόδιο στον εκσυγχρονισμό της Τουρκίας. Οι βασικές αρχές της κεμαλικής ιδεολογίας ήταν: λαϊκισμός, εθνικισμός, κρατικισμός, εκκοσμίκευση, εκσυγχρονισμός, ρεπουμπλικανισμός. Οι πιο δραστικές αλλαγές συνέβησαν το 1928 με την κατάργηση του αραβικού αλφάβητου, την υιοθέτηση του λατινικού και τη γλωσσική μεταρρύθμιση, με στόχο την οικοδόμηση της νέας εθνικής τουρκικής ταυτότητας. Οι μεταρρυθμίσεις, παρά τις αντιδράσεις, εφαρμόστηκαν κυρίως στις

⁴⁷ Ο. π., σ. 399, 405.

⁴⁸ E.J. Zürcher, ό. π., σ. 226-28.

⁴⁹ Ο. π., σ. 240.

⁵⁰ Η Συνθήκη ειρήνης της Λωζάννης δεν έκανε αναφορά στο κουρδικό και αρμενικό ζήτημα, Zürcher, σ. 240-245.

⁵¹ E.J. Zürcher, σ. 247-251 και 253-262 για την αποτίμηση της κεμαλικής ιδεολογίας.

πόλεις και με μικρή απήχηση στα χωριά. Η κεμαλική ιδεολογία συνεχίστηκε και μετά το θάνατό του το 1938 από τον Ινονού.

Θεωρήθηκε «*τολμηρή προσπάθεια εκσυγχρονισμού, αλλά και περίοδος ανάσχεσης της εξέλιξης των δημοκρατικών πολιτικών θεσμών στην Τουρκία*»⁵². Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνεται αν σκεφτεί κανείς το βίαιο πολλές φορές τρόπο επιβολής των μέτρων, τον κρατικό έλεγχο πάνω στον τύπο και τους φοιτητικούς συλλόγους και την πολιτική αφομοίωσης των μειονοτικών ομάδων της Τουρκίας που ακολουθήθηκε από τις κεμαλικές κυβερνήσεις⁵³.

Οι μη μουσουλμανικές κοινότητες – Έλληνες, Αρμένιοι, Εβραίοι – εύρωστες και δυναμικές, θεωρήθηκαν εμπόδιο στην εθνική ολοκλήρωση και αντιμετωπίστηκαν με καχυποψία για την νομιμοφροσύνη και την αφοσίωσή τους στο τουρκικό κράτος. Έτσι, υπέστησαν πιέσεις, απαγορεύσεις και δυσμενείς διακρίσεις που συνετέλεσαν στον οικονομικό και πληθυσμιακό μααρασμό τους. Παρόλο που η κυβέρνηση εγγυήθηκε τα δικαιώματα αυτονομίας των χριστιανικών μειονοτήτων, τα οποία θα προστατεύονταν από ειδικά άρθρα της συνθήκης της Λωζάννης, στην πραγματικότητα, στοχεύοντας στην εθνική ομοιογενοποίηση, εφάρμοσε, όπως και οι επόμενες κυβερνήσεις, πολιτική αφομοίωσης απέναντι στις μειονότητες⁵⁴. Ο εκτουρκισμός της οικονομίας και των μορφωτικών θεσμών, η απαγόρευση των επαγγελμάτων για τους μειονοτικούς, η ενίσχυση της τουρκικής γλώσσας, η εποικιστική πολιτική ήταν κάποια από τα μέτρα που πιστοποιούσαν ότι οι μειονότητες δεν αντιμετωπίζονταν ισότιμα, και που αποσκοπούσαν στον αφανισμό τους.

Ο Παμούκ αναφέρεται με σκεπτικισμό στο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα της κεμαλικής ηγεσίας, δε φαίνεται να θεωρεί οπισθοδρόμηση το οθωμανικό παρελθόν και γι' αυτό διαφωνεί με τη στάση των ιδρυτών της Τουρκικής Δημοκρατίας προς την οθωμανική κληρονομιά και το φόβο της απέναντι στο Ισλάμ. Μια αντίληψη που δίχαζε τους θρησκευόμενους κατοίκους και μη⁵⁵.

Γράφει σχετικά με αυτά:

*«Το τέλος της πολυπολιτισμικής, πολυγλωσσικής Ιστανμπούλ της αυτοκρατορικής εποχής ήρθε όταν κατέρρευσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Τουρκική Δημοκρατία, μη μπορώντας ν' αποφασίσει για την ταυτότητά της και να δει πέρα από τον τουρκισμό της, απομονώθηκε από τον υπόλοιπο κόσμο... και η πόλη μετατράπηκε σε ένα μέρος κενό, ασπρόμαυρο, μονότονο και μονογλωσσικό»*⁵⁶.

«η ιδρυτική ιδεολογία της Τουρκικής Δημοκρατίας... άρχισε να αντιμετωπίζει με μειωτική διάθεση και καχυποψία οτιδήποτε είχε σχέση με το οθωμανικό παρελθόν», «διαλύεται η πολυπληθής οθωμανική οικογένεια», «ο Ατατούρκ απαγόρευσε στους Τούρκους να φοράνε ρούχα που δεν ήταν δυτικά», «Οι τεκέδες των δερβίσηδων... έκλεισαν με την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας. Οι οθωμανικές ενδυμασίες σταμάτησαν να φοριούνται ...

⁵² Ο. π., σ. 251.

⁵³ Ντ. Γκιουβέν, (2006) *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες: τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*. σ. 9-16 και 108-118.

⁵⁴ Ο. π. σ. 153-174.

⁵⁵ *Ιστανμπούλ*, σ. 295-296.

⁵⁶ Ο. π., σ. 388.

καταργήθηκε το τουρκικό αραβικό αλφάβητο»⁵⁷, «τα καινούργια επίθετα του Ατατούρκ»⁵⁸, «Πριν από τη Δημοκρατία και τον Ατατούρκ, οι παλιοί πηγαδάδες της Ιστανμπούλ ήταν Αρμένηδες»⁵⁹.

Κάνει αναφορά στην «πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση» το 1933, τότε που οι πανεπιστημιακοί έχασαν την εκτίμηση του κεμαλικού κράτους και τη θέση τους στο πανεπιστήμιο επειδή παρέκκλιναν από την επίσημη ιδεολογική γραμμή. Ακόμη, αναφέρει⁶⁰ μέτρα και μηχανισμούς του κεμαλικού καθεστώτος επιβολής της ιδεολογίας τους στην κοινωνία, όπως η ενδυματολογική και η γλωσσική μεταρρύθμιση με τις αλλαγές στην εκπαίδευση για την αναβάθμιση των τουρκικών. Παράλληλα, γράφει για τις απαγορεύσεις των μη τουρκικών γλωσσών, όπως το «μίλα τουρκικά», μια εκστρατεία το 1928 μέσω του τύπου για τον περιορισμό των μειονοτικών γλωσσών.

Ο συγγραφέας στο *Σπίτι της σιωπής* βάζει τους ήρωες Σελαχατίν και Φατμά, που αντιπροσωπεύουν τις δύο αντίθετες στάσεις της εποχής απέναντι στην κεμαλική δημοκρατία, να συζητούν και να απολογούνται για την οικοδόμηση της Δημοκρατίας και το κόστος των μεταρρυθμίσεων. Ο Σελαχατίν, μορφωμένος υποστηρικτής του εκδυτικισμού της χώρας του, οραματίζεται έναν «ελεύθερο κόσμο, με ισότητα, απαλλαγμένο από δεισιδαιμονίες, όπου θα κυριαρχεί η επιστήμη και η λογική»⁶¹. Μέμφεται την Ανατολή για δουλικότητα, τη θεωρεί κατώτερη, ενώ υμνεί τη Δύση για την ελευθερία και την ανάπτυξη. Περιφρονεί κι απορρίπτει τον πολιτισμό και τη σοφία της Ανατολής, ενώ παραβλέπει την ιδιοτέλεια και την υποκρισία της Δύσης.

Η δημοκρατία, η οικονομική ανάπτυξη, ο εκδυτικισμός, ο καινούργιος κόσμος που ευαγγελίζονταν οι μεταρρυθμιστές απαιτούσαν θυσίες από το λαό, είχαν ένα κόστος, ένα τίμημα: το ξεπούλημα της κληρονομιάς, την απομάκρυνση από την οθωμανική παράδοση προκειμένου να επιβιώσουν και να γίνουν δημοκρατικό, δυτικό κράτος. Η εικόνα του Σελαχατίν, που πουλάει τα κειμήλιά του και τα πολύτιμα κοσμήματα της γυναίκας του για την επιβίωση της οικογένειας, υπαινίσσεται την απώλεια της οθωμανικής παράδοσης για την οικοδόμηση του νέου τουρκικού κράτους⁶². Στο βιβλίο ο συγγραφέας συζητάει εάν επιτεύχθηκε η ελευθερία, η δημοκρατία και τι ποιότητας δημοκρατία ήταν τότε αλλά και τώρα, τη δεκαετία του '80, μια περίοδο πολιτικών αναταραχών και κατάλυσης των δημοκρατικών λειτουργιών: «το καλύτερο πολίτευμα είναι η δημοκρατία».

Από τις αναφορές και τα σχόλια⁶³ που κάνει ο Παμούκ φαίνεται πως δε συμφωνεί με τις πρακτικές επιβολής των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων και πως θεωρεί ότι δεν είχαν δημοκρατικό και φιλελεύθερο χαρακτήρα. Παράλληλα, φαίνεται να αποδοκιμάζει την εθνικιστική κεμαλική γραμμή λόγω των διακρίσεων σε βάρος των μη μουσουλμάνων και γενικότερα λόγω των επιπτώσεων της εθνικιστικής πολιτικής στην τύχη των μειονοτικών πληθυσμών της Τουρκίας.

⁵⁷ Ο. π., σ. 250, 394-395.

⁵⁸ *Το σπίτι της σιωπής*, σ. 147.

⁵⁹ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 59.

⁶⁰ *Ιστανμπούλ*, σ. 252, 390, 394, 395, 406.

⁶¹ *Το σπίτι της σιωπής*, σ. 36-38, 134.

⁶² Ο. π., σ. 140-148, 203.

⁶³ *Ιστανμπούλ*, σ. 277-280, 388.

Η οικοδόμηση εθνικού κράτους σήμαινε για τις μειονότητες αφομοίωση ή εξαφάνισή τους. Θεωρεί ότι επί Κεμάλ συνεχίστηκε «η άλωση της Πόλης με την εντατικοποίηση του εκτουρκισμού της Ιστανμπούλ...την πολιτιστική εκκαθάριση»⁶⁴ σε βάρος των μη Τούρκων. Γράφει χαρακτηριστικά: «Οι Εβραίοι, που δάνειζαν λεφτά στο (οθωμανικό) κράτος, οι Αρμένιοι και οι Ρωμιοί... ήταν φυσικό να είναι καχύποπτοι, έχοντας νωπές τις αναμνήσεις από το φόρο περιουσίας, ... που τους πήραν χωρίς ίχνος οίκτου τις περιουσίες τους και τα εργοστάσιά τους»⁶⁵, στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου. Ο Παμούκ τολμάει να αναφερθεί στα «αγκάθια» της κεμαλικής πολιτικής και δε φοβάται ότι θα κατηγορηθεί για προσβολή του τουρκισμού.

Ο συγγραφέας σχετικά με την μεταρρυθμιστική πολιτική του Ατατούρκ και τη σχέση με τη Δύση γράφει με σκεπτικισμό: «Η ταυτόχρονη με τον εκδυτικισμό άνοδος του τουρκικού εθνικισμού έκανε ακόμη πιο πολύπλοκη τη σχέση μίσους και αγάπης με τη Δύση», «ο εκδυτικισμός και οι απαγορεύσεις του Ατατούρκ εξαφάνισαν πολλά τουριστικού ενδιαφέροντος στοιχεία όπως τα χαρέμια,...η αντικατάσταση με τη μικρή μιμητική της Δύσης Τουρκική Δημοκρατία»⁶⁶.

1.3. Η μετάβαση στον πολυκομματισμό

Μεταπολεμικά, από τη μια πλευρά, η δυσαρέσκεια της πλειοψηφίας απέναντι στο κεμαλικό καθεστώς και, από την άλλη, το δόγμα Τρούμαν το 1947 για οικονομική στήριξη της Τουρκίας, λειτούργησαν ως παράγοντες πίεσης προς εκδημοκρατισμό της Τουρκίας. Τέτοια δείγματα φιλελευθεροποίησης ήταν η δημιουργία ενός δεύτερου κόμματος και μια σειρά πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που οδήγησαν στις πρώτες ελεύθερες εκλογές το 1950⁶⁷, με πρωθυπουργό τον Μεντερές και αντιπολίτευση τον Ινονού. Ωστόσο, η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης μέρους του πληθυσμού και η επιτυχής ένταξη στο ΝΑΤΟ, δεν είχαν ανάλογη συνέχεια και δεν αποφεύχθηκε η οικονομική και κοινωνική κρίση που οδήγησαν σε πολιτικές ταραχές. Παρά τα θετικά αποτελέσματα της διακυβέρνησής του, τα οικονομικά προβλήματα εξασθένησαν τη θέση του.

Η πολιτική του Μεντερές προκάλεσε απομάκρυνση πολλών διανοουμένων από το κόμμα και κοινωνική – εθνικιστική ένταση, η οποία εκδηλώθηκε με το πογκρόμ του '55⁶⁸ κατά της ελληνικής κοινότητας. Ενώ στην αρχή της διακυβέρνησης Μεντερές βελτιώθηκαν σε κάποιο βαθμό οι σχέσεις με τις μειονότητες⁶⁹, η όξυνση της σύγκρουσης για το Κυπριακό το 1954 έβαλε τέλος στην ανεκτικότητα του Δημοκρατικού Κόμματος προς τις μειονότητες, αποδεικνύοντας ότι τις έβλεπαν κυρίως

⁶⁴ Ο. π., σ. 389.

⁶⁵ Ο. π., σ. 308.

⁶⁶ Ο. π., σ. 382, 387.

⁶⁷ E. J. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, σ. 280.

⁶⁸ Για τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου του '55 στην Πόλη και τα αίτια αυτών βλέπετε τη μελέτη της Dilek Guven, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες: τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*.

⁶⁹ Ντ. Γκιουβέν, ό. π. σ. 242-245.

ως πιθανούς ψηφοφόρους, αλλά εν τέλει ως εθνική απειλή. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες⁷⁰ και σε κλίμα φανατισμού της τουρκικής κοινής γνώμης εναντίον των Ελλήνων, που υποδαύλισε ο εθνικιστικός τύπος⁷¹, προκλήθηκαν οι βιαιοπραγίες σε βάρος των μειονοτικών κοινοτήτων στην Πόλη και πιο περιορισμένα στη Σμύρνη και την Άγκυρα το Σεπτέμβριο του '55. Ο τουρκικός τύπος της εποχής ερμηνεύοντας έπειτα τα γεγονότα απέδωσε την ευθύνη στους Έλληνες και τους κομμουνιστές.

Ο Παμουκ παρά τον περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης στη χώρα του, γράφει και σχολιάζει στο *Ιστανμπούλ τα Σεπτεμβριανά*⁷². Επεισόδια που σήμαναν την αρχή της εκδίωξης των Ελλήνων και των άλλων μειονοτήτων και ως εκ τούτου τη σταδιακή έκτοτε απώλεια της πολιτισμικής διαφορετικότητας της Ιστανμπούλ, εξέλιξη πολύ αρνητική, κατά τον συγγραφέα. Κι εδώ δε διστάζει να αποδώσει ευθύνες στον *τουρκικό εθνικισμό*⁷³ της κυβέρνησης Μεντερές, παρά τις προεκλογικές εξαγγελίες της για φιλελευθερισμό στην πολιτική έναντι των μειονοτήτων.

Επισημαίνει την υπόθαλψη των επεισοδίων από κυβερνητικούς και από τον εθνικιστικό τύπο και την ανθελληνική προπαγάνδα, με αφορμή το Κυπριακό, στις παραμονές των γεγονότων: «*Τα πρώτα χρόνια του ψυχρού πολέμου η Τουρκία, μέλος του NATO, δεν ήθελε να θυμίζει στον κόσμο την «άλωση». Αν και... το 1955 καταστράφηκαν και λεηλατήθηκαν οι περιουσίες των Ρωμιών και των άλλων μειονοτήτων στην Ιστανμπούλ, επειδή ήταν αδύνατο να συγκρατηθούν τα πλήθη που είχαν υποκινηθεί από την τουρκική κυβέρνηση... όταν οι Εγγλέζοι ετοιμάζονταν να φύγουν από την Κύπρο... οι εφημερίδες μεγαλοποιώντας την είδηση...*»⁷⁴.

Σε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα, αποτυπώνει κι ερμηνεύει τα γεγονότα ως εξής: «*Οι Ρωμιοί που εγκατέλειψαν τα τελευταία πενήντα χρόνια την Ιστανμπούλ εξαιτίας των λαθών των τουρκικών και των ελληνικών κυβερνήσεων που συμπεριφέρονταν στις μειονότητες τους, από τότε που η Ελλάδα και η Τουρκία έγιναν εθνικά κράτη, σαν να ήταν όμηροι, είναι περισσότεροι από κείνους που την εγκατέλειψαν μετά το 1453... Οι καταστροφικοί τσέτες, ...στο Μπαλουκλή, τα Ψωμαθεία, το Φανάρι, με βιαιότητα που προκαλούσε φρίκη, έκαψαν και λεηλάτησαν...*»⁷⁵.

Οι εθνικές κυβερνήσεις και οι ποικίλοι ανταγωνισμοί ευθύνονται για το δράμα του ξεριζωμού των μειονοτικών ομάδων, απροστάτευτων από τις πολιτικές αποφάσεις και σκοπιμότητες, φαίνεται να πιστεύει ο συγγραφέας. Κατά τον Παμουκ, τα Σεπτεμβριανά ήταν ένα μεγάλο πλήγμα, οικονομικό και ηθικό, για τις μειονότητες, που εξαναγκάστηκαν στη μετανάστευση, αλλά ήταν μεγάλη απώλεια και για τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της Ιστανμπούλ.

⁷⁰ Ο. π. σ. 153-327, Τα αίτια των γεγονότων.

⁷¹ Όπως η εθνικιστική εφημερίδα *Hurriyet*.

⁷² Για την περίοδο αυτή γίνεται αναφορές και στην υποενοότητα «Οι Ρωμιοί της Πόλης», σ. 58.

⁷³ *Ιστανμπούλ*, σ. 284.

⁷⁴ Ο. π., σ. 280-281.

⁷⁵ Ο. π., σ. 280-281.

1.4. Τα στρατιωτικά πραξικοπήματα και ο περιορισμός των ελευθεριών

Η εξασθένηση της θέσης του Δημοκρατικού Κόμματος ήταν φανερή λόγω της συσσώρευσης οικονομικών προβλημάτων και της αποξένωσης των διανοουμένων και του στρατού⁷⁶. Ήδη με τα Σεπτεμβριανά είχε δημιουργηθεί ένα βαρύ πολιτικό κλίμα και με τη παρέμβαση του στρατού κηρύχθηκε στις τρεις μεγαλύτερες πόλεις της Τουρκίας κατάσταση έκτακτης ανάγκης για τον έλεγχο της πολιτικής ζωής⁷⁷. Ο στρατός, που θεωρούνταν ο θεματοφύλακας της κεμαλικής κληρονομιάς, θα παρεμβαίνει πραξικοπηματικά κάθε φορά που κινδυνεύει η ενότητα και η ακεραιότητα της Τουρκίας. Έτσι, το Μάιο του 1960 έγινε στρατιωτικό πραξικόπημα «για να αποτρέψουν την αδελφοκτόνο σύγκρουση»⁷⁸ και κατάληψη της εξουσίας για μεταρρύθμιση του πολιτικού συστήματος. Οι στρατιωτικοί με συνταγματικό νόμο θα παρεμβαίνουν στην πολιτική ζωή και θα εξελιχθούν σε *θεματοφύλακα του κράτους*⁷⁹.

Η πολιτική κατάσταση οδηγήθηκε στη Δεύτερη Δημοκρατία το 1961 κι ομαλοποιήθηκε όταν την εξουσία πήρε ο Ντεμιρέλ το 1965. Τη δεκαετία αυτή η Τουρκία γνώρισε σημαντικές αλλαγές: περισσότερη ανεξαρτησία στα ΜΜΕ και τα πανεπιστήμια, αυτονομία στο στρατό, ανάπτυξη της αριστεράς, του φοιτητικού κι εργατικού κινήματος υπό την επίδραση της Ευρώπης. Αλλά οι κοινωνικές - πολιτικές συγκρούσεις οδήγησαν το 1971 και πάλι στην κήρυξη στρατιωτικού νόμου. Η ανικανότητα συνεργασίας των κομμάτων επέφερε κυβερνητική αστάθεια και αδυναμία να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα της εποχής: η πολιτική βία (αριστερών και *Γκρίζων λύκων*), η πετρελαϊκή-οικονομική κρίση, η μετανάστευση και οι συνέπειες της αστικοποίησης, η διεθνής απομόνωση της Τουρκίας εξαιτίας του Κυπριακού και του αρμενικού ζητήματος. Αυτήν την εποχή επίσης εκφράστηκε κριτική στην εξάρτηση από τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ. Παρά τις προσπάθειες των κυβερνήσεων για κοινωνική πολιτική, το πολιτικό-οικονομικό αδιέξοδο οδήγησε στο τρίτο πραξικόπημα του '80 του στρατηγού Εβρέν⁸⁰.

Επομένως, τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά αδιέξοδα από το 1960 έως το 1980 θα οδηγήσουν στις παρεμβάσεις του στρατού, ενώ το 1962 με το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας οι στρατιωτικοί θα αποκτήσουν ρυθμιστικό ρόλο στην κυβερνητική πολιτική. Η άνοδος του ισλαμιστών στην εξουσία τη δεκαετία του '90 θα προκαλέσει και πάλι την ανάμιξη του στρατού. Τα στρατιωτικά πραξικοπήματα συνοδεύονται κάθε φορά από μέτρα περιορισμού της ελευθερίας του λόγου, της άσκησης κριτικής και αντιπολιτευτικής δράσης, αλλά και από διώξεις σε βάρος διανοουμένων, πανεπιστημιακών και πολιτικών αντιπάλων⁸¹. Είναι φανερό ότι αυτές οι παρεμβάσεις συνιστούν περιορισμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών και ως εκ τούτου

⁷⁶ E. J. Zürcher, ό. π., σ. 319-356.

⁷⁷ Ντιλέκ Γκιουβέν, ό. π., σ. 294-95.

⁷⁸ E.J. Zürcher, ό. π., σ. 315-16.

⁷⁹ Zürcher, σ. 320. Επίσης: ο στρατός καλλιέργησε την ιδέα ότι είναι η *ενσάρκωση του έθνους*, στο Ihsan D. Dagı, Ανθρώπινα δικαιώματα και εκδημοκρατισμός: η τουρκική εξωτερική πολιτική στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, σ. 81-106, στο Θ. Βερέμης, Θ. Π. Ντόκος (επιμ.), *Η σύγχρονη Τουρκία: κοινωνία, οικονομία, εξωτερική πολιτική*, ΕΛΙΑΜΕΠ.

⁸⁰ E. J. Zürcher, σ. 320-356.

⁸¹ S. S. Ozdemir, N. Mutluer, E. Ozyurek, φεμινιστιά, τ. 2, 2019, μετ. Β. Πούλιος, «Εξορία και πολλότητα σε νεοφιλελεύθερους καιρούς: Οι ακαδημαϊκοί της Τουρκίας για την ειρήνη» στο <https://feministiq.net>, πρόσβαση Αύγουστος 2022.

υπονομεύουν τους δημοκρατικούς θεσμούς και την προοπτική ομαλής πολιτικής και κοινωνικής ζωής στην Τουρκία.

Τα πραξικοπήματα αποτελούν το ιστορικό – πολιτικό φόντο στο *Μουσείο της Αθωότητας*, όπου ο Παμούκ, με τη φωνή των ηρώων του, επισημαίνει με αποδοκιμασία τον περιορισμό των ελευθεριών και των κινήσεων των πολιτών και των απαγορεύσεων που επιβλήθηκαν. Η πολιτική κατάσταση στη χώρα «που παρασυρόταν σε εμφύλιο πόλεμο» το 1978 – εκρήξεις βομβών, διακίνηση όπλων, πολιτικές δολοφονίες – προκαλεί φόβο, ανασφάλεια κι απελπισία στους ανθρώπους. Ο Κεμάλ, το κεντρικό πρόσωπο, νοσταλγεί «το αίσθημα ελευθερίας» που είχε στην Αμερική, και το οποίο απουσιάζει από τη χώρα του λόγω της μη ομαλής πολιτικής κατάστασης. Οι έλεγχοι των πολιτών και οι συλλήψεις από το καθεστώς συνιστούν προσβολή και ακύρωση της ελευθερίας τους. Με αποδοκιμασία και λεπτή ειρωνεία αναφέρεται στο πραξικόπημα του 1980, περιγράφει τη *δυσοίωνη κατάσταση, το ζοφερό μέλλον*⁸² και τον αντίκτυπο των απαγορεύσεων του καθεστώτος στην κοινωνία:

«Μετά το πραξικόπημα Σεπτεμβρίου 1980 απαγορεύτηκε η κυκλοφορία μετά τις δέκα το βράδυ... το πρόβλημά μου δεν ξεπεράστηκε με την επιβολή του στρατιωτικού νόμου... βλέπαμε τα ατυχήματα που προκαλούσαν τα αυτοκίνητα που έτρεχαν μετά την ώρα της απαγόρευσης, ... εκρήξεις βομβών σε πολιτικές συγκεντρώσεις, ... όσο δυσοίωνα κι αν ήταν τα σημάδια που ένιωθα όσο βλέπαμε τηλεόραση» και παρακάτω: *«ακούγονταν στρατιωτικά εμβλήματα, ... τα στρατιωτικά φορτηγά έπαιρναν κόσμο από τα σπίτια τους, πολιτικούς, δημοσιογράφους, ευχαριστούσαμε το Θεό που δεν είχαμε καμία ανάμειξη με αυτά... ο τύπος είχε υποδεχτεί με χαρά το πραξικόπημα ... πολλοί άνθρωποι, για παραδειγματισμό, εκτελέστηκαν με συνοπτικές διαδικασίες... σωπαίναμε. Οι φυλακές είχαν ανοίξει για τους πολιτικούς, τους αντικαθεστωτικούς, ... τους απατεώνες, τους καθηγητές πανεπιστημίου»*⁸³.

Με σαρκασμό περιγράφεται η επίδραση των απαγορευτικών μέτρων στην προσωπική ζωή του ήρωα⁸⁴: *«το πραξικόπημα έγινε η αιτία ώστε το βραδινό φαγητό στο σπίτι της Φισούν να χάσει το γούστο του»* και την αίσθηση που δημιουργήθηκε στους πολλούς ότι με το πραξικόπημα *«θα έβαζαν μια τάξη στη ζωή τους»*. Στο περιστατικό με τον έλεγχο του ήρωα από στρατιώτες δίνεται με κωμικοτραγικό τρόπο το κλίμα και ο αντίκτυπος των ελέγχων: *«οι στρατιώτες έβαχναν εξονυχιστικά... ανοίξαμε τα χέρια μας, όπως κάνουν οι κακοποιοί στις ταινίες... δε θα μπορούσα να του πω ότι ήταν τρίφτης κυδωνιού... αν το έλεγα θα καταλάβαιναν αμέσως το πάθος μου για τη Φισούν, μια παντρεμένη γυναίκα... αίσθημα υποταγής κι απελπισίας, ... αμίλητος, ... αισθήματα φόβου κι ενοχής στους συμπατριώτες μου όταν τους έλεγχαν τις ταυτότητες... αν μου έπαιρναν τον τρίφτη κυδωνιού, θα υπέφερα πολύ»*.

Ο Παμούκ τονίζει ότι τα πραξικοπήματα περιόρισαν τον κόσμο στο σπίτι μπροστά στην τηλεοπτική οθόνη, ώστε να απέχουν από τα πολιτικά πράγματα και να λειτουργούν ως φιλήσυχoi πολίτες, μοιρολατρικά, χωρίς να αντιδρούν ή να διαμαρτύρονται για όσα συμβαίνουν και όσα υποβιβάζουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια⁸⁵. Οι καταπιεστικοί

⁸² *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 486, 554.

⁸³ Ο. π., σ. 484-485, 578-580.

⁸⁴ Ο. π., σ. 579-580, 583-588.

⁸⁵ Ο. π., 449-450, 502.

μηχανισμοί έχουν μεταβάλει τους κατοίκους της πόλης σε ένα φοβισμένο, αδιάφορο πολιτικά και κοινωνικά πλήθος.

Μιλάει για την ανοχή και σιωπή πολλών αστών αλλά και φτωχών απέναντι στη κρατική βία, υπαινισσόμενος την πολιτική ανευθυνότητα των πολιτών: «αν δεν ασχοληθούμε, θα ευθυνόμαστε κι εμείς για την κακοδαιμονία που μας δέρνει»⁸⁶. Αναφέρει με αποδοκιμασία την αδιαφορία του πλήθους μπροστά στη στυγνή βία των εθνικιστών: όταν ο Χασάν επιτίθεται και χτυπάει με αγριότητα τη Νιλγκιούν «όλοι κοίταζαν, κανείς δεν επενέβη, ...ξέρουν να μην ανακατεύονται, να φοβούνται»⁸⁷.

Ο συγγραφέας θεωρεί τον εθνικισμό του '80 επικίνδυνο, γιατί είναι ανεξέλεγκτος ως προς τις πρακτικές του και τη χρήση βίας: «βλέπετε τις γροθιές μου; ... η εκκαθαριστική δύναμη των εθνικιστών...εγώ δε φοβάμαι κανένα»⁸⁸. Ένα από τα μηνύματα των βιβλίων του είναι ότι η Δημοκρατία στηρίζεται αλλά και προϋποθέτει την κοινωνία υπεύθυνων, ελεύθερων κι ενεργών πολιτών, αντίθετα τα αυταρχικά καθεστώτα συντηρούνται και συντηρούν το άβουλο, έμφοβο πλήθος. Ο Παμούκ με τη δυτική παιδεία πολύ πιθανόν να γνωρίζει την αρχαιοελληνική αντίληψη της κλασικής εποχής, που απαιτούσε από τον πολίτη τη συμμετοχή του στα πολιτικά ζητήματα, διαφορετικά θεωρούνταν άχρηστος και περιθωριοποιούνταν.⁸⁹

Στους πολιτικούς αγώνες και τα κινήματα αυτής της εποχής η αστική τάξη παρουσιάζεται στα βιβλία του Παμούκ αμέτοχη, αδρανής⁹⁰. Παρόλο που οι εύποροι συναναστρέφονται κι έχουν δοσοληψίες με πολιτικές προσωπικότητες και φαίνεται να ακολούθησαν το πρόγραμμα εκδυτικισμού του Ατατούρκ, είναι περισσότερο προσηλωμένοι στους στόχους τους αύξησης της περιουσίας τους, στις ξενοιαστες διασκεδάσεις, στις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις τους παρά στις πολιτικές ταραχές και ζυμώσεις της εποχής: «Στους δρόμους της Ιστανμπούλ, οι κομμουνιστές με τους εθνικιστές αντάλασσαν πυροβολισμούς, κάποιοι λήστευαν και βομβάρδιζαν τράπεζες..., κι εμείς είχαμε ξεχάσει τον κόσμο»⁹¹, αναφέρει ο κεντρικός ήρωας σχετικά με την αδιαφορία και την αποχή τους από τις πολιτικές και κοινωνικές αναστατώσεις της περιόδου των στρατιωτικών πραξικοπημάτων.

Και παρακάτω: «μόνο δύο άτομα από την παρέα πήραν στα σοβαρά την πολιτική – ένας από αυτούς στο πραξικόπημα του 1971 βασανίστηκε στα χέρια της αστυνομίας κι έμεινε φυλακισμένος μέχρι το 1974... μας έβρισκαν ανεύθυνους, κακομαθημένους...». Ο Κεμάλ επισημαίνει πως η πλειοψηφία στην Πόλη, όπως και ο ίδιος, είναι απογοητευμένοι από την πολιτική κατάσταση και αδιάφοροι απέναντι στην πολιτική, θεωρεί άθλιους και υποκριτές τους πολιτικούς, γι' αυτό έχει χάσει την εμπιστοσύνη απέναντί τους και ότι η πολεμική αντιπαράθεση των πολιτικών – κομματικών ομάδων είναι ανώφελη. Παρά την αδιαφορία του, ωστόσο, εκφράζει την ανησυχία που προκαλεί στους κατοίκους η

⁸⁶ Το σπίτι της σιωπής, σ. 304.

⁸⁷ Ο. π., σ. 402.

⁸⁸ Ο. π., σ. 288, 296, 381, 451.

⁸⁹ Θουκυδίδης, *Επιτάφιος του Περικλή*, κεφ. 37, ΟΕΔΒ.

⁹⁰ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 309, 329, 473.

⁹¹ Ο. π., σ. 273.

ασταθής πολιτική κατάσταση: «με το στρατιωτικό νόμο ένωθα ολοένα πιο βαριά την αδυναμία μου... παρακαλώ το Θεό να με αξιώσει να γυρίσω στη φυσιολογική ζωή»⁹².

Ο Παμούκ δίνει μια βιβλιογραφική πληροφορία που αποτελεί κι ένα σχόλιο στον τρόπο λειτουργίας κι οργάνωσης των αυταρχικών καθεστώτων ανά τον κόσμο:⁹³ «στον Ανατολικό Δεσποτισμό», περιγράφεται ότι «στην Ασία, σε χώρες με δύσκολη γεωγραφία όπως η Κίνα,... η μεταφορά του νερού,... απαιτούσε πολλή γραφειοκρατία και οργανωτική δομή... αυτή μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με αυταρχικά καθεστώτα, σκληρούς βασιλείς και διοικητές, που δεν ανέχονταν ανυπακοή και αντίσταση, γι' αυτό και δεν επιδίωκαν να έχουν κοντά τους,... μορφωμένα άτομα, αλλά σκλάβους απόλυτα υποτελείς σ' αυτούς».

Την ίδια εποχή σημειώνεται άνοδος του πολιτικού ισλάμ και αντιδράσεις συντηρητικών ισλαμιστών στην υιοθέτηση δυτικοτρόπων συνηθειών από την τουρκική κοινωνία. Γράφει σχετικά με αυτά: οι δυτικοτρόπες συνήθειες «μετέβαλλαν την παραμονή της Πρωτοχρονιάς σε μια νύχτα κραιπάλης με μοναδική διασκέδαση το ποτό και το τζόγο» και οι συντηρητικοί ισλαμιστές ενοχλημένοι αντιδρούσαν με οργή και ακραίο τρόπο – τη χρήση βόμβας – στη συνήθεια των πλούσιων μουσουλμάνων να στολίζουν δέντρο την Πρωτοχρονιά, όπως οι χριστιανοί⁹⁴.

Το δυσάρεστο πολιτικό κλίμα της εποχής έπληξε την κοινωνία σε όλα τα επίπεδα, γέννησε έντονη ανασφάλεια και οργή στους πολίτες και κυρίως στους νέους, διότι έθιξε τα δικαιώματά τους, τους οδήγησε στην ανεργία και αποτέλεσε σοβαρό εμπόδιο στην κοινωνική και επαγγελματική τους εξέλιξη. Ένα μέρος των νέων εντάχθηκε σε εθνικιστικές οργανώσεις, ενώ άλλοι, *ιδεολόγοι*, πολιτικοποιήθηκαν και ακολούθησαν αριστερές οργανώσεις, γνώρισαν ωστόσο από τους πραξικοπηματίες διώξεις και φυλακίσεις⁹⁵. Αυτή η πολιτική κατάσταση περιόριζε τις προοπτικές εξέλιξης των νέων, διότι το αυταρχικό κράτος εν τέλει *συνέθλιβε* τους πολίτες, προπάντων τους νέους.

1.5. Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Τουρκία

Με την ανάληψη της εξουσίας από τον Τ. Οζάλ άρχισε η σταδιακή επιστροφή στη δημοκρατία, η προσπάθεια αναδιάρθρωσης της οικονομίας και οι διαπραγματεύσεις ένταξης στην ΕΕ⁹⁶. Ωστόσο, αυτή την εποχή αυξήθηκε η επιρροή των ισλαμικών ρευμάτων στην κοινωνική-πνευματική ζωή και η αντιπαράθεσή τους με το κοσμικό κράτος. Τη δεκαετία του '90, παρά τη φιλελευθεροποίηση της πολιτικής ζωής, ο στρατός προσπάθησε να περιστείλει τους ισλαμιστές. Έτσι η κυβέρνηση Γιλμάζ – Ετσεβίτ είχε να αντιμετωπίσει από τη μία τις παρεμβάσεις του στρατού κι από την άλλη

⁹² Ο. π., σ. 292-293, 472-473, 485.

⁹³ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 230-231.

⁹⁴ *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 499-501.

⁹⁵ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 197, 209. Ανάλογες συνθήκες και περιορισμούς βίωναν και στην Ελλάδα κατά τη δικτατορία του '67.

⁹⁶ D. Billion, *Η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας: νέα προοπτική και νέα δεδομένα*, σ. 281-295, στο Θ. Βερέμης, Θ. Π. Ντόκος (επιμ.) (2002).

την άνοδο των ισλαμιστών. Ένα άλλο θέμα που θα απασχολεί την Τουρκία είναι ο ένοπλος αγώνας των Κούρδων για ανεξαρτησία. Επίσης, έγινε προσπάθεια προώθησης του κράτους δικαίου και αντιμετώπισης της διαφθοράς, αλλά δεν αποφεύχθηκε η πολιτική-οικονομική κρίση.

Στις εκλογές του 2002 νίκησε η εκσυγχρονιστική πτέρυγα του ισλαμιστικού κινήματος με το κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης του Ρ. Τ. Ερντογάν. Οι Τούρκοι το ψήφισαν επειδή πίστεψαν ότι «θα βάλει τέλος στη φτώχεια και τη διαφθορά, όχι επειδή ήθελαν ένα ισλαμικό κράτος»⁹⁷. Στις προτεραιότητες της σημερινής ηγεσίας είναι η ανάπτυξη και η ευημερία της τουρκικής κοινωνίας και παράλληλα οι σχέσεις με τη Δύση και οι διαδικασίες για την πλήρη ένταξη στην ΕΕ. Βεβαίως η Τουρκία έχει κάνει βήματα προόδου κι ανάπτυξης ως περιφερειακή δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο, αλλά υπάρχουν ζητήματα που υστερεί⁹⁸: του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κι ελευθεριών και του εκδημοκρατισμού⁹⁹.

Όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα και τον εκδημοκρατισμό στην Τουρκία έχει επισημανθεί ότι «η παράδοση του Τουρκικού κράτους προσδίδει μία απόλυτη αξία στην επιβίωση του κράτους... τα δικαιώματα του πολίτη και του ατόμου υποτάσσονται σε εκείνα του κράτους»¹⁰⁰. Έτσι, όσο ο στρατός παρεμβαίνει με αυταρχικές πρακτικές στην πολιτική, η δημοκρατία υποχωρεί και τα ανθρώπινα δικαιώματα περιορίζονται, κι επομένως, δε θα πρέπει να τα δούμε ξεκομμένα από την εξέλιξη και την πορεία της δημοκρατίας στην Τουρκία.

Σύμφωνα με την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ το 1948, τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι *οικουμενικά, σεβαστά και αναφαίρετα* για όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως¹⁰¹. Η ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας έχει να επιδείξει πολλά παραδείγματα κατάφωρης παραβίασης αυτών. Οι μη μουσουλμανικές κοινότητες, οι Κούρδοι, οι αντιφρονούντες, οι γυναίκες είναι κάποιες από τις “ευάλωτες ομάδες” που έχουν υποστεί πολιτική διακρίσεων και καταπάτηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους από το τουρκικό κράτος. Οι έμφυλες διακρίσεις συνιστούν την πιο σοβαρή παραβίαση των δικαιωμάτων των γυναικών. Στην Τουρκία τον 20^ο αιώνα η κατοχύρωση και η προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην πράξη δεν είναι δεδομένη για όλους, τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν είναι σεβαστά για όλους.

Έτσι, σε μια σύντομη ιστορική αναδρομή, οι μειονότητες των Ελλήνων, των Αρμενίων και των Εβραίων γνώρισαν, παρά τις νομοθετικές ρυθμίσεις για προστασία τους, παραβίαση των δικαιωμάτων τους από τις ηγεσίες της Δημοκρατίας στην προσπάθεια εδραίωσης του τουρκικού εθνικού κράτους. Είτε με αποκλεισμούς στα επαγγέλματα, με περιορισμούς στη χρήση της γλώσσας τους και της θρησκευτικής λατρείας, με

⁹⁷ E.J. Zürcher, ό. π., σ. 390, 416-417.

⁹⁸ Σύμφωνα με την πρόταση – ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για το 2017 η Τουρκία υστερεί στο ζήτημα προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στην ελευθερία της έκφρασης, στην ανεξαρτησία της δικαιοσύνης.

⁹⁹ I. D. Dagı, Ανθρώπινα δικαιώματα και εκδημοκρατισμός: η τουρκική εξωτερική πολιτική στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, σ. 81-106, στο Θ. Βερέμης, Θ. Π. Ντόκος, (2002) *Η σύγχρονη Τουρκία: κοινωνία, οικονομία, εξωτερική πολιτική*, ΕΛΙΑΜΕΠ.

¹⁰⁰ I. D. Dagı, ό. π., σ. 82.

¹⁰¹ Φ. Τσιμπιρίδου, (2006) «Η γυναίκα στο Ισλάμ»: μια κριτική ανθρωπολογική προσέγγιση, σ. 69, στο «*Μουσουλμάνες της Ανατολής*» *Αναπαραστάσεις, πολιτισμικές σημασίες και πολιτικές*.

επιβολή οικονομικών επιβαρύνσεων, είτε με εκτοπισμούς και με δυσμενείς διακρίσεις και απαγορεύσεις¹⁰² στα πολιτικά και κοινωνικά τους δικαιώματα.

Κι αργότερα, αντιμετωπίστηκαν με πρακτικές εκδίωξης, όπως αποδείχτηκε με τα Σεπτεμβριανά το '55, οπότε κι αποδυναμώθηκαν οικονομικά και πληθυσμιακά. Μέλη των μειονοτήτων που έζησαν τα γεγονότα σε μαρτυρίες τους και σε συνεντεύξεις τους¹⁰³ υπογραμμίζουν τον κλονισμό τους από τα γεγονότα του '55 και την ανασφάλεια που τους προκαλούσε το καθεστώς των διακρίσεων. Κυρίως τους ανησυχούσε η αντιμετώπισή τους ως μη ισότιμων πολιτών, ως ξένων στην τουρκική κοινωνία. Η Τουρκία θα ολοκληρώσει την εξόντωση των μειονοτικών Ελλήνων το 1964 με τις μαζικές απελάσεις, την αναγκαστική εγκατάλειψη του τόπου τους και τις κατασχέσεις των περιουσιών τους¹⁰⁴, παραβιάζοντας με αυτούς τους τρόπους βασικά ανθρώπινα δικαιώματα υπηκόων της που θεωρούσε μη αφοσιωμένους στο κράτος.

Παρόμοια οι Κούρδοι επί κεμαλικών κυβερνήσεων¹⁰⁵ αλλά και στην περίοδο των πραξικοπημάτων του '70 και του '80 γνώρισαν σοβαρές παραβιάσεις των βασικών τους δικαιωμάτων¹⁰⁶ στην προσπάθεια της κρατικής πολιτικής να τους αφομοιώσει ή να καταστείλει τον αγώνα τους για αυτοδιάθεση και να καταπνίξει τη διαφορετικότητά τους. Καταπίεση της κουρδικής ταυτότητας, απαγορεύσεις της κουρδικής γλώσσας, αποκλεισμοί των νέων από την εκπαίδευση, βίαιη καταστολή του αγώνα αυτονόμησής τους, άθλιες συνθήκες φυλάκισης και ποικίλοι περιορισμοί στα πολιτικά και πολιτιστικά τους δικαιώματα συνιστούν μορφές καταπάτησης των ελευθεριών τους. Η προσπάθεια επίλυσης του Κουρδικού ζητήματος στη δεκαετία του '90 και βελτίωσης των συνθηκών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με νομοθετικές ρυθμίσεις συνδέθηκε με την πορεία εκδημοκρατισμού της Τουρκίας και τη διαδικασία ένταξής της στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

Οι μειονότητες, οι Κούρδοι, οι μη μουσουλμάνοι, οι γυναίκες, οι “διαφορετικοί”, αντιμετωπίζονται με ίσα δικαιώματα και ελευθερίες στη σύγχρονη Τουρκία; Όσο απουσιάζει η ανεκτικότητα απέναντι στη διαφορετικότητά τους, όσο υφίστανται διακρίσεις, όσο καταπιέζονται και στερούνται τα θεμελιώδη δικαιώματά τους στην ελευθερία της έκφρασης, στην ανεμπόδιστη άσκηση της λατρείας, στην πρόσβαση στη μόρφωση, στην εργασία, στην ασφαλή και αξιοπρεπή ζωή, στην ισότητα ευκαιριών η απάντηση στο ερώτημα θα είναι αρνητική¹⁰⁷.

Ο Παμούκ αναγνωρίζει ότι στην πατρίδα του παραβιάζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, κατάσταση που καταδικάζει και “συζητάει” στα βιβλία του. Σχετικά με την πολιτική καταπίεσης που υιοθετήθηκε απέναντι στις μειονότητες από την εποχή του Ατατούρκ έως την εποχή του Ψυχρού πολέμου γράφει με αποδοκιμασία: «η εντατικοποίηση του εκτουρκισμού της Ιστανμπούλ, η εθνοκάθαρση που επέβαλε το κράτος στην πόλη, αφυδάτωσαν τις (ομιλούμενες) γλώσσες. Ένα κομμάτι της

¹⁰² Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες: τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*. σ. 171-178, 234-236.

¹⁰³ Στο βιβλίο της Ντ. Γκιουβέν, σ. 280-81.

¹⁰⁴ Ο. π. σ. 286-288.

¹⁰⁵ Ο. π. σ. 178-188.

¹⁰⁶ E. J. Zürcher, ό. π., σ. 409-413 και I. D. Dagi, ό.π., σ. 96-103.

¹⁰⁷ Κ. Τσιτσελίκης, (1997) «Τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Από τη νομική κατοχύρωση στην εφαρμογή», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 63, σ. 26-31.

πολιτιστικής εκκαθάρισης που μου έχει μείνει στο νου από τα παιδικά μου χρόνια είναι η απαγόρευση στους Ρωμιούς και στους Αρμένιους να μιλάνε στους δρόμους ελληνικά και αρμένικα (οι Κούρδοι προτιμούσαν τότε να μην ξεχωρίζουν με τη γλώσσα τους) με την εντολή: «Συμπολίτη, μίλα τουρκικά»¹⁰⁸. Ο τουρκικός εθνικισμός στην προσπάθεια να ενισχύσει το τουρκικό στοιχείο υποβίβασε τους μη Τούρκους και μη μουσουλμάνους και καταπάτησε τα πολιτικά και κοινωνικά τους δικαιώματα.

Επίσης, αναφέρεται στις διώξεις και συλλήψεις πολιτών που κυνηγήθηκαν, στη δεκαετία του '80, για τα πολιτικά τους πιστεύω και τις απάνθρωπες συνθήκες κράτησης και ανάκρισης στις φυλακές¹⁰⁹:

«Ο πατέρας μου είχε εξαφανιστεί, ... τον οδήγησαν στο Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων, όπου θα τον βασάνιζαν με φάλαγγα και ηλεκτροσόκ», «Μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα κάποιοι φίλοι του πατέρα μου από την ίδια πολιτική οργάνωση είχαν φύγει αμέσως στη Γερμανία ξέροντας τι θα μπορούσε να τους συμβεί. Κάποιοι άλλοι σαν τον πατέρα μου, που δεν έφυγαν επειδή δεν μπόρεσαν ή επειδή δεν ένιωθαν τόσο ένοχοι, ώστε να πρέπει να το σκάσουν, ... έπεσαν τελικά στα χέρια της αστυνομίας και τους έκαναν βασανιστήρια», «λυπητερές ιστορίες για αντιφρονούντες δημοσιογράφους και Κούρδους κρατούμενους στα κελιά».

Παρόμοια, αποτυπώνει και σχολιάζει τις συνθήκες λειτουργίας στα σωφρονιστικά ιδρύματα της χώρας του στον 21^ο αιώνα και θέτει σε αμφισβήτηση τον σωφρονιστικό τους ρόλο¹¹⁰:

«...στις φυλακές Σιλίβρι...προσπαθούσα να καταλάβω ποιο ήταν το νόημα του εγκλεισμού του γιου μου “στις μεγαλύτερες φυλακές όχι μόνο της Τουρκίας αλλά και ολόκληρης της Ευρώπης”, όπως επαναλάμβαναν με περηφάνια οι φύλακες κι οι διευθυντές τους, ... Μου παραπονιόταν για την κακή ποιότητα του φαγητού, ... μας έβαζε να γράψουμε άλλη μια άχρηστη αίτηση για λίγο περισσότερη ησυχία, καθαρό αέρα ή για μια άδικη ετυμηγορία.», «...κοίταζα το γιο μου, ... είχε αρχίσει σιγά σιγά να μοιάζει με πραγματικό κακοποιό...», «Μια φορά το μήνα αισθανόμασταν πολύ ευτυχημένοι, επειδή στις ελεύθερες συναντήσεις στη φυλακή επέτρεπαν στους κρατούμενους και στους επισκέπτες τους ν’ αγγίζονται μεταξύ τους... στενοχωριόμασταν όταν την ανέβαλαν για λόγους σωφρονιστικούς, χαιρόμασταν πολύ όταν καμιά φορά, με απόφαση του υπουργού επειδή ήταν μπαϊράμι ανακοίνωναν άλλη μία. Δεν επέτρεπαν σε κανέναν να πηγαίνει τρόφιμα, βιβλία, κινητά, επειδή είχε πολλούς αριστερούς και Κούρδους κρατούμενους, διεφθαρμένους δεσμοφύλακες, ...λαδώνοντας το φύλακα...Στην κλειστή ως προς την πολιτική βιβλιοθήκη των φυλακών υπήρχαν το Ταξίδι στο κέντρο της Γης του Ι. Βερν...».

Η γραφειοκρατία, το ρουσφέτι και η λογοκρισία ήταν συνήθεις πρακτικές του καταπιεστικού κράτους στη δεκαετία του '80 αλλά και αργότερα, τις οποίες ξεσκεπάζει και περιγράφει ο Παμούκ με αιχμηρό τρόπο. Αυτοί οι μηχανισμοί ελέγχου υπονομεύουν τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών: «...ο πολίτης στην Τουρκία για να προχωρήσει η δουλειά του έπρεπε να πάρει άδεια από το κράτος, έτσι είχε αναπτυχθεί μια γραφειοκρατία για άδειες και ρουσφέτια...μεσολαβητές», όπως

¹⁰⁸ Ιστανμπούλ, σ. 389-390.

¹⁰⁹ Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, σ. 15, 209, 337.

¹¹⁰ Ο. π., σ. 336-341.

έκδοση αδειών οδήγησης ή διαβατηρίων¹¹¹. Χαρακτηριστικό είναι το περιστατικό με τη Φισούν, κατά το οποίο η αρμόδια υπηρεσία εξέτασης κι έκδοσης διπλωμάτων οδήγησης καθυστερεί τη διαδικασία, αντιμετωπίζει την ηρωίδα με προκατάληψη και την απορρίπτει κατ' επανάληψη. Ο συγγραφέας βάζει την ηρωίδα να αντιδράει με οργή σε αυτούς τους ελεγκτικούς κρατικούς μηχανισμούς.

Η λογοκρισία, επίσης μια άλλη πρακτική του αυταρχικού κράτους, πρωτίστως καταπατάει την ελευθερία της καλλιτεχνικής έκφρασης και δημιουργίας με την απαγόρευση προβολής ταινιών που θεωρούνταν ότι προσβάλλουν την κοινωνία της Τουρκίας, για παράδειγμα *Ο Λόρενς της Αραβίας*, «η ταινία περνούσε από το ψαλίδι της λογοκρισίας». Επιπλέον, απαγορεύονται αναφορές στον τύπο ή στον κινηματογράφο σε ευαίσθητα θέματα – *ισλαμισμός, Ατατούρκ, Κούρδοι, Αρμένιοι, Ρωμιοί* – τα οποία ενοχλούν το κράτος ή κλονίζουν τα ήθη της κοινωνίας¹¹². Παρόμοια περιγράφεται: «*Το 1986... στη Σαμψούντα, ... στο Ερζουρούμ η επαρχία δεν είναι έτοιμη για τέχνη, μας απείλησαν... Στην Άγκυρα η παράστασή μας κατέβηκε χωρίς να παιχτεί, επειδή προσέβαλλε τα χρηστά ήθη του λαού*»¹¹³. Οι καταστάσεις αυτές ταλαιπωρούν και υποτιμούν τους πολίτες και ταυτόχρονα αποτελούν σύμπτωμα παρακμής της δημοκρατικής λειτουργίας του κράτους.

Στην αυγή του 21^{ου} αιώνα, η Διακήρυξη της UNESCO το 2001 για την Πολιτισμική Ποικιλότητα, η οποία αναφέρεται στην αναγκαιότητα «*περιφρούρησης της γλωσσικής κληρονομιάς και έκφρασης, καλλιέργειας και σεβασμού της μητρικής γλώσσας...*» δε φαίνεται να απασχολεί τη σημερινή τουρκική πολιτική ηγεσία. Κυρίως, εφόσον υφίστανται περιορισμοί στην ελευθερία του λόγου και της έκφρασης και δεν προστατεύεται η διαφορετικότητα. Σε πρόσφατη συνέντευξή του¹¹⁴ ο συγγραφέας έχει υποστηρίξει με φανερή πικρία πως στην Τουρκία «*τα τελευταία χρόνια δεν υπάρχει Δημοκρατία εφόσον δεν υπάρχει ελευθερία του λόγου*». Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός, η οικονομική ανάπτυξη και ευημερία της δε συνοδεύτηκαν από τον ανάλογο εκδημοκρατισμό.

1.6. Οι πνευματικοί άνθρωποι και η σχέση τους με την εξουσία

Το 1860 θεωρείται η απαρχή της σύγχρονης τουρκικής λογοτεχνίας¹¹⁵ με την έκδοση της εφημερίδας *Tercüman-ı Ahval* από τον Sinasi. Τα πρώτα έργα που εμφανίστηκαν ήταν μεταφράσεις κι απομιμήσεις δυτικών έργων. Στόχος των συγγραφέων ήταν να παρουσιάσουν στο λαό το δυτικό τρόπο γραφής με θέματα τουρκικά. Έντονη ήταν η επίδραση των λογοτεχνικών ρευμάτων της Ευρώπης και του γαλλικού ρομαντισμού.

¹¹¹ *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 510, 654-670.

¹¹² Ο. π., σ. 506, 507, 509.

¹¹³ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 312-313.

¹¹⁴ Στο [Bookpress](#) στο Δ. Μαρίνο, 1/6/18, και σε σχετικό άρθρο στο ΒΗmagazino της Μ. Αστραπέλλου, Μάης 2018.

¹¹⁵ Η. Μήλλας, (2005) *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων, Σχολικά βιβλία, Ιστοριογραφία, Λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*, Αλεξάνδρεια, σ. 158-160.

Παράλληλα, υπήρξε έντονη κίνηση επανεκτίμησης της τουρκικής γλώσσας και οι λογοτέχνες – προοδευτικοί, καινοτόμοι, άνθρωποι της επιστήμης – προσπάθησαν σε συνεργασία με τους πολιτικούς να κάνουν κάθαρση της τουρκικής γλώσσας.

Εκείνη την εποχή υιοθετήθηκε η άποψη *η τέχνη για την κοινωνία* και υποστηρίχθηκε η Λαϊκή λογοτεχνία, η εξάπλωση των νέων ιδεών, η χρήση για πρώτη φορά εννοιών “ελευθερία, πατρίδα, έθνος”, η ενασχόληση συγγραφέων με την πολιτική. Από τους σημαντικότερους λογοτέχνες ήταν¹¹⁶ ο Sinasi, και ο Namik Kemal, ο οποίος υποστήριξε την απλοποίηση της τουρκικής γλώσσας, χρησιμοποίησε την έννοια “ελευθερία” στην ποίησή του και παράλληλα υποστήριξε τον εκσυγχρονισμό της αυτοκρατορίας αλλά χωρίς περιφρόνηση της ισλαμικής παράδοσης¹¹⁷. Αργότερα, καλλιεργήθηκε η άποψη *η τέχνη για την τέχνη*, με θέματα πιο προσωπικά.

Πριν την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας οι λογοτέχνες διατύπωναν εθνικό λόγο, με την έκδοση του περιοδικού *Νέες Γραφίδες*, του πιο σημαντικού περιοδικού του τουρκικού εθνικισμού. Σημαντικός εκπρόσωπος ο Ziya Gokalp¹¹⁸, κοινωνιολόγος, θεμελιωτής της εθνικής λογοτεχνίας, που πρότεινε τα τουρκικά ως νέα εθνική γλώσσα. Μετά την ανακήρυξη της Δημοκρατίας, η κεμαλική ιδεολογία και οι κοινωνικές αλλαγές απεικονίστηκαν στη λογοτεχνία του μεσοπολέμου, με σημαντικότερο εκπρόσωπο τον Ahmet Hamdi Tanpınar με το μυθιστόρημα *Ινστιτούτο ρύθμισης ρολογιών*¹¹⁹. Μεταπολεμικά, σημαντικοί λογοτέχνες έφεραν νέα ματιά και αντι-εθνικιστικό λόγο στο χώρο, όπως ενδεικτικά ο Orhan Kemal κι ο Yaşar Kemal.

Οι διανοούμενοι της Τουρκίας στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα θα έχουν έναν ουσιαστικό μορφωτικό και πολιτικό ρόλο. Σχετικά με αυτό έχει υποστηριχτεί ότι οι διανοούμενοι χρησιμοποίησαν τη λογοτεχνία ως δίαυλο ιδεολογικής και πολιτικής έκφρασης¹²⁰ και επιπλέον ότι «*η Λογοτεχνία στην Τουρκία υπήρξε ο καθρέφτης της κοινωνικής και πνευματικής ζωής, ... και το όχημα για κοινωνική κριτική και διαμαρτυρία*»¹²¹.

Ο Παμούκ φαίνεται ότι έχει σε εκτίμηση τη φιλοσοφία και το πνεύμα του μυστικισμού των Μεβλεβίδων¹²², από το οποίο θεωρεί ότι η τουρκική κοινωνία απέχει πολύ. Αναφορικά με τους πνευματικούς ανθρώπους πιστεύει ότι λόγω της απήχυσής τους στην κοινωνία μέσω του έργου τους, έχουν μια αποστολή: να δώσουν ένα *όραμα*¹²³ στους ανθρώπους που τους πιστεύουν και που τους διαβάζουν. Αλλά, έχουν και την υποχρέωση να παίρνουν θέση σε όσα συμβαίνουν και να μην παραμένουν αδιάφοροι, να φωτίζουν την αλήθεια, να τολμούν να σπάνε τα δεσμά της αμάθειας για τους πολλούς. Λόγω του δημόσιου κύρους τους ασκούν μεγάλη επιρροή στους αναγνώστες τους.

¹¹⁶ T. S. Halman, *A Millennium of Turkish Literature A concise history*, σ. 64-67.

¹¹⁷ Zürcher, ό. π., σ. 119-120.

¹¹⁸ Ο Γκιόκάλπ, μέλος της οργάνωσης *Ένωση και Πρόοδος*, μαζί με τον διηγηματογράφο Ο. Σεϊφεττίν έγραψαν στο περιοδικό *Νέες Γραφίδες*, Η. Μήλλας, σ. 25-30.

¹¹⁹ T. S. Halman, σ. 128.

¹²⁰ Η. Μήλλας, σ. 204.

¹²¹ T. S. Halman, σ. 83.

¹²² *Ιστανμπούλ*, σ. 296, 310.

¹²³ Ό. π., σ. 409.

Στο κεφάλαιο «*Τέσσερις θλιμμένοι μοναχικοί συγγραφείς*»¹²⁴ παρουσιάζονται σημαντικοί Τούρκοι συγγραφείς του μεσοπολέμου και ασκείται κριτική στη στάση τους απέναντι στο δίλημμα εκδυτικισμός και παράδοση που απασχόλησε την τουρκική διανόηση της εποχής. Είναι οι συγγραφείς Σινασί Χισάρ, Α. Χ. Τάνπιναρ, Γιαγκιά Κεμάλ, Ρ. Ε. Κοτσού οι οποίοι με το έργο τους, όπως εκμυστηρεύεται ο Παμούκ, «*τον προετοίμασαν να βρει την ψυχή της πόλης όπου ζει*», «*ο Τάνπιναρ και ο Γ. Κεμάλ καλλιέργησαν τη λογοτεχνία της Πόλης*»¹²⁵.

Οι διανοούμενοι αυτοί κάτω από την επίδραση της γαλλικής λογοτεχνίας και τέχνης, υιοθέτησαν και «*δίδαξαν μια στάση δημιουργική ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν*», ανάμεσα στον πολιτισμό της Ανατολής και σε εκείνον της Δύσης: «*...μου έμαθαν να συμφιλιώνω την αγάπη μου για τη σύγχρονη τέχνη και τη δυτική λογοτεχνία με τον πολιτισμό και τη ζωή της πόλης όπου ζω*». Η πιο σημαντική αγωνία που αντιμετώπισαν και προσπάθησαν να ξεπεράσουν ήταν πώς να συγκεράσουν αυτούς τους δύο πολιτισμούς, πώς να δεχτούν την επίδραση της γαλλικής λογοτεχνίας και του δυτικού πολιτισμού χωρίς να χάσουν την αυθεντικότητα και την πρωτοτυπία τους, σε μια χώρα που μόλις είχε ιδρυθεί από τα απομεινάρια μιας αυτοκρατορίας. «*Η αντίφαση ανάμεσα στην επιθυμία τους να είναι “Δυτικοί” αλλά και “αληθινοί” τους ταλαιπώρησε*»¹²⁶.

Επίσης, αναφέρεται ότι στο έργο τους παρουσίασαν την ομορφιά αλλά και την παρακμή του οθωμανικού πολιτισμού με ρεαλισμό, όχι με *απλοϊκή νοσταλγία*, αποφεύγοντας τις πιέσεις του τουρκικού εθνικισμού της εποχής τους. Παράλληλα, επιχείρησαν να ανακαλύψουν την πόλη τους, που «*ήταν μοιρασμένη ανάμεσα στον παραδοσιακό και τον δυτικό πολιτισμό*» και να καλλιεργήσουν με την τέχνη του λόγου ένα όραμα, μια ταυτότητα της Ιστανμπούλ και των κατοίκων της μέσα από το παρελθόν της, όπως αποτυπωνόταν στα χαλάσματά της, και όχι όπως την έβλεπαν οι δυτικοί περιηγητές. Επικρίθηκαν όμως από το καθεστώς «*ως “οπισθοδρομικοί”, επειδή είχαν στραμμένο το βλέμμα στον οθωμανικό τρόπο ζωής*» και κινήθηκαν αντίθετα προς την κυρίαρχη τάση, παρόλο που τελικά «*στήριζαν ιδεολογικά τον εκτουρκισμό της Ιστανμπούλ*», προκειμένου να στηθεί και να εδραιωθεί το νέο εθνικό κράτος¹²⁷.

Η πνευματική τους επίδραση στην τουρκική κοινωνία και στον Παμούκ ήταν ισχυρή. Παρά το θαυμασμό του, ωστόσο, ο συγγραφέας επισημαίνει αντιφάσεις στη ζωή τους και μια στάση με την οποία δε συμφωνεί: τη σιωπή ή το συμβιβασμό των πνευματικών ανθρώπων. Ο Τάνπιναρ και ο Γ. Κεμάλ, που αναγκάστηκαν να γίνουν εθνικιστές, όταν «*το οθωμανικό κράτος βγήκε νικημένο από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και η Ιστανμπούλ μετατράπηκε σε αιχμάλωτη πόλη*» και να υπηρετήσουν τον τουρκικό εθνικισμό, αλλά χωρίς καταναγκασμούς, έγραψαν τα άρθρα «*Τουρκική Ιστανμπούλ*», εντούτοις αγνόησαν «*την κοσμοπολίτικη, πολυγλωσσική, πολυθρησκευτική πλευρά της Ιστανμπούλ*»¹²⁸ και αργότερα, ενώ επαινούσαν τις απόμερες φτωχικές γειτονιές που διατήρησαν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής, οι ίδιοι ζούσαν στο *εξευρωπαϊσμένο Πέρα*.

¹²⁴ *Ιστανμπούλ*, σ. 172-184.

¹²⁵ *Ο. π.*, σ. 176, 380.

¹²⁶ *Ο. π.*, σ. 176, 178.

¹²⁷ *Ο. π.*, σ. 181-183, 380-381, 406.

¹²⁸ *Ο. π.*, σ. 405-406, 418.

Ο Παμουκ προσπαθεί να δικαιολογήσει τον εθνικισμό τους και τη σχέση τους με την εξουσία γράφοντας με κάποια πικρία: «Είχαν στόχο πολιτικό: ν' ανακαλύψουν στα χαλάσματα της Ιστανμπούλ το τουρκικό έθνος και τον τουρκικό εθνικισμό, αν και η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε καταρρεύσει... (ήταν πρόθυμοι, όπως και το κράτος της Τουρκικής Δημοκρατίας να ξεχάσουν τους Ρωμιούς, τους Αρμένιους, τους Εβραίους, τους Κούρδους και τις άλλες μειονότητες)» αργότερα, όταν βελτιώθηκαν οι σχέσεις τους με το κράτος κι ανέλαβαν θέσεις πολιτικές «δεν διαμαρτυρήθηκαν καθόλου... παρέμειναν εθνικιστές και σιωπηλοί μπροστά σε βίαια γεγονότα κατά των χριστιανών και της Δύσης όπως της 6^{ης} και 7^{ης} Σεπτεμβρίου»¹²⁹.

Φαίνεται να τον απασχολεί ιδιαίτερα το ποια στάση παίρνουν οι διανοούμενοι μπροστά σε φαινόμενα παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων, χρήσης βίας ή προσπάθειας φίμωσής τους από την εξουσία. Μόλις το 1962 για πρώτη φορά στην τουρκική λογοτεχνία με τον Ορχάν Κεμάλ περιγράφονται οι βανδαλισμοί των Σεπτεμβριανών του '55¹³⁰.

Συζητάει το θέμα του σύνθετου ρόλου της Διανόησης και της Τέχνης: υπηρετούν με το λόγο τους την εξουσία, έναν πολιτικό σκοπό, ένα κοινωνικό όραμα, ή ασχολούνται με την τέχνη τους ξεκομμένοι από την κοινωνία; Ιδιαίτερα αναφέρεται με θετικό τρόπο στους πρώτους σπουδαίους επιστολογράφους της Πόλης Ν. Κεμάλ και Α. Ρασίμ, στην απήχηση της *Εγκυκλοπαίδειας* του Κοτσού και στο φωτογραφικό έργο του Αρά Γκιουλέρ, ο οποίος αποτύπωσε εξαιρετικά στις φωτογραφίες του την Ιστανμπούλ, «όπου το παλιό ενώνεται με το καινούργιο σε μια μουσική ταπεινή...» και θεωρεί ο συγγραφέας ως «τη καλύτερη μνήμη της ζωής της Ιστανμπούλ και των τοπίων της από το 1950 έως σήμερα»¹³¹.

Έναν ανάλογο ρόλο, αφενός πνευματικής αφύπνισης του λαού από το σκοτάδι της αμάθειας και τις δοξασίες της θρησκείας κι αφετέρου αγωνιστικότητας για την εδραίωση δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων και την επίτευξη κοινωνικής προόδου έχει αναθέσει ο συγγραφέας στον ήρωά του, το γιατρό Σελαχατίν με την *Εγκυκλοπαίδειά* του: «έχουν αποβλακώσει το λαό με το φόβο του Θεού...μας χρειάζεται μια εγκυκλοπαίδεια... Δεν υπάρχει Θεός, γιατί δεν μπορούμε πειραματικά να αποδείξουμε την ύπαρξή του, ... υπάρχει μονάχα επιστήμη»¹³².

Ο Παμουκ πιστεύει επίσης ότι έργο των διανοουμένων είναι να διορθώνουν την κοινωνική αδικία, λέει ρητά με τη φωνή του ήρωα ότι έχουν κοινωνική – πολιτική ευθύνη: «κι εγώ θα γράψω, την έκθεσή μου θα την κοινοποιήσω... Αν δεν ασχοληθούμε, θα ευθονόμαστε κι εμείς για την κακοδαιμονία που μας δέρνει...»¹³³. Αυτός ο λόγος αποτελεί ένα σχόλιο για την αναγκαιότητα ανάληψης δράσης, πολιτικής ευθύνης και την αποφυγή της πολιτικής αδιαφορίας, ιδιαίτερα σε συνθήκες κατάλυσης της δημοκρατίας αλλά και σε κάθε εποχή και περίσταση. Ακόμη κι όταν καταστρέφουν τα έργα τους – όπως η *Φατμά καίει τα γραπτά του Σελαχατίν*¹³⁴, πράξη που παραπέμπει στη συνήθεια των Ναζί τη δεκαετία του '30 να καίνε τα προοδευτικά βιβλία – οφείλουν

¹²⁹ Ο. π., σ. 404-405.

¹³⁰ Η. Μήλλας, σ. 218-222.

¹³¹ *Ιστανμπούλ*, σ. 219, 270, 420, 588.

¹³² *Το σπίτι της σιωπής*, σ. 36-38, 196, 413.

¹³³ Ο. π., σ. 304-305.

¹³⁴ Ο. π., σ. 301-303.

να μην παραιτούνται και να συνεχίζουν την προσπάθειά τους για πνευματική χειραφέτηση και κοινωνική πρόοδο.

Επιπλέον, ο συγγραφέας αναλύει, κυρίως στο *Μουσείο της Αθωότητας* και στη *Γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, τη σημασία της πνευματικής δημιουργίας που φιλοξενείται και καλλιεργείται σε χώρους μνήμης και πολιτισμού, όπως είναι τα μουσεία, οι πινακοθήκες και οι βιβλιοθήκες. Υποστηρίζει ότι αυτοί οι χώροι έχουν ευεργετική επίδραση στον επισκέπτη, καθώς η Τέχνη, που απεικονίζει *μεγάλα ηθικά κι ανθρώπινα πάθη*, και η πνευματική δημιουργία γίνονται παγκόσμια κληρονομιά και κτήμα των επισκεπτών κι αναγνωστών:

«Η συλλογή της βιβλιοθήκης του Τόπκαπι με τα ιρανικά χειρόγραφα με τις μικρογραφίες είναι από τις καλύτερες του κόσμου», «Από τα χειρόγραφα και τις μικρογραφίες διδαχθήκαμε πόσο εφήμερες ήταν οι ζωές αυτών που ήρθαν κι έφυγαν...», «...στα ταξίδια μας...στα διάφορα μουσεία της Ευρώπης...»¹³⁵.

Από την άλλη, υπενθυμίζει τη σύγκρουση, κάποιες φορές, των πνευματικών ανθρώπων με την κρατική εξουσία: *«ο πίνακας μου θύμισε την ανελέητη ισχύ κράτους... μια φράση των κρατικών αξιωματούχων... για τους καλλιτέχνες και τους συγγραφείς που ασκούσαν κριτική στο σύστημα: “Τον ποιητή πρώτα θα τον κρεμάσεις κι έπειτα θα τον κλάψεις κάτω απ’ την αγχόνη”¹³⁶, και “Αναγκαστική σκληρότητα για χάρη του κράτους”»*, τονίζοντας τον κυνισμό της καταπιεστικής κρατικής εξουσίας.

«Ένας συγγραφέας πρέπει να υπερασπιστεί τις ιδέες της ελευθερίας του λόγου και της δημοκρατίας. Από την άλλη, ο συγγραφέας πρέπει να ταυτιστεί με τους ανθρώπους που παραβιάζουν αυτές τις αρχές... Αυτό είναι το παράδοξο της λογοτεχνίας»¹³⁷, δηλώνει ο Παμουκ, σχετικά με το χρέος του πνευματικού ανθρώπου, σε πρόσφατη συνέντευξή του με αφορμή το τελευταίο του βιβλίο, *Νύχτες πανούκλας*.

1.7. Η ελευθερία του Τύπου

Παρόμοια, στα βιβλία του ο Παμουκ θίγει το ρόλο του Τύπου, αλλά και γενικότερα των ΜΜΕ¹³⁸. Θέτει σε συζήτηση τη δύναμή του να διαφωτίζει ή να συσκοτίζει την κοινή γνώμη, την αντικειμενικότητα και νηφαλιότητα στην ενημέρωση της κοινής γνώμης και την ανεξαρτησία του ή όχι από την πολιτική εξουσία και τα οικονομικά συμφέροντα. Οι εφημερίδες, με την εμφάνισή τους στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, έπαιξαν στις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας, Κωνσταντινούπολη και Θεσσαλονίκη, έναν πολύ καιρικό ρόλο τόσο στη διάδοση των νέων ιδεών όσο και στην ενημέρωση του αναγνωστικού κοινού. Οι διανοούμενοι της εποχής δημοσίευαν τα κείμενά τους στις

¹³⁵ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 204, 213-216 και *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 770-780.

¹³⁶ Η φράση αυτή θυμίζει το βιβλίο του Α. Νεσίν *Κρεμάστε τους σαν τα τσαμπιά*.

¹³⁷ Συνέντευξη στο Guardian, στο bookpress.gr, 11/9/22.

¹³⁸ Για τη δύναμη της τυπογραφίας και των ΜΜΕ το κείμενο του Μ. Πλωρίτη: «Ένας προφήτης των “μέσων”. Ο Μάρσαλ Μακ Λούαν και η επικοινωνία».

εφημερίδες: άρθρα, λογοτεχνία της πόλης, επιστολές, ποίηση¹³⁹. Αυτό μέχρι την εμφάνιση της τηλεόρασης τη δεκαετία του '70. Ένα μέρος του τύπου στρατεύτηκε με τις κυβερνήσεις ή τάχθηκε με την αντιπολίτευση, ενώ ένα άλλο προσπάθησε να διατηρήσει την ανεξαρτησία του. Εξάλλου, και οι κυβερνήσεις, από τη δεκαετία του '50, για τον έλεγχο του πολιτικού γίνεσθαι επιδιώκουν να έχουν στην υπηρεσία τους τον τύπο και το ραδιόφωνο.¹⁴⁰

Για παράδειγμα, ο ρόλος του τύπου ήταν καταλυτικός στην προετοιμασία των νομοσχεδίων της τουρκικής εθνικιστικής ηγεσίας με σκοπό την αφομοίωση ή την εκδίωξη των μειονοτήτων με τη γλωσσική μεταρρύθμιση και αργότερα με το φόρο περιουσίας το 1942. Ο τύπος της εποχής υπηρέτησε την εθνικιστική πολιτική με λόγο προπαγανδιστικό σε βάρος των μειονοτήτων και καλλιέργησε ένα κλίμα δυσπιστίας στους Τούρκους για τους μειονοτικούς συμπολίτες τους, αντί να συμβάλει στην προσέγγισή τους και στην αποφυγή των ακροτήτων, ως όφειλε.

Όπως και αργότερα στα Σεπτεμβριανά το '55, πριν και αμέσως μετά τα γεγονότα, ο τύπος επιδόθηκε σε μια εκστρατεία φανατισμού της κοινής γνώμης κατά των Ρωμιών, σε επιθέσεις κατά του Πατριαρχείου και μεγαλοποίησε τις ειδήσεις για το Κυπριακό¹⁴¹. Λίγο μετά, η κυβέρνηση προχώρησε στη νομοθεσία περί τύπου και ραδιοφώνου προκειμένου να ελέγξει την αντιπολίτευση και να εξαφανίσει την κριτική απέναντί της. Ο νόμος περί τύπου στόχευε στην εξυγίανσή του και στη μείωση της παραπληροφόρησης, ωστόσο, από την αντιπολίτευση θεωρήθηκε περιορισμός της ελευθερίας του λόγου¹⁴².

Ο Παμουκ είναι αντίθετος με τη στάση του τύπου που παρεκκλίνει από το ρόλο του, που λειτουργεί περισσότερο ως εργαλείο πολιτικής προπαγάνδας και δεν υπηρετεί τη νηφάλια ενημέρωση και διαφώτιση των πολιτών πάνω στα δημόσια θέματα που τους αφορούν. Ο τύπος που προπαγανδίζει, που αναπαράγει στερεότυπα και παραμορφώνει τα γεγονότα, εντέλει, υπονομεύει την ειρηνική συνύπαρξη και τη δημοκρατία στη χώρα του: «η απαγόρευση στους Ρωμιούς και τους Αρμένιους με την εντολή: Συμπολίτη, μίλα τουρκικά» και «όταν οι εφημερίδες με έκτακτες εκδόσεις και μεγαλοποιώντας το περιστατικό κυκλοφόρησαν την είδηση, το εχθρικό πλήθος...έκαψε και λεηλάτησε τα καταστήματα...»¹⁴³.

Αναφέρεται, ακόμα, τηρώντας κριτική στάση, στις στήλες των εφημερίδων που ασχολούνται με την κοινωνική – κοσμική και πολιτιστική ζωή¹⁴⁴ της Πόλης: «οι δημοσιογράφοι γράφανε με ψευδώνυμο αυτά τα κουτσομπολιά...σχολιάζανε με κακεντρέχεια κι εφευρίσκανε πολλά ψέματα σε βάρος των πλουσίων», «οι εφημερίδες γράφανε στα πρωτοσέλιδα τον κανγά για την περιουσία...», «Η εικόνα της απόμερης γειτονιάς καλλιεργήθηκε στις δεκαετίες του '30 και του '40 από τις συντηρητικές εφημερίδες και τα περιοδικά που τύπωναν αντίγραφα από γκραβούρες Δυτικών...».

¹³⁹ Ιστανμπούλ, σ. 219, 246, 380.

¹⁴⁰ Ντ. Γκιουβέν, σ. 292 και *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 587.

¹⁴¹ Ντ. Γκιουβέν, σ. 171, 210, 253-260.

¹⁴² Ο. π., σ. 292-300.

¹⁴³ *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις*, σ. 390, 281.

¹⁴⁴ Ο. π., σ. 305, 318-319, 418.

Στο *Μουσείο της Αθωότητας* γίνονται αναφορές στο ρόλο των έντυπων μέσων στην ενημέρωση της κοινής γνώμης σχετικά με την πολιτική και οικονομική επικαιρότητα της περιόδου των πραξικοπημάτων. Ειδικότερα γίνεται λόγος για *συντηρητικές εφημερίδες* που υποστήριζαν την κρατική πολιτική: «ο τύπος είχε υποδεχτεί με χαρά το *πραξικόπημα*»¹⁴⁵. Επισημαίνεται δε και η συμβολή άλλων έντυπων μέσων στην προώθηση του κινηματογράφου, καθώς «*τίτλοι εφημερίδων τραβούσαν τον κόσμο στους κινηματογράφους*», με κριτικά δημοσιογραφικά κείμενα σε μια εποχή που «*το σινεμά τραυματίστηκε από τις βόμβες και τις οδομαχίες*». Μια μερίδα του τύπου διαστρέβλωνε τα γεγονότα, συνήθως οι κοσμικές στήλες, ώστε να ανεβάζουν τις πωλήσεις τους¹⁴⁶. Η αρνητική πλευρά του τύπου τονίζεται επίσης στο απόσπασμα: «*συχνά οι εφημερίδες δημοσιεύουν φωτογραφίες, κι είναι αδυσώπητες, και γράφουν από κάτω ανόητα και άδικα πράγματα*»¹⁴⁷.

Μια εικόνα του τρόπου λειτουργίας των έντυπων μέσων στη σύγχρονη εποχή δίνεται επίσης στα παρακάτω αποσπάσματα, συνδέοντας τον τρόπο λειτουργίας τους με την ποιότητα της δημοκρατίας. Αναφέρεται κυρίως στις εφημερίδες και τους δημοσιογράφους που επιλέγουν θέματα τα οποία ενθουσιάζουν τους αναγνώστες τους κι αυξάνουν τις πωλήσεις τους και σε εκείνους που διατηρούν οικονομικές σχέσεις με επιχειρήσεις:

«Διάβαζα πολύ εφημερίδες που είχαν πρώτο θέμα σκάνδαλα και δολοφονίες, επειδή οι ιστορίες αυτές έμοιαζαν με του Ρουστέμ και του Οιδίποδα. Στην Ιστανμπούλ, στους αναγνώστες ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς δύο ειδών δολοφονίες και δημοσιεύονταν ιδιαίτερα στις κίτρινες φυλλάδες... Κανείς δεν αντιδρούσε σ' αυτές τις δολοφονίες, ούτε το κράτος ούτε η διεύθυνση των φυλακών, ούτε οι δημοσιογράφοι ούτε η κοινωνία», «Μια στο τόσο έπαιρνε την εφημερίδα Εθνική Επανάσταση, δεν τη διάβαζε όπως παλιά γιατί ήταν των άκρων. “Αντί ν’ ασχολούνται με τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό, καλύτερα να γράψουν κάτι για τις αδικίες στον χώρο της οικοδομής και τις λοβιτούρες”», «οι κακοπροαίρετοι δημοσιογράφοι εφημερίδων που έπαιρναν διαφημίσεις από τη Σουχράμπ, υποστήριζαν χωρίς ντροπή ότι δεν ήταν ατύχημα,... έγραψαν ανυπόστατα κουτσομπολιά»¹⁴⁸.

Σχετικά με αυτό το θέμα, ο συγγραφέας, σε συνέντευξή του¹⁴⁹, διαμαρτύρεται για τον περιορισμό της ελευθερίας του λόγου στην Τουρκία. Κάνει λόγο για τις κυβερνητικές εφημερίδες, που ελέγχονται από το κράτος και που επευφημούν το έργο της κυβέρνησης, και για τις ανεξάρτητες, που τολμούν και κάνουν κριτική, παρά τις διώξεις και τις φυλακίσεις των δημοσιογράφων.

¹⁴⁵ *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 450, 501, 579.

¹⁴⁶ *Ο. π.*, σ. 481, 623, 552, 192, 195, 564.

¹⁴⁷ *Το σπίτι της σιωπής*, σ. 14.

¹⁴⁸ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 198-199, 241, 327, 329.

¹⁴⁹ Συνέντευξη στο Δ. Μαρίνο στο bookpress.gr, 1/6/18, για το βιβλίο *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*.

1.8. Ατομική ελευθερία και ευθύνη

Η σύντομη αυτή ανάλυση σχετίζεται με τις προηγούμενες υποενότητες που περιγράφουν την πολιτική κατάσταση στη σύγχρονη Τουρκία, όπως αυτή ανιχνεύεται στα βιβλία του Παμούκ. Η ελευθερία και η ευθύνη είναι έννοιες αλληλένδετες, η μία δε νοείται χωρίς την άλλη, η πρώτη είναι ανάγκη να συνοδεύεται από την ευθύνη, η οποία προϋποθέτει την ελευθερία των επιλογών¹⁵⁰. Είναι φανερό ότι η ελευθερία συνδέεται με τη δημοκρατία και καλλιεργείται με την ανθρωπιστική παιδεία. Με αυτήν την έννοια, εφόσον η παιδεία καθορίζεται από τις πολιτικές, και η ελευθερία είναι έννοια πολιτική.

Και οι δύο ιδέες, ελευθερία και ευθύνη, αναπτύσσονται με πολύ ενδιαφέροντα τρόπο στο βιβλίο *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*. Η ελευθερία, με την έννοια της δυνατότητας του ανθρώπου να ορίζει χωρίς περιορισμούς τη ζωή του και να έχει λόγο στο δημόσιο βίο με τρόπο συνειδητό και υπεύθυνο, αναδεικνύεται μέσα στο βιβλίο με διπλό τρόπο, μέσα από σύμβολα: μέσα από τη σχέση του βασικού χαρακτήρα με τη “πατρική εξουσία” και μέσα από την επίδραση των αρχαίων μύθων.

“Πατρική εξουσία”

Ήδη από την αρχή του βιβλίου το κεντρικό πρόσωπο, ο Τζεμ, θα αναφέρει έναν από τους κύριους προβληματισμούς που συνέχει το βιβλίο: *«ο γρίφος της σχέσης πατέρα και γιου, όπως παρέσυρε εμένα, θα παρασύρει κι εσάς»*.

Το 1985 ο πατέρας του Τζεμ για πολιτικούς και προσωπικούς λόγους θα αφήσει την οικογένεια: *«ο πατέρας μου θα έμπλεκε πάλι ή θα μας παρατούσε και θα εξαφανιζόταν»*. Ο αντίκτυπος της απουσίας του πατέρα και της έλλειψης επικοινωνίας μαζί του θα είναι μεγάλη για το Τζεμ¹⁵¹: *«μετά την τελευταία εξαφάνισή του δεν επικοινωνήσε μαζί μας. Καμιά φορά δεν μπορούσα να θυμηθώ το πρόσωπό του, ένιωθα σαν να κοβόταν ξαφνικά το φως...»*. Ο πατέρας είναι παρών, παρά την απουσία του, με τη μικρή βαλίτσα του που θα έχει μαζί του ο Τζεμ όταν αποφασίζει ότι είναι ανάγκη να βγάλει χρήματα, στην πρώτη του απόπειρα για οικονομική αυτονομία, διότι χωρίς τον πατέρα έμειναν *άφραγκοι*. Η νέα του δουλειά δίπλα στο μάστορα πηγαδιών Μαχμούτ θα είναι επίπονη, όμως ο νεαρός ήταν *«ευχαριστημένος, επειδή, μακριά απ’ όλους, κέρδιζα τη ζωή μου μόνος μου»*.

Ο μάστορας θα μεταδώσει ένα μέρος από τη σοφία του¹⁵²: *«κάθε αστέρι αντιστοιχούσε σε μια ζωή κι ο Ύψιστος είχε γεμίσει μ’ αστέρια τις καλοκαιρινές νύχτες»*, *«πολιτισμός χωρίς νερό, πηγάδι χωρίς μάστορα δεν γίνεται»*, *«ένας πατέρας πρέπει να ’ναι δίκαιος»* και την εμπειρία του στο νεαρό, όχι μόνο για την εύρεση του πολύτιμου νερού, αλλά κι ένα μάθημα επιβίωσης και υπευθυνότητας: *«υπεύθυνος για το ψήσιμο του φαγητού... ήμουν εγώ»*. Κι ο Τζεμ θα βρει στο πρόσωπό του έναν πατέρα, που θα τον φρόντιζε, θα

¹⁵⁰ Ε. Παπανούτσος, «Μορφές της ελευθερίας», Φ. Κ. Βώρος (1977) «Ελευθερία και Παιδεία», Δοκίμια για την Παιδεία.

¹⁵¹ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 14, 17, 28.

¹⁵² Ο. π., σ. 57, 62, 47, 60.

τον νοιαζόταν, κι αυτός σαν καλός γιος θα τον υπάκουε, θα τον σεβόταν, η σχέση μάστορα – βοηθού μοιάζει με αυτήν του πατέρα – γιου.

Ο μάστορας, όπως ο δάσκαλος, διηγείται παραμύθια, καθοδηγεί το μαθητή και θέτει όρια, όπως το αφεντικό δίνει συμβουλές και διαταγές: «το σκάψιμο του πηγαδιού δε σηκώνει ψέματα»¹⁵³. Τα “μαθήματα” αυτά ζωής και οι διδακτικές ιστορίες για τον προφήτη Ιωσήφ και Αβραάμ¹⁵⁴ του Μαχμούτ από τη Βίβλο, το Κοράνι και τη λαϊκή παράδοση, όπως ο ίδιος ο ήρωας ομολογεί, θα προσδιορίσουν αναπόδραστα τη ζωή του, θα αναπληρώσουν την καθοδήγηση του αγνοούμενου πατέρα.

Μετά από ένα ατύχημα του πηγαδά, ο Τζεμ τον εγκαταλείπει γεμάτος ενοχές που δεν έσωσε το αφεντικό του: «ο μάστοράς μου και το πηγάδι του δε θα μου επέτρεπαν να ζήσω την ευτυχία μιας απλής, συνηθισμένης ζωής. Το καλύτερο είναι να προσποιούμαι ότι δεν έγινε τίποτα...»¹⁵⁵. Δεν είναι σίγουρος, έχει άγνοια του τι έχει συμβεί στο ατύχημα του μάστορα. Βγαίνει όμως πιο ώριμος από αυτή την περιπέτεια, έτοιμος, μετά από προετοιμασία, να δώσει εξετάσεις για το πανεπιστήμιο και να φτιάξει τη ζωή του, χωρίς τη φυσική παρουσία κι εξάρτηση από “πατέρες”.

Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, ο άγουρος έρωτας του Τζεμ, στη συνάντησή της μαζί του, διευρύνει το νόημα του πατέρα και της πατρικής εξουσίας: «...δεν ήταν καλός πατέρας. Βρες κι εσύ λοιπόν άλλον πατέρα. Έχουμε πολλούς πατεράδες σ’ αυτή τη χώρα. Τον πατέρα-κράτος, τον πατέρα-Θεό, τον πατέρα-στρατό, τον πατέρα-μαφία...Στον τόπο μας δεν ζει κανείς χωρίς πατέρα». «Ο πατέρας σου γιατί δεν σ’ έκανε αριστερό; Εγώ θα γίνω συγγραφέας...»¹⁵⁶. Απάντηση που φανερώνει έναν άλλο, διαφορετικό δρόμο του γιου από του πατέρα, μια “αντίσταση”, μια “εναντίωση”, μια “απόπειρα χειραφέτησης”.

Όταν η πατρική σχέση, ως σύμβολο όλων των μορφών εξουσιαστικής σχέσης: γονεϊκής, κρατικής, θρησκευτικής..., στηρίζεται στην αγάπη, τη δικαιοσύνη και την εμπιστοσύνη και όχι στην υποτίμηση και τον αυταρχισμό, γίνεται ευεργετική και απαραίτητη στο ξεκίνημα του νέου. Του είναι απαραίτητη στην προσπάθειά του να χτίσει την προσωπικότητά του, να ακολουθήσει αυτόνομη πορεία και να χειραφετηθεί: «Γιε μου, δεν έχεις λόγο να φοβάσαι τόσο. Εδώ είμ’ εγώ...Αν είχα ένα γιο, η μεγαλύτερη πιθανότητα ήταν, όπως εγώ, ... να ζήσει μια ολότελα άλλη ζωή»¹⁵⁷.

Αντίθετα, ο νέος πιθανόν να επαναστατήσει, να απομακρυνθεί με ενοχές, ή να καταστραφεί από την καταπιεστική πατρική εξουσία, ή ακόμη και από την απουσία της: «Ο Ενβέρ είναι αδιάλλακτος, ... αλλά από αντίδραση. Του χρειάζεται ένας δυνατός πατέρας να του δείξει το δρόμο», «το πρόβλημα του Ενβέρ ήταν ότι δεν είχε πατέρα, ... είναι οργισμένος, εσωστρεφής, ... έχει μπλέξει με εθνικιστικές οργανώσεις, ... μισεί τους Κούρδους», «Όταν μεγαλώνεις χωρίς πατέρα, δεν καταλαβαίνεις ότι το σύμπαν, ο κόσμος, έχει ένα κέντρο, σύνορα...Νομίζεις ότι σου επιτρέπονται τα πάντα, ... ψάχνεις να βρεις ένα νόημα στον κόσμο, κάποιον να σου πει όχι»¹⁵⁸.

¹⁵³ Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, σ. 132.

¹⁵⁴ Ο. π., σ. 62, 87, 114.

¹⁵⁵ Ο. π., σ. 161.

¹⁵⁶ Ο. π., σ. 120-121.

¹⁵⁷ Ο. π., σ. 234, 232.

¹⁵⁸ Ο. π., σ. 253, 269, 277-278, 282.

Και ο Τζεμ και ο γιος του Ενβέρ, του οποίου την ύπαρξη ο Τζεμ αγνοούσε, έχουν ανάγκη την πατρική φιγούρα για να διαφοροποιηθούν από αυτήν και να την ξεπεράσουν. Ο Τζεμ βρήκε έναν πατέρα στη θέση του φυσικού του που τον εγκατέλειψε, ο Ενβέρ όχι.

Ο Παμούκ με την ιστορία του Τζεμ μιλάει αλληγορικά για την πατριαρχική οργάνωση της κοινωνίας κι εκφράζει την αγωνία του για το αυταρχικό κράτος στη σημερινή Τουρκία, το οποίο με τους μηχανισμούς του περιορίζει την ελευθερία έκφρασης και λόγου των πολιτών και συνθλίβει, αντί να ενθαρρύνει, τους νέους. Ταυτόχρονα, ο συγγραφέας φαίνεται να θεωρεί ότι οι πολίτες έχουν ευθύνη και είναι αναγκαίο να αντιδρούν, να αντιστέκονται, να ακούγεται η φωνή τους, παρά τους ποικίλους περιορισμούς.

Μύθοι

«Η λογοτεχνία μπορεί να αναπλάθει τους παλιούς μύθους, να τους δίνει νέα ζωή», δηλώνει ο Παμούκ σε συνέντευξή του για το βιβλίο του¹⁵⁹.

«...ανάμεσα στους μύθους και τη ζωή υπήρχε αναγκαστικά σχέση», «Η ζωή αντιγράφει τους μύθους!»¹⁶⁰

Ο Παμούκ πιστεύει ότι τα βιβλία και η τέχνη φέρνουν τους ανθρώπους σε επαφή με την παγκόσμια πνευματική κληρονομιά και παράδοση¹⁶¹, από την οποία ο εκμοντερνισμός, που γοητεύει κυρίως τους νέους, τους απομακρύνει¹⁶². Έτσι, αξιοποιώντας δύο μεγάλους μύθους της Ανατολής και της Δύσης θα τους ενσωματώσει στην ιστορία του Τζεμ. Από τουρκική μετάφραση της τραγωδίας του Σοφοκλή ο ήρωας θα γνωρίσει το μύθο του Οιδίποδα, που *«θα του αλλάξει τη ζωή»*. Ομοίως, στο υπαίθριο *Θέατρο Μύθων Παραδειγματισμού* θα γνωρίσει μύθους της ανατολικής παράδοσης, όπως το μύθο του Ρουστέμ και Σουχράμπ. Με τη συνάντηση αυτών των δύο έργων που πραγματεύονται την πατρική σχέση, τη μοίρα και την ανθρώπινη βούληση, με διαφορετικό βέβαια τρόπο, υπονοείται και πάλι η σύνδεση και η αλληλεπίδραση Ανατολής Δύσης.

«Η τραγωδία παίρνει θέματα από τους μύθους και τους θρύλους που ήταν ζωντανά στην καρδιά του λαού, κομμάτι της ιστορίας του... Οι τραγικοί ποιητές έκαναν το μύθο φορέα ηθικού και θρησκευτικού προβληματισμού»¹⁶³.

«Οι τραγωδοί και οι κωμωδοί μίλησαν για τον άνθρωπο, έθεσαν καίρια ερωτήματα, ... το αρχαίο θέατρο είναι πανανθρώπινο, εκφράζει παράλληλους ηθικούς – κοινωνικούς – πολιτικούς προβληματισμούς και αναζητήσεις με τους σημερινούς. Μας βοηθά να

¹⁵⁹ Συνέντευξη στο Bookpress.gr, 1/6/18, πρόσβαση 26 Οκτωβρίου 2022.

¹⁶⁰ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 334.

¹⁶¹ *Ο. π.*, σ. 215-216, 334-335, 341.

¹⁶² *Ο. π.*, σ. 187.

¹⁶³ A. Lesky (1981) *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, σ. 332-333.

συνειδητοποιήσουμε την τραγικότητα της ζωής... Τέτοιες τελετουργίες υπάρχουν και στην Ασία... Το θέατρο επιφέρει κάθαρση παθών»¹⁶⁴.

Παρόμοιο ρόλο έχουν τα ανοικτά θέατρα στην περιοχή της Ιστανμπούλ που περιγράφει ο ήρωας¹⁶⁵: «οι περιοδεύοντες θίασοι από τα μέσα του 1970 έως το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1980 ανέβαζαν στην Ανατολία παραστάσεις επαναστατικού λαϊκού θεάτρου... ωστόσο, στο ρεπερτόριό τους δεν περιλαμβάνονταν πράξεις που στόχευαν στην αντικαπιταλιστική χειραγώγηση του κοινού, αλλά παλιές ερωτικές ιστορίες, έπη, ...παραβολές από την ισλαμική παράδοση και μυστικισμό», «διακωμωδούσαν κάποιες δημοφιλείς τότε διαφημίσεις της τηλεόρασης», «όλοι ξεσάσαμε σε χειροκροτήματα». Όπως οι τραγωδίες στο αρχαιοελληνικό θέατρο, οι παραστάσεις αυτές ασκούσαν επίδραση στους θεατές με τα μηνύματά τους και τους προκαλούσαν έντονα συναισθήματα συμπάθειας και δέους προς τους ήρωες: «Κι εμείς οι θεατές που μέχρι πριν λίγο γελούσαμε, ...τώρα σωπαίναμε γεμάτοι δέος, ...συγκινηθήκαμε, ...μεταμέλεια ένιωσα κι εγώ».

Το θέατρο από την αρχαιότητα συνδέθηκε με τη δημοκρατία. Έτσι, δεν είναι χωρίς σημασία η αναφορά του συγγραφέα με τη φωνή του ήρωα στα υπαίθρια θέατρα τη δεκαετία του '70 και του '80, με την έννοια ότι το θέατρο¹⁶⁶ μπορεί να λειτουργήσει ως ψυχαγωγία αλλά και ως μέσο κριτικής απέναντι σε οποιαδήποτε καταπιεστική εξουσία.

Ποιος είναι ο συμβολισμός του μύθου του Οιδίποδα¹⁶⁷ και πώς συνδέεται με το Τζεμ; Η τραγωδία *Οιδίπους Τύραννος* του Σοφοκλή, έργο της κλασικής εποχής, που θεωρήθηκε από τον Αριστοτέλη πρότυπο τραγωδίας και ενέπνευσε πολλούς δημιουργούς και στη σύγχρονη εποχή, έχει θέμα την προκαθορισμένη μοίρα και τα όρια της ανθρώπινης γνώσης και δράσης, την ευθύνη και την τραγικότητα της ανθρώπινης ζωής, την ευθραυστότητα της ανθρώπινης ευτυχίας. Ο Παμούκ παρουσιάζει στην πλοκή του έργου του *παραλληλισμούς* με τους αρχαίους μύθους και τον ήρωά του να έχει κοινά στοιχεία τραγικότητας και ευθύνης με τον Οιδίποδα., όπως και με τον Σουχράμπ.

«Ήταν όμως δυνατό να προσποιούμαι ότι δεν έγινε τίποτα; Ο μάστορας Μαχμούτ συνέχιζε να τρυπάει τη γη με τον κασμά σ' ένα πηγάδι μέσα στο κεφάλι μου», «...ήθελα να ομολογήσω την ενοχή μου»¹⁶⁸, εκμυστηρεύεται ο Τζεμ.

Όταν διάβασε μια παλιά τουρκική έκδοση του *Οιδίποδα Τυράννου* ομολογεί την επίδραση που του άσκησε το έργο: «το διάβασα μεμιάς, με έκπληξη, σαν να περίμενα να βρω σ' αυτό ένα μυστικό που αφορούσε τη δική μου ζωή», «...ο Οιδίποδας είχε σκοτώσει κατά λάθος τον πατέρα του, του είχε πάρει το θρόνο κι είχε κάνει τέσσερα παιδιά με την ίδια του τη μητέρα.», «Ο Οιδίποδας, σιγά σιγά και με τον πιο οδυνηρό τρόπο θα μάθει την αλήθεια και θ' αυτοτυφλωθεί», «διαβάζοντας το Σοφοκλή, ένιωσα λιγότερο ένοχος επειδή προκάλεσα το θάνατο του μάστορά μου», «Αν ήθελα να ζήσω μια

¹⁶⁴ Χ. Αδάμου, (2004) «Το αρχαίο δράμα μέσα από τα μάτια του Κουν», ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, 117, σ. 427-430.

¹⁶⁵ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 65, 112-116.

¹⁶⁶ T. S. Halman, ό. π., σ. 126-134.

¹⁶⁷ Τ. Ρούσσο, Α. Στέφος, (2002) *Σοφοκλέους Τραγωδία Οιδίπους Τύραννος Αίας*, ΟΕΔΒ.

¹⁶⁸ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 162-163.

συνηθισμένη, φυσιολογική ζωή όπως όλος ο κόσμος, τότε έπρεπε να κάνω το αντίθετο απ' ό,τι έκανε ο Οιδίποδας»¹⁶⁹.

Όμοια, και το έργο του Ιρανού Φιρντουσί Ρουστέμ και Σουχράμπ, «*διδασκτικό μάθημα για το κράτος, την οικογένεια, την ηθική*»¹⁷⁰, που έμοιαζε με την ιστορία του Οιδίποδα, του προκάλεσε ενδιαφέρον και προβληματισμό. Τον συγκλόνισαν οι δύο μύθοι γιατί βίωνε και ο ίδιος ανάλογη περιπέτεια, διλήμματα κι ενοχές σε σχέση με τον πατέρα του κι έναν ακούσιο φόνο. Και γιατί πήρε την απόφαση να ψάξει και να μάθει για το παρελθόν του, την ταυτότητά του, τα πρόσωπα του περιβάλλοντός του, κι επομένως να αναλάβει την ευθύνη των πράξεών του. Η τραγικότητά του, όπως και του Οιδίποδα, προέρχεται από την άγνοια του παρελθόντος του και την επιμονή του να μάθει: μοιράστηκε με τον πατέρα του την ίδια γυναίκα κι απέκτησε γιο μαζί της, τον οποίο εγκατέλειψε, αφού αγνοούσε την ύπαρξή του.

«Μπορούμε να πούμε ότι ο Οιδίποδας που σκότωσε τον πατέρα του και ο Ρουστέμ που σκότωσε το γιο του ήταν αθώοι, επειδή δεν ήξεραν τι έκαναν; ...ο Οιδίποδας θέλησε να ξεφύγει από τη μοίρα του, ... αυτοτιμωρήθηκε...η ορφάνια τους από πατέρα και η εναγώνια αναζήτηση να τον βρουν... σαν τον Οιδίποδα ερευνούσα το παλιό μου σφάλμα»¹⁷¹.

Η ιστορία του Τζεμ εγείρει ερωτήματα: Πόσο έλεγχο έχει ο άνθρωπος στη διαμόρφωση της ζωής του; Είναι απεριόριστη η δύναμη της εξουσίας πάνω στον άνθρωπο; Ποιος κινεί τα νήματα; ο άνθρωπος ή η μοίρα; Ποιος αποφασίζει και ποιος έχει την ευθύνη;

Αν αναρωτηθεί κανείς τι καθόρισε τη ζωή του ήρωα, θα σκεφτόταν ότι περισσότερο βάρυνε η απόφασή του να απομακρυνθεί από τις πατρικές φιγούρες της ζωής του, που ωστόσο τον επηρέασαν καθοριστικά, να ακολουθήσει έναν δικό του δρόμο ζωής, και η επιλογή του να μη φερθεί *σα να μη συνέβη τίποτα* αλλά να αναζητήσει και να αντιμετωπίσει, ως ενήλικας πια, το παρελθόν του.

¹⁶⁹ Ο. π., σ. 166-168.

¹⁷⁰ Ο. π., σ. 188.

¹⁷¹ Ο. π., σ. 195, 203, 239.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

2.1. Η Κωνσταντινούπολη και ο εκδυτικισμός

«Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της Ιστανμπούλ είναι ότι ακόμη και οι κάτοικοί της βλέπουν την πόλη άλλοτε σαν Δυτικοί κι άλλοτε σαν Ανατολίτες»¹⁷².

«Οι διαφημίσεις στους τοίχους, τα ονόματα των καταστημάτων, ... υπαινίσσονται τον εκδυτικισμό που όμως η πόλη δεν τον βιώνει. Αλλά η πόλη δεν βιώνει ούτε την παράδοση που υπαινίσσονται τα τζαμιά, οι μιναρέδες, ... η ιστορία. Όλα είναι μισά, ανεπαρκή»¹⁷³.

Σε αυτήν την ενότητα προσεγγίζονται οι μορφές που πήρε ο εκδυτικισμός της Πόλης στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, η επίδρασή του στη φυσιογνωμία της και ο αντίκτυπος στην ψυχολογία των κατοίκων της. Στα βιβλία του Παμούκ ο αναγνώστης συναντάει όψεις αυτού του προβληματισμού. Η κατάρρευση του οθωμανικού κράτους και η προσπάθεια εκδυτικισμού προκάλεσαν στην Ιστανμπούλ «αίσθημα μειονεξίας, απώλειας και θλίψης»¹⁷⁴ και αντιμετωπίστηκαν με ανάμικτα συναισθήματα και αντιδράσεις από την τουρκική κοινωνία. Η αστική τάξη¹⁷⁵, που γεννήθηκε τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, είχε τη δυνατότητα να απολαύσει τα αγαθά και τα επιτεύγματα της Δύσης, σε αντίθεση με την πλειοψηφία των φτωχικών στρωμάτων των αστικών κέντρων και της υπαίθρου.

Παράλληλα, το δίλημμα ή η σχέση Δύσης Ανατολής, εμφανίζεται σε μια περίοδο προσπάθειας εξευρωπαϊσμού και αναζήτησης ταυτότητας για την τουρκική κοινωνία. Καθώς η Πόλη αλλάζει, δεν είναι εύκολο να γίνουν κατανοητές οι αλλαγές και να αφομοιωθούν από τη μεγάλη μάζα. Η Κωνσταντινούπολη¹⁷⁶ θα έχει τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα μια ανάλογη εξέλιξη με αυτήν των μεγάλων πόλεων της Ευρώπης, αλλά ο Παμούκ τονίζει ιδιαίτερα «την παραδοξότητα και την πολυπλοκότητα της» που την διαφοροποιούν από τα άλλα αστικά κέντρα. Αργότερα, τη δεκαετία του '80, θα αντιληφθούν ότι «η συλλογή συμβόλων της οθωμανικής κουλτούρας δεν αντιτασσόταν στον εκδυτικισμό»¹⁷⁷. Ένας κόσμος αλλοτινός λοιπόν, στα ερείπια του οποίου χτίζεται ένας καινούργιος κόσμος που προσπαθεί να βρει την ταυτότητά του.

¹⁷² Ιστανμπούλ, σ. 417.

¹⁷³ Ο. π., σ. 509.

¹⁷⁴ Ο. π., σ. 35, 166-170.

¹⁷⁵ Τα μεσαία αστικά στρώματα της πολυεθνικής αυτοκρατορίας προέρχονταν κυρίως από τις μη μουσουλμανικές κοινότητες. Επίσης, Ιστανμπούλ, σ. 311.

¹⁷⁶ Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα, Κωνσταντινούπολη Μια πόλη φασματική, μια πόλη φαντασμαγορική, ΚΕΓ στο [Πόλη](#) και Θ. Κοροβίνη (2019) *Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Ανατολή*, σ. 219-223, Άγρα.

¹⁷⁷ Ιστανμπούλ, σ. 74, 311.

ι) Η Πόλη τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα

«...πέρα από τη δυνατότητα απαλλαγής από τις απαιτήσεις της θρησκείας, κανείς δεν ήξερε πολύ καλά σε τι θα χρησίμευε ο εκδυτικισμός, τα σαλόνια, τα ανέγγιχτα αυτά σύμβολα του εκδυτικισμού,... μέσα σε πενήντα χρόνια δεν έγιναν μόδα μόνο στην Ιστανμπούλ αλλά και σε ολόκληρη την Τουρκία»¹⁷⁸.

«Το 1934, όταν ο Ατατούρκ υποχρέωσε τον τουρκικό λαό ν' αποκτήσει επώνυμο, σε πολλά κτίρια που χτιζόνταν στην Ιστανμπούλ άρχισαν να δίνονται οικογενειακά ονόματα»¹⁷⁹.

Τον Παμούκ τον απασχολεί ιδιαίτερα ο τρόπος και το περιεχόμενο του εξευρωπαϊσμού της τουρκικής κοινωνίας. Αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό και κριτική ματιά τις *ουτοπίες* του εκδυτικισμού και του νέου κράτους από τους ιδρυτές της Τουρκικής Δημοκρατίας, διότι η Πόλη έχασε την ιδιαίτερη ταυτότητά της, την κοσμοπολίτικη ομορφιά της¹⁸⁰. Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός τους τους οδήγησε στην περιφρόνηση του οθωμανικού πολιτισμού, όπως εκφράστηκε με τις μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ και το γκρέμισμα των οθωμανικών αρχοντικών και ισλαμικών κτιρίων. Η αδιαφορία ή η κατεδάφιση του παλιού μοιάζει για τον Παμούκ με την απώλεια της μνήμης, τη λήθη της ιστορικής διαδρομής ενός τόπου. Ένας τέτοιος προβληματισμός αποτυπώνεται στα παρακάτω αποσπάσματα:

«Η οικογένειά μας στο Νισάντας εγκαταστάθηκε γύρω στο 1930, όταν μαζί με τη δημοκρατία ήρθαν και οι εκκαθαρίσεις για τους Οθωμανούς πασάδες...κι όταν τα κονάκια άρχισαν να καταρρέουν, να καίγονται από την έλλειψη φροντίδας. Η θλίψη του πολιτισμού που πέθαινε, υπήρχε παντού. Η προσπάθεια εξευρωπαϊσμού περισσότερο από επιθυμία για εκμοντερνισμό, μου είχε δώσει την εντύπωση ότι ήταν αγωνία για απαλλαγή από τα φορτωμένα με θλιβερές αναμνήσεις στενόχωρα έπιπλα που είχαν ξεμείνει από την αυτοκρατορία... επειδή στη θέση της δεν μπόρεσε να χτιστεί ένας κόσμος μοντέρνος, κάτι καινούργιο... δυτικόφιλο ή όχι, όλη αυτή η προσπάθεια χρησίμευσε πιο πολύ για να ξεχαστεί το παρελθόν, άνοιξε το δρόμο στο γκρέμισμα των αρχοντικών, στο κουτσούρεμα της κουλτούρας»¹⁸¹.

«άδειοι τεκέδες που οι νόμοι της δημοκρατίας είχαν απαγορεύσει κάθε μορφής θρησκευτική δραστηριότητα», «...η φίνα αυτή κουλτούρα των Οθωμανών, που με τη μεταρρύθμιση του αλφαβήτου πίστευαν όλοι ότι αυτόματα θα παραχωρούσε τη θέση της στην ευρωπαϊκή κουλτούρα, είχε πέσει στη λήθη»¹⁸².

Ο συγγραφέας σχολιάζει την αδυναμία της κυρίαρχης ελίτ να δημιουργήσει μια δυνατή τοπική κουλτούρα μέσα από το συγκερασμό της ανατολικής παράδοσης με το δυτικό μοντερνισμό. Δεν εμμένει στην ανωτερότητα κανενός πολιτισμού, ίσα ίσα επισημαίνει την αρμονία των πολιτισμών και το πλησίασμα της φιλοσοφικής σκέψης διαφορετικών λαών¹⁸³. Ακόμη, περιγράφει τη *μελαγχολία των χαλασμάτων, τη φθορά των*

¹⁷⁸ Ο. π., σ. 23.

¹⁷⁹ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 44.

¹⁸⁰ Ιστανμπούλ, σ. 55, 76, 116, 407.

¹⁸¹ Ο. π., σ. 53-55, 310.

¹⁸² Ο. π., σ. 68, 310.

¹⁸³ Ο. π., σ. 149.

*μνημείων*¹⁸⁴, ως αποτέλεσμα του εκδυτικισμού, της αδιαφορίας για το παρελθόν και της αμορφωσίας, στις *απόμερες φτωχικές γειτονίες* της Πόλης, που διατηρούν ακόμη κάποια από τα παραδοσιακά τους στοιχεία, και συνδέει τη θλίψη που προκαλεί και μεταδίδει η Πόλη με την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με την αίσθηση ότι πόλη και κάτοικοι είναι τα *απομεινάρια μιας άλλοτε ισχυρής αυτοκρατορίας*¹⁸⁵. Δίνει μια χαρακτηριστική εικόνα της θλίψης της Πόλης, που προσπαθεί να ισορροπήσει ανάμεσα στο παλιό και το μοντέρνο που έρχεται¹⁸⁶. Τα *«μελαγχολικά χαλάσματα ήταν η ψυχή της Ιστανμπούλ»*.

Ο Παμούκ θέτει πάλι, με τη φωνή του Σελαχατίν, το νόημα και τους όρους του εκδυτικισμού, ως μια προσπάθεια να ορθοποδήσει ο τόπος, μέσω της αφομοίωσης της γνώσης και μέσω των φυσικών και κοινωνικών επιστημών να ξεπεραστεί η *κακομοιριά*, η αμάθεια της Ανατολής από τα *σκοτάδια του Μεσαίωνα*, όπως υποστήριζαν οι προοδευτικές φωνές στη νέα Τουρκία:

«...τους πνευματικούς μας ανθρώπους δεν πρέπει να τους απογοητεύει το γεγονός της καθυστέρησης της Ανατολής, απεναντίας να τους σπρώχνει στη δουλειά... δεν πρέπει απλώς να μεταφέρουμε εδώ την επιστήμη της Δύσης, μα να την αφομοιώσουμε, να την επανεφεύρουμε. Πρέπει να καλύψουμε τη διαφορά των αιώνων που μας χωρίζει με τη Δύση», «οι Ευρωπαίοι πριν από μας τα έχουν βρει όλα», «Θεός δεν υπάρχει,...θεός είναι η επιστήμη». Το δυτικό ελεύθερο πνεύμα αφορούσε και τις σχέσεις των δύο φύλων: «όλοι είμαστε ελεύθεροι, όποτε θέλεις μπορείς ελεύθερα να μ' αφήσεις και να φύγεις»¹⁸⁷.

Ενώ η Φατμά, εκφράζοντας μια διαφορετική οπτική, εκπροσωπεί τη φωνή της συντηρητικής Τουρκίας, που στέκεται με δυσπιστία απέναντι στις μεταρρυθμίσεις, στις νεωτερικές ιδέες και την αμφισβήτηση του Θεού, ενώ προσκολλάται στην παράδοση και τη θρησκεία: τα γραπτά του Σελαχατίν, την *Εγκυκλοπαίδειά* του, για την καταπολέμηση της *αμάθειας*, των θρησκευτικών προλήψεων και της πνευματικής οπισθοδρόμησης της Ανατολής, τα θεωρεί *«αμαρτωλά χαρτιά, φρικτά, έργα του σατανά»* και θα τα καταστρέψει. Ο Σελαχατίν, νεκρός από καιρό, αλλά παρόν στη σκέψη της γυναίκας του, καθώς ο Παμούκ ενσωματώνει το λόγο του στο λόγο της Φατμά, τονίζει τη σημασία της παιδείας και της επιστήμης: *«το κράτος δε φρόντισε να τους μάθει γράμματα, δε θέλει να τους ξεστραβώσει»*, *«η κακομοιριά μας οφείλεται στην έλλειψη της επιστήμης στον τόπο μας»¹⁸⁸.*

Τον συγγραφέα τον απασχολεί¹⁸⁹ ιδιαίτερα ο αντίκτυπος του εκδυτικισμού στην τουρκική κοινωνία. Μιλάει για μια *«σχέση μίσους και αγάπης με τη Δύση»* λόγω της ταυτόχρονης προσπάθειας εκδυτικισμού και της εμφάνισης του τουρκικού εθνικισμού, συνύπαρξη που προκάλεσε αντιφάσεις στους Τούρκους. Δε συμφωνεί με τον ακραίο τρόπο που εφαρμόστηκαν και οι δύο αυτές τάσεις, καθώς η μία – ο εκδυτικισμός – επέφερε την πολιτισμική αλλοίωση, μέσω της διαγραφής του παρελθόντος και μέσω

¹⁸⁴ Ο. π., σ. 341, 409, 413, 425.

¹⁸⁵ Ο. π., σ. 75-76.

¹⁸⁶ Ο. π., σ. 152-161.

¹⁸⁷ *Το σπίτι της σιωπής*, σ. 36-37, 90-98, 33.

¹⁸⁸ Ο. π., σ. 36, 38, 98.

¹⁸⁹ *Ιστανμπούλ*, κεφ. «Κάτω από το βλέμμα των Δυτικών», σ. 380-397.

της ρηχής μίμησης του δυτικού, ενώ η άλλη – ο εθνικισμός – οδήγησε στην απομόνωση, τη βία και την αναρχία.

Επιπλέον, σχετικά με τον τρόπο που έβλεπε η δυτική διανόηση την τουρκική κοινωνία, ο συγγραφέας υποστηρίζει πως, κάτω από το δυτικό πρίσμα και τις φαντασιώσεις της Δύσης¹⁹⁰, οι Τούρκοι παρουσιάζονταν άλλοτε εξωτικοί και διασκεδαστικοί, «με το χορό της κοιλιάς», και άλλοτε ακατανόητοι κι απαίσιοι, οριενταλιστική¹⁹¹ οπτική που συχνά τους απογοήτευε και τους έκανε καχύποπτους απέναντι στους δυτικούς. Ο Παμουκ θα ήθελε τους δυτικούς περιηγητές στην Ανατολή απαλλαγμένους από το τουριστικό ή εξωτικό ενδιαφέρον, περισσότερο να επιχειρούν να κατανοήσουν τη διαφορετικότητα των πολιτισμών, την ιδιαίτερη ομορφιά τους και να την προβάλουν στα κείμενά τους. Φαίνεται να αμφισβητεί ότι «η Δύση ήταν το μέτρο για όλη την ανθρωπότητα»¹⁹².

Ο συγγραφέας συνδέει την ταυτότητα των κατοίκων και της πόλης του με τη ζωή των πνευματικών ανθρώπων της και την παρομοιάζει πολύ εύστοχα με ένα «υφαντό που το ύφαναν ο εθνικισμός, η κατάρρευση, ο εκδυτικισμός, η ποίηση, το τοπίο». Άλλωστε και η «αίσθηση του ασπρόμαυρου» επαναλαμβάνεται μέσα στο κείμενο, όπως και η μελαγχολία, ως ένα ακόμη ιδιαίτερο γνώρισμα της ταυτότητας της Πόλης που απορρέει από την ιστορική της πορεία: «η αίσθηση του ασπρόμαυρου έχει να κάνει με τη φτώχεια της πόλης, την αδυναμία να προβληθεί ό,τι είναι ωραίο και ιστορικό, και με το γεγονός ότι η πόλη είναι παλιά, έχει ξεπέσει κι έχει παραμεριστεί... το αίσθημα της ήττας και της απώλειας που έπεσε στην πόλη τα τελευταία εκατόν πενήντα χρόνια έχει αφήσει τα σημάδια της φτώχειας και της μιζέριας παντού»¹⁹³.

Η Πόλη για τον Παμουκ δε νοείται χωρίς το Βόσπορο, την ψυχή της Πόλης, που «αντίθετα με την πόλη που τη σάπιζαν η ηττοπάθεια, τα συντρίμια, η θλίψη και η φτώχεια, ο Βόσπορος ήταν ένα με τη λαχτάρα για τη ζωή»¹⁹⁴. Ο συγγραφέας τονίζει τη φυσική ομορφιά και τη γενικότερη σημασία του, εστιάζοντας όμως περισσότερο στην πνευματική του επίδραση από το «αγνάντεμα του Βοσπόρου», στην «εμμονή να βλέπουν τα παράθυρα της Πόλης το Βόσπορο», παρά στη γεωπολιτική και στρατηγική του σημασία, την οποία πρόβαλλαν οι πολιτικές δυνάμεις της Τουρκίας:

«Όλα τα χρόνια στο σχολείο μας λέγανε πως, επειδή τα Στενά είναι τα κλειδιά για την κατάκτηση όλου του κόσμου, είναι η γεωπολιτική καρδιά του κόσμου, με πρώτους τους Ρώσους, όλα τα έθνη και όλοι οι στρατοί έχουν στο μάτι τον όμορφό μας Βόσπορο», «τα χρόνια του ψυχρού πολέμου, ψιθυρίζανε οι κάτοικοι, μετά τα μεσάνυχτα από το Βόσπορο περνούσαν αθόρυβα ρωσικά πολεμικά πλοία... Αμερικανοί πράκτορες φωτογραφίζανε όλα τα κομμουνιστικά καράβια που περνούσαν»¹⁹⁵.

Ομολογεί ότι τα ατυχήματα, η μόλυνση, τα φλεγόμενα καράβια στα νερά του Βοσπόρου και η πυρκαγιά στα ζύλινα γιαλί στις ακτές του συγκλόνιζαν τον ίδιο και τους κατοίκους. Τονίζει δε τη σημασία που είχαν τα ατμοκίνητα καράβια στη σύνδεση

¹⁹⁰ Ιστανμπούλ, σ. 110, 386.

¹⁹¹ «Με λίγα λόγια ο οριενταλισμός είναι ένας δυτικός τρόπος για την κυριάρχηση, την ανασυγκρότηση και την άσκηση εξουσίας επί της Ανατολής», E. Said, (1996) Οριενταλισμός, Νεφέλη, σ. 13-14.

¹⁹² Ιστανμπούλ, σ. 387.

¹⁹³ Ο. π., σ. 67, 75, 76, 409.

¹⁹⁴ Ο. π., σ. 83, 102, 114.

¹⁹⁵ Ο. π., σ. 330-337.

της Ευρώπης με την Πόλη μέσω του Βοσπόρου που θα αλλάξει το τοπίο, όπως συνέβη και με τον σιδηρόδρομο, και θα επηρεάσει την περιοχή σε όλα τα επίπεδα μετά το β' μισό του 20^{ου} αιώνα¹⁹⁶.

υ) Όψεις της αστικοποίησης της Πόλης

«...τη δεκαετία του '70 η πόλη μεγάλωσε πολύ γρήγορα, εξαφανίστηκαν τα περισσότερα ξύλινα κονάκια και γιαλί του Βοσπόρου», «Η Ιστανμπούλ των παιδικών και των εφηβικών μου χρόνων ήταν μια πόλη που έχανε με πολύ γρήγορους ρυθμούς τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της»¹⁹⁷.

«...ο χιονιάς έπιανε κάθε φορά απροετοίμαστους τους κατοίκους της Ιστανμπούλ, λες και χιόνιζε πρώτη φορά, κλείνανε οι δρόμοι, όπως σε καιρό πολέμου, μπροστά στους φούρνους σχηματίζονταν ουρές, ...οι πολίτες ενώνονταν γύρω από το ίδιο θέμα...»¹⁹⁸.

«Ο θεός μου είχε αγοράσει μια μικρή μηχανή προβολής για όλη την οικογένεια, στα παϊράκια και τις πρωτοχρονιές, έχοντας νοικιάσει ταινίες (Σαρλό, Γουόλτ Ντίσνεϊ...) από ένα φωτογραφείο στο Νισάντας, ... είχα δει στον κινηματογράφο Σαράι, στο Μπέγιουλου, μια διασκευή του Ιουλίου Βερν... το τραμ ένωσε το Νισάντας με την πλατεία Τακσίμ, με τη γέφυρα του Γαλατά, με τις φτωχικές, παλιές και ιστορικές γωνιές της πόλης που τότε μου φαίνονταν σαν διαφορετική χώρα»¹⁹⁹.

Ο εκδυτικισμός εκφράστηκε και με το άνοιγμα της τουρκικής αγοράς στα δυτικά προϊόντα. Ο κινηματογράφος και το αυτοκίνητο, *Ντοτζ του '52*, τη δεκαετία του '50 και του '60, ήταν τα αγαθά της Δύσης που απολάμβαναν κι επιδείκνυαν κατεξοχήν οι εύπορες τάξεις. Ο συγγραφέας εκφράζεται με δυσπιστία προς τη μίμηση ή κατανάλωση δυτικών ειδών πολιτισμού και εκσυγχρονισμού, όπως αποτυπώνονται στις ταινίες και στην αστική ανοικοδόμηση της Πόλης²⁰⁰.

Από την άλλη, το παλιό προσπαθεί να συνυπάρξει με το καινούργιο, η παράδοση με το μοντερνισμό. Τη δεκαετία που γεννήθηκε ο Παμούκ, υπενθυμίζει, η Πόλη δεν έχει χάσει ακόμη το πολυπολιτισμικό της πρόσωπο, αυτό θα συμβεί τις επόμενες δεκαετίες. Διατηρούνται ακόμη οι γειτονιές και κάποιες ιστορικές γωνιές της και δεν έχει εξελιχθεί σε «εφιαλτική πόλη που ο άνθρωπος χάνεται μέσα στην πολυκοσμία της», «μετά το 1960 ο πληθυσμός της πόλης πολλαπλασιάστηκε, με αποτέλεσμα ν' αυξηθεί η τιμή της γης», «οι γειτονιές του Πέρα, πριν γκρεμιστούν», του φαίνονταν, «στα έξι του, χώροι παραμυθένιοι»²⁰¹.

Ο συγγραφέας επίσης κάνει αναφορές στην εισβολή της τηλεόρασης στη τουρκική κοινωνία: «...στις αρχές της δεκαετίας του '70 η τηλεόραση, όπως σε όλη την Τουρκία, βρήκε τη θέση της και στο δικό μας σαλόνι, η παρηγορητική δύναμη της τηλεόρασης»²⁰².

¹⁹⁶ *Ιστανμπούλ*, σ. 99, 337, 344, 386, 446.

¹⁹⁷ *Ο. π.*, σ. 99, 388.

¹⁹⁸ *Ο. π.*, σ. 72.

¹⁹⁹ *Ο. π.*, σ. 39-41, 60.

²⁰⁰ *Ο. π.*, σ. 346.

²⁰¹ *Ο. π.*, σ. 76-78, 318, 350, 549.

²⁰² *Ο. π.*, σ. 441.

Τις δεκαετίες του '70 και του '80 η Κωνσταντινούπολη άλλαξε φυσιογνωμία από την αστικοποίηση και την επίδραση της Δύσης, τονίζοντας ο συγγραφέας στο *Μουσείο της Αθωότητας* μια κακώς εννοούμενη ανάπτυξη. Στην εισαγωγή των νέων ευρωπαϊκών ηθών στην Πόλη πολύ σημαντικό ρόλο θα έχει η έντυπη διαφήμιση με την προβολή είτε ξένων προϊόντων είτε εγχώριων, σε ανταγωνισμό συνήθως μεταξύ τους, όπως η *τουρκική γκαζόζα* και η ευρωπαϊκή: «οι νέοι με το που είδαν τον *Μαραντόνα με Κόκα - κόλα στο χέρι, μόνο Κόκα - κόλα θέλουν να πίνουν. Δεν ακούν τίποτε, ούτε ότι η Μελτέμ είναι φτηνή, ούτε πιο υγιεινή, ούτε ότι είναι εγχώριο προϊόν*», τονίζοντας τον μιμητισμό και την ξενομανία κυρίως των νέων²⁰³.

Ο συγγραφέας επίσης αναφέρεται με αποδοκιμασία στην αλόγιστη οικοδομική και τουριστική ανάπτυξη της Πόλης που αλλοιώνουν τον ιδιαίτερο ιστορικό – αρχιτεκτονικό της χαρακτήρα:

«Η Ιστανμπούλ, τα τελευταία δέκα χρόνια είχε μεγαλώσει πολύ, είχε αλλάξει πολύ με τις φωτιές και την ανοικοδόμηση, στα στενά με τις εσωτερικές μεταναστεύσεις είχε μαζευτεί πολύς κόσμος... οι μεγάλοι κήποι των θερινών κινηματογράφων, τους απογύμνωσαν, έκοψαν τα πλατάνια και τις μουριές τους και στη θέση τους ύψωσαν πολυκατοικίες, έκαναν χώρους πάρκινγκ ή γήπεδα μίνι ποδοσφαίρου στρωμένα με συνθετικά πράσινα χαλιά. Χιλιάδες θεατές ... απολαμβάναμε τρώγοντας πασατέμπο», «τη δεκαετία του '80 οι εφημερίδες πριν από την παραμονή της Πρωτοχρονιάς, χάριζαν στους αναγνώστες τους τόμπολες από φτηνό χαρτόνι...», «ο μείχανές είχε κατεδαφιστεί και στη θέση του είχαν χτιστεί καταστήματα που πουλούσαν τουριστικά είδη», αλλά και υπό συνθήκες στρατιωτικού πραξικοπήματος η Πόλη αλλάζει, τα βράδια ερημώνει: «οι στρατιώτες τα πρώτα λεπτά της απαγόρευσης της κυκλοφορίας δε σταματούσαν τα αυτοκίνητα που έτρεχαν με ιλιγγιώδη ταχύτητα... η ερημιά των κακοφωτισμένων λεωφόρων»²⁰⁴.

Η αστικοποίηση σχετίζεται και με τη λειτουργία των μουσείων: «Στην Ιστανμπούλ της δεκαετίας του '90, όπου δεν υπήρχαν ακόμη πολλά ιδιωτικά μουσεία, οι συλλέκτες περιφρονούσαν κρυφά τον εαυτό τους εξαιτίας της εμμονής τους», οι συλλέκτες θεωρούνταν σαλεμένοι, «... οι ανασφαλείς πλούσιοί μας, όταν δουν ποια είναι η μόδα στα μουσεία του εξωτερικού, από μιμητισμό θα θελήσουν να φτιάξουν και στον τόπο μας σύγχρονες πινακοθήκες με εστιατόρια... Ο λαός μας στα μουσεία του δεν πρέπει να βλέπει κακές απομιμήσεις δυτικών έργων, την επιθυμία των πλουσίων να νιώσουν Δυτικοί, αλλά την ίδια του τη ζωή»²⁰⁵.

Ενώ, στη *Γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά* ο Παμούκ θίγει το ζήτημα της παράνομης αγοραπωλησίας αρχαίων και έργων τέχνης της Ανατολής στα μουσεία της Δύσης. Θέτει μάλιστα το θέμα επιστροφής τους στον τόπο όπου δημιουργήθηκαν αναφέροντας το παράδειγμα του ιρανικού χειρόγραφου: «το Ιράν είχε επιστρατεύσει ικανούς εμπόρους τέχνης, πρόσφερε πολλά λεφτά, ώστε η μικρογραφία να επιστραφεί από το *Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης στο Ιράν*» και «πέρασε τη ζωή του στην εξορία, ... εργαλείο της πολιτικής»²⁰⁶, πικρό σχόλιο του συγγραφέα ότι η εξορία δεν αφορά μόνο ανθρώπους, αλλά και ανθρώπινα δημιουργήματα και έργα τέχνης.

²⁰³ Το *Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 52-53, 630.

²⁰⁴ Ο. π., σ. 399-400, 485, 665.

²⁰⁵ Ο. π., σ. 768-771.

²⁰⁶ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 207.

ιι) Η Πόλη σήμερα στην εποχή της τεχνολογίας και της ψηφιακής εποχής

Η ανάπτυξη και η τεχνολογία, κατά βάση δυτικής προέλευσης, έχουν δύο πλευρές, τη θετική και την αρνητική. Ο Παμούκ αναφέρεται στα βιβλία του και στις δύο, ωστόσο εστιάζει περισσότερο στην αρνητική πλευρά της ανάπτυξης στη χώρα του.

Για τους νέους της Τουρκίας, στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, η δυτικοποίηση παίρνει διαφορετικό νόημα από τις προηγούμενες γενιές: είναι οι μουσικές επιρροές, ο κινηματογράφος, η μόδα, η κατανάλωση αγαθών της Δύσης, τα ταξίδια, οι ιδέες, η απελευθέρωση σε όλα τα επίπεδα. Στο *Σπίτι της σιωπής*²⁰⁷ ο συγγραφέας δίνει με τη φωνή των ηρώων του μια εικόνα του πώς εννοούν ή επιθυμούν οι νέοι τον εκδυτικισμό: ως δυτικό τρόπο ζωής και διασκέδασης, ως πρόσβαση στα υλικά αγαθά, το αλκοόλ, το χρήμα, την τεχνολογία, τις επιστήμες, τις πολλαπλές ευκαιρίες, την απόκτηση φήμης κι ελευθερίας. Εντούτοις, οι νέοι παραβλέπουν ότι ο εκδυτικισμός, όπως εφαρμόζεται, οδηγεί στην περιφρόνηση των τοπικών παραδόσεων, αλλοιώνει το οικιστικό και φυσικό περιβάλλον, με την κατεδάφιση του παλιού και την αλόγιστη χρήση του πλαστικού, τη θεοποίηση του χρήματος και την υπερκατανάλωση. Σε αυτήν την άλλη όψη των επιπτώσεων της ανάπτυξης κατά τα δυτικά πρότυπα επιμένει ο συγγραφέας και τη σχολιάζει.

Η ανάπτυξη και οι τεχνολογικές εξελίξεις από τη δεκαετία του '90 και μετά, στο γύρισμα του νέου αιώνα, επηρεάζουν τη ζωή των κατοίκων σε όλα τα επίπεδα και μεταμορφώνουν το πρόσωπο της Πόλης που γίνεται ένα με τα περίχωρα. Στη *γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά* δίνονται όψεις αυτής της μεταμόρφωσης, αναπότρεπτης πλέον. Το κεντρικό πρόσωπο του βιβλίου, σε ώριμη ηλικία πια, αλλά χωρίς να έχει ξεθωριάσει η μνήμη του για την πόλη του, καθώς ταξιδεύει, διαπιστώνει και περιγράφει πώς απλώνεται η πόλη με τη ραγδαία ανοικοδόμηση κι ανάπτυξη, πώς γιγαντώνεται τρομακτικά:

«Καθώς το αεροπλάνο κέρδιζε ύψος, φαίνονταν κι οι γειτονιές με τα αυθαίρετα... Τρόμαξα που είδα ότι οι μικρές κωμοπόλεις και τα χωριά γύρω από την Ιστανμπούλ μεγάλωναν κι απλώνονταν ταχύτατα, ... εκατοντάδες χιλιάδες αυτοκίνητα, σαν αμέτρητα υπομονετικά μυρμήγκια, ... το Όνγκιορεν κι η Ιστανμπούλ... είχαν γίνει ένα... Όλοι κάπου έχτιζαν κάτι, όποιος αποκτούσε μερικά λεφτά, αγόραζε ακίνητα... Τη θέση της παλιάς κωμόπολης είχε πάρει μια συνηθισμένη καινούρια γειτονιά από μπετόν της Ιστανμπούλ, με στριμωγμένα το ένα δίπλα στ' άλλο ψηλά κτίρια...είχε μετατραπεί σ' ένα δάσος από μπετόν, με εξώροφες πολυκατοικίες, ...πρατήρια βενζίνης, εστιατόρια, σουπερ-μάρκετ, ...ένα εμπορικό κέντρο με νεαρόκοσμο που έτρωγε χάμπουργκερ, ... ένα πλήθος σαματατζίδικο, έτοιμο να διασκεδάσει, ...πλούσιοι με αυτοκίνητα σκέφτονταν ν' αγοράσουν ακίνητο σ' αυτή την πολύ γρήγορα αναπτυσσόμενη περιοχή»²⁰⁸.

«Επειδή η ασφαλτος με τις τέσσερις λωρίδες κυκλοφορίας, που θα συνέδεε το καινούριο αεροδρόμιο και τους περιφερειακούς δρόμους της Γέφυρας του Βοσπόρου με το

²⁰⁷ Το σπίτι της σιωπής, κεφ. 21, σ. 261-280.

²⁰⁸ Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, σ. 178, 181, 219, 263-265.

Ογκιορεν, δε θα περνούσε από τον παλιό σταθμό... οι τιμές του οικοπέδου μας και των διαμερισμάτων μας είχαν ανέβει πολύ»²⁰⁹.

Ο συγγραφέας προκειμένου να δείξει την αποδοκιμασία του στην ανεξέλεγκτη ανάπτυξη, τον ύποπτο πλουτισμό και την έπαρση του πλούτου βάζει τον ήρωά του να αυτοσαρκάζεται: *«Ιδιαίτερα όταν αγοράζαμε άδειες εκτάσεις, εκτός πόλης, αισθανόμουν σαν τους πατισάχ, που προσπαθούσαν να ξεχάσουν τον πόνο τους επειδή δεν είχαν απογόνους, προσθέτοντας καινούριες χώρες στην αυτοκρατορία τους»²¹⁰.*

Επιπλέον, αναφέρεται στο σύγχρονο μοντέλο ζωής που έχει υιοθετηθεί και που χαρακτηρίζεται από ανταγωνισμό και προσποίηση, τονίζοντας το διχασμό και την αντίφαση που βιώνει ο ήρωας:

«Σύμφωνα με τους διαφημιστές μας... η Αϊσέ κι εγώ ήμασταν νέοι, μορφωμένοι, μοντέρνοι. Ένα διαφημιστικό όπου θα εμφανιζόμασταν κι οι δυο μας θα τόνιζε τη διαφορά της Σουχράμπ από τις ανταγωνίστριες εταιρείες... Στην αρχή δε θέλαμε να εμφανιστούμε στα διαφημιστικά, έπειτα το κριτήριο μας χαλάρωσε, δεν μπορούσαμε ν' αντισταθούμε στη σύνδεση των λέξεων Σουχράμπ και μοντέρνο... Προσποιούμασταν ότι ζούσαμε ζωή πλούσια, επιδεικτική, με πρότυπα ευρωπαϊκά, δεν ήταν όμως αυτή η ζωή μας. Πρώτα εμφανιστήκαμε στις εφημερίδες, έπειτα στην τηλεόραση, με αποτέλεσμα τα διαφημιστικά μας να έχουν μεγάλη επιτυχία, αλλά και να ρεζιλευτούμε, ... σε φίλους και γνωστούς, ... για το προσποιητό φέρσιμό μας»²¹¹.

Στο διάλογό του με τον πατέρα ο γιος συζητάει κι αμφισβητεί το μοντερνισμό στη σημερινή Τουρκία: *«Οι εξευρωπαϊσμένοι πλούσιοι Τούρκοι υπερασπίζονται την εκκοσμίκευση... για να μπορούν να κάνουν οτιδήποτε κακό τους κατέβει στο μυαλό με την άνεσή τους, χωρίς να έχουν καμιά σχέση με το Θεό, βαφτίζοντάς τον μοντερνισμό”, “Αλλά δε θα επιτρέψω στους εχθρούς μου να με περιγράψουν με έννοιες όπως δεξιός, αριστερός, θρησκευόμενος, μοντέρνος, κι επειδή θέλω να είμαι ο εαυτός μου αποφεύγω τους ανθρώπους και γράφω ποίηση...Οι εξευρωπαϊσμένοι Τούρκοι δεν πιστεύουν στο Θεό...το άτομό τους μόνο τους ενδιαφέρει...Οποιος πιστεύει, έχει συνείδηση” »²¹².*

«Οι εξελίξεις στην τεχνολογία πρέπει από καιρό να είχαν αχρηστέψει τις επαγγελματικές δεξιότητες του μάστορα Μαχμούτ, ... Η φρεωρυχία στην Ιστανμπούλ, ... σταμάτησε να γίνεται με τον κασμά και το φτυάρι. Αργότερα τα αντικατέστησαν τα γεωτρύπανα». Ωστόσο, η τεχνολογική ανάπτυξη με την έντονη αστικοποίηση είχε επιφέρει πιο ανησυχητικά ζητήματα από την κατάργηση ορισμένων παραδοσιακών επαγγελμάτων: τη λειψυδρία, την υποβάθμιση του υπεδάφους της περιοχής και της ποιότητας του νερού, φανερώνοντας και μια περιβαλλοντική ανησυχία του συγγραφέα:

«η Ιστανμπούλ αντιμετώπιζε πρόβλημα νερού κι ο υπουργός Γεωργίας ήταν έτοιμος να οργανώσει λιτανείες βροχής», «οι καινούριες εφευρέσεις και οι ευκολίες έφεραν μια προσωρινή αφθονία νερού στις εξοχές της Ιστανμπούλ, έγιναν όμως αφορμή να

²⁰⁹ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 265.

²¹⁰ *Ο. π.*, σ. 220.

²¹¹ *Ο. π.*, σ. 246-247.

²¹² *Ο. π.*, σ. 293-296.

στερέψουν οι υπόγειες λίμνες και οι πηγές, ... ώστε στις αρχές του 2000 ... η Ιστανμπούλ και το χόμα της είχαν χάσει τη φυσικότητα και την καθαρότητά τους»²¹³.

Ο προσανατολισμός της Τουρκίας προς τη Δύση έχει για τον Παμούκ και μια άλλη εξίσου σημαντική, πολιτική και πολιτισμική, διάσταση. Δεν άλλαξε μόνο τις σχέσεις της με την οθωμανική και αραβική πολιτισμική κληρονομιά κατά το παρελθόν, αλλά επηρέασε και τις σχέσεις της με τις χώρες της Μέσης Ανατολής, με τις οποίες τις συνέδεε πνευματική συγγένεια. Την περίοδο του εμπύργκου της Δύσης στο Ιράν, γύρω στο 2005, πολλοί Τούρκοι επιδιώκουν συνεργασία με τους Ιρανοί:

«...οι δουλειές για έναν Τούρκο στο Ιράν ήταν πολλές, ... θα μπορούσε να πάρει πολλά κατασκευαστικά έργα στο πετρελαιοπαραγωγικό Ιράν... οι διαφωνίες Ιράν και Δύσης ήταν ευκαιρία... Αυτόν δεν τον ενοχλούσε όπως εμένα ότι στους δρόμους της Τεχεράνης οι γυναίκες ήταν υποχρεωμένες να κυκλοφορούν καλυμμένες», «Ήταν η περίοδος που στις εφημερίδες της Δύσης συζητιούνταν τα οφέλη μιας βομβιστικής επίθεσης στο Ιράν και οι κοσμικές κι εθνικιστικές εφημερίδες της Ιστανμπούλ αναρωτιούνταν “Θα γίνει Ιράν και η Τουρκία;”»²¹⁴.

Εξάλλου, διαπιστώνονται από τον ήρωα σε ένα ταξίδι του στην Τεχεράνη ομοιότητες Τούρκων και Ιρανών, επισημαίνονται όμως και διαφορές στο θέμα της εκκοσμίκευσης²¹⁵: «Εμείς οι Τούρκοι ξεχάσαμε το Ιράν όταν στραφήκαμε στη Δύση». Εκεί οι γυναίκες κυκλοφορούν καλυμμένες με το ισλαμικό ένδυμα, η κοσμική τάξη είναι φυλακισμένη στα σπίτια της, ωστόσο οι Ιρανοί, σε αντιδιαστολή με τους Τούρκους, δεν ξεχνούν την ποιητική τους παράδοση, είναι περήφανοι γι' αυτήν. Αντίθετα, στην Τουρκία η εκκοσμίκευση μπορεί να απελευθέρωσε εν μέρει τις γυναίκες, ωστόσο απομάκρυνε την κοινωνία από τον πλούτο των μύθων της Ανατολής, «έγινε αιτία να ξεχάσουμε τους μύθους μας». Και με τη φωνή της διευθύντριας της βιβλιοθήκης του Τόπκαπι ο Παμούκ επισημαίνει με κάποια απογοήτευση ότι πριν τον εκδυτικισμό πολλοί Οθωμανοί διανοούμενοι γνώριζαν το εθνικό έπος των Ιρανών, ενώ στη σύγχρονη εποχή «δεν ενδιαφέρεται κανείς για τις παλιές ιστορίες»²¹⁶. Οι παλιοί μύθοι επιβιώνουν σήμερα εν μέρει ως έμπνευση στα σενάρια για τον κινηματογράφο.

Επίσης, δημιουργούνται νέες οικονομικές συνεργασίες των τουρκικών επιχειρήσεων με τις χώρες της Ασίας: «Η παραγωγή σταμάτησε, όταν, μετά το θάνατο του Χαϊρί μπέη, ο γιος του μετέφερε τα εργαστήρια βαφής, τα πλυντήρια και τα υφαντουργεία στο Μπανγκλαντές, αυτό που έχουν στο μυαλό τους είναι να συμφωνήσουν με κάποιον κατασκευαστή και να χτίσουν πολυώροφες πολυκατοικίες», «τα τελευταία δέκα χρόνια, πριν μεταφερθεί η υφαντουργία στην Κίνα, στο Μπανγκλαντές και στην Άπω Ανατολή...»²¹⁷.

Όψεις της ψηφιακής εποχής στην Πόλη δίνονται στα αποσπάσματα²¹⁸:

«Είχαμε εξοπλίσει το αυτοκίνητό μας με συσκευές δορυφορικής πλοήγησης για να μας δείχνουν πού, σε ποιο σημείο του δρόμου βρισκόμασταν... πηγαίναμε στις ολότελα

²¹³ Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, σ. 172, 179-180.

²¹⁴ Ο. π., σ. 181-182.

²¹⁵ Ο. π., σ. 182-188.

²¹⁶ Ο. π., σ. 205.

²¹⁷ Ο. π., σ. 283, 288.

²¹⁸ Ο. π., σ. 220-221, 223.

άγνωστες σ' εμάς καινούριες γειτονιές, ... ακολουθώντας τη διαδρομή στην οθόνη της συσκευής... Η Αϊσέ παρακολουθούσε στους διάφορους ιστότοπους και στη Χουριγιέτ τις σελίδες πώλησης ακινήτων... Αναγνώρισα μόνο μερικούς δρόμους, επειδή ο χάρτης της Google έγραφε τις επίσημες ονομασίες τους κι όχι τα ονόματα που χρησιμοποιούσαν τριάντα χρόνια πριν οι κάτοικοι του Όνγκιορεν», «ο πατέρας μου μας κάλεσε για φαγητό, με ιμέιλ που έστειλε η καινούρια του γυναίκα». Ο Παμούκ φαίνεται να αναγνωρίζει τις δυνατότητες της ψηφιακής τεχνολογίας, ωστόσο διακρίνεται κι ένας σκεπτικισμός στο λόγο του αναφορικά με την κυριαρχία της στην καθημερινότητα.

Πολύ συνοπτικά, από τις αναφορές και τα σχόλια του Παμούκ φαίνεται ότι ο συγγραφέας δεν είναι αντίθετος με τον δυτικό προσανατολισμό και την ανάπτυξη της Τουρκίας. Στέκεται ωστόσο με σκεπτικισμό απέναντι στο θέμα αυτό, επειδή είναι αντίθετος με τον τρόπο που προωθήθηκε ο εκσυγχρονισμός.

2.2. Η εκπαίδευση στην Τουρκία

Η εκπαίδευση είναι ένας από τους κύριους θεσμούς και μηχανισμούς εφαρμογής και υλοποίησης της εκάστοτε κρατικής πολιτικής και ιδεολογίας²¹⁹. Έχουν ενδιαφέρον λοιπόν οι αναφορές και τα σχόλια του Παμούκ όσον αφορά το εκπαιδευτικό σύστημα της Τουρκίας, σύμφωνα με όσα διάβασε για την εκπαίδευση στο παρελθόν, αλλά και από την προσωπική του εμπειρία.

Ο συγγραφέας κάνει λόγο για τις τιμωρητικές μεθόδους και τη βαναυσότητα στα σχολεία της οθωμανικής περιόδου και παρατηρεί ότι αυτές οι πρακτικές δεν καταργήθηκαν στην κεμαλική περίοδο, παρά τον εκμοντερνισμό και τις καινοτομίες στην εκπαίδευση. Δηλώνει ότι είναι αντίθετος με αυτές τις πρακτικές και τις αποστρέφεται, κρατά δε μια στάση αλληλεγγύης απέναντι στο συνάνθρωπο.

Με την ίδρυση της Δημοκρατίας η εκπαίδευση έγινε κοσμική²²⁰. Εντούτοις, παρότι υπήρχε η προσδοκία με τη μόρφωση να απελευθερωθεί ο άνθρωπος από το σκοτάδι της αμάθειας, το έργο αυτό ήταν δύσκολο λόγω εγγενών αδυναμιών. Αλλά και οι εκπαιδευτικοί που γαλουχήθηκαν την περίοδο της Δημοκρατίας ώστε να οικοδομηθεί η τουρκική ταυτότητα²²¹ συνέχιζαν να εφαρμόζουν καταπιεστικές και προσβλητικές μεθόδους σωφρονισμού στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της εποχής του '50 και του '60. Το διάστημα αυτό καλύπτει τη σχολική, παιδική και εφηβική, ηλικία του συγγραφέα και την οποία περιγράφει γλαφυρά στο *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις*.

Γράφει σχετικά με τα παραπάνω²²²: «η ταπείνωση, η τιμωρία, η επίπληξη, η κακοποίηση, το ξυλοφόρτωμα στα οποία υπέβαλλαν τους τεμπέληδες, τους κουτούς, τους θρασείς...», «όσο μεγαλώναμε, τα τελετουργικά τιμωρίας πλήθαιναν, ...πέφταμε στα

²¹⁹ Η. Μήλλας, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων Σχολικά βιβλία, Ιστοριογραφία, Λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*.

²²⁰ T. S. Halman, σ. 81.

²²¹ Ντιλέκ Γκιουβέν, ό. π., σ. 171-178.

²²² *Ιστανμπούλ*, σ. 199-203, 472.

χέρια βαριεστημένων ηλικιωμένων δασκάλων», «οι μαθητές πάγωναν στη θέση τους». Ταπεινωτικές πρακτικές που δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα στη βελτίωση της συμπεριφοράς και της επίδοσης των μαθητών, όπως αναγνωρίζει ο συγγραφέας. Επίσης, σχετικά με τα σχολικά βιβλία της εποχής του, αναφέρει ότι «ωραιοποιούσαν τις στρατιωτικές μάχες των Οθωμανών – Τούρκων» και ήταν γραμμένα σε «γλώσσα περήφανη και εθνικιστική», ώστε να υπηρετείται μέσω των ιστορικών και γλωσσικών μαθημάτων η πολιτική ενίσχυσης της τουρκικής κουλτούρας και του τουρκικού έθνους.

Η κύρια δε μέθοδος μάθησης ήταν η *αποστήθιση*, πρακτική που δε συμπαθεί ο νεαρός Παμούκ ούτε ο Χασάν στο *Σπίτι της σιωπής*. Η αποστήθιση και οι παρωχημένες ή άσχετες με την πραγματική ζωή γνώσεις ήταν από τους κύριους λόγους που έκαναν συχνά τους μαθητές της εποχής να αντιπαθούν και να βαριούνται το σχολείο. Ο συγγραφέας δίνει μια εικόνα αντίδρασης και οργής των νέων²²³ απέναντι στο εκπαιδευτικό σύστημα και άλλους κρατικούς θεσμούς. Το επίπεδο δημοκρατικότητας της Τουρκίας εκείνης της εποχής αποτυπώνεται στο αυταρχικό, μη δημοκρατικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Επίσης, είναι αξιοπρόσεκτη η παρατήρηση που γίνεται για το διαχωρισμό των σχολείων σε δημόσια και ιδιωτικά και την παιδαγωγική τακτική που ακολουθούν: «σε αντίθεση με μερικά δημόσια σχολεία όπου φτωχοί και πλούσιοι πήγαιναν στην ίδια τάξη, στο ιδιωτικό αυτό σχολείο η μυστική γραμμή που χώριζε... δεν είχε να κάνει με τη φτώχεια ή με τα πλούτη του μαθητή», στην ιδιωτική εκπαίδευση η συνέπεια και η συμμόρφωση του μαθητή έπαιζαν σημαντικό ρόλο στη λειτουργία και στην αποτελεσματικότητα του σχολείου. Γι' αυτό ο νεαρός Παμούκ οδηγείται στο συμπέρασμα ότι ο δάσκαλος ήταν «σαν μνημείο εξουσίας» και «το σχολείο στην πραγματικότητα δεν είναι η απάντηση στα θεμελιακά ερωτήματα.»²²⁴.

Στις αναμνήσεις του από την σχολική ζωή περιγράφει νοσταλγικά τη μετάβαση από την παιδική στη νεανική ηλικία και *όλο το πνευματικό μπέρδεμα*, το θρησκευτικό και μεταφυσικό προβληματισμό του, τις ψυχολογικές και σεξουαλικές ανησυχίες της ηλικίας, για τις οποίες δεν είχαν προετοιμαστεί οι νέοι²²⁵. Η αμφισβήτηση του εκπαιδευτικού συστήματος και η «*ευθραυστότητα των γνώσεών του και των πιστεύω του*» διαφαίνονται στις διαπιστώσεις του κατά τη φοίτησή του στη Ροβέρτειο:

«...ο κόσμος ήταν πιο μπερδεμένος και πιο απεριόριστος», «η παιδεία μέχρι το λύκειο προσπαθούσε να με πείσει ότι ο προσωπικός και γεωγραφικός κόσμος μου δεν ήταν μόνο το κέντρο της ζωής μου αλλά και όλου του υπόλοιπου κόσμου. Τώρα στο λύκειο μάθαινα ότι αυτά δεν ήταν το κέντρο του κόσμου ούτε το μέτρο των πραγμάτων», «Καταδίκαια χωρίς δισταγμό τους ενήλικους, τους καθηγητές...ήταν διπρόσωποι»²²⁶.

Στο αμερικάνικο αυτό σχολείο, ένα από τα παράδοξα ήταν ο θαυμασμός αλλά και ο θυμός των μαθητών για τους Αμερικανούς καθηγητές τους, που, σε αντίθεση με τους Τούρκους συναδέλφους τους, ήταν επιτυχημένοι εκπαιδευτικοί: «*Οι Αμερικανοί καθηγητές, ...οι περισσότεροι από αυτούς είχαν έρθει εθελοντικά στην Τουρκία για να*

²²³ Το *Σπίτι της σιωπής*, σ. 261, 266.

²²⁴ *Ιστανμπούλ*, σ. 203-204, 496-497.

²²⁵ *Ο. π.*, σ. 302-304, 482, 490.

²²⁶ *Ο. π.*, σ. 480-482, 489.

μάθουν γράμματα στα αμόρφωτα παιδιά του τρίτου κόσμου...οι επιμελείς μαθητές από την επαρχία, ...από τη μια γοητεύονταν από τον αμερικάνικο πολιτισμό, ...να βρεθούνε στην Αμερική για να σπουδάσουν, κι από την άλλη ένιωθαν οργή για την Αμερική...από τον πόλεμο του Βιετνάμ». Επίσης, η φοίτηση των πλουσίων στα ιδιωτικά σχολεία, όπως τη Ροβέρτειο, θεωρούνταν το πρώτο βήμα για ένα λαμπρό επαγγελματικό μέλλον, επισημαίνει ο συγγραφέας με λεπτή ειρωνεία. Εν τέλει, ο νεαρός Παμούκ κατέφευγε με διάφορες αφορμές ή προσωπικές αναστολές στο σκασιαρχείο από το σχολείο, το οποίο, καθώς περνούσε ο καιρός, τον ενθουσίαζε όλο και λιγότερο και τον έκανε να πλήττει²²⁷.

Όσον αφορά το πανεπιστήμιο, οι Τούρκοι φαίνεται να το έχουν σε μεγάλη εκτίμηση. Στα βιβλία του Παμούκ επισημαίνεται ότι οι οικογένειες επιδίωκαν πανεπιστημιακές σπουδές για τα παιδιά τους, ακόμη και οι φτωχοί, πληρώνοντας μάλιστα ακριβά φροντιστηριακά μαθήματα για τις απαιτητικές εισαγωγικές εξετάσεις. Συγκεκριμένα, οι περισσότεροι νεαροί ήρωες των μελετώμενων βιβλίων – η Φισούν, η Νιλγκιούν, ο Τζεμ – επιθυμούν να σπουδάσουν στα πανεπιστήμια της χώρας τους, με τη σύμφωνη γνώμη των γονιών τους.

Ο Τζεμ αναφέρει σχετικά: «η μάνα μου απάντησε “δε θα γίνεις πηγαδάς εσύ, θα πας πανεπιστήμιο”», «εκείνη, φυσικά, πρώτη επιλογή μου ήθελε να είναι η ιατρική», «εργάστηκα σκληρά, ξεπατώθηκα στο διάβασμα και στο σχολείο και στο φροντιστήριο, αποστήθισα όλους τους τύπους, όχι μόνο για να μην απογοητεύσω τη μητέρα μου, αλλά κι επειδή ήξερα ότι αυτές οι εξετάσεις ήταν η σημαντικότερη καμπή της ζωής μου». Όσον αφορά την επαγγελματική αποκατάσταση των πτυχιούχων αυτή φαίνεται αβέβαιη: «Οι συμφοιτητές μου αστειεύονταν λέγοντας ότι στην Τουρκία ένας γεωλόγος με μεταπτυχιακό βγάζει λεφτά αν ανοίξει κερμαπτζίδικο ή αν ασχοληθεί με την οικοδομή»²²⁸.

Η ορθή λειτουργία όμως των πανεπιστημίων επηρεαζόταν αρνητικά από την ασταθή πολιτική κατάσταση της δεκαετίας του '70 και του '80 και τις συχνές συμπλοκές με την αστυνομία. Αυτά τα γεγονότα προβλημάτιζαν τις οικογένειες σχετικά με τις σπουδές των παιδιών τους, πολύ λιγότερο ωστόσο τους εύπορους που επέλεγαν τη Δύση για σπουδές:

«...τα τουρκικά πανεπιστήμια όλη την ώρα έκλειναν εξαιτίας της πολιτικής κατάστασης», «πότε καταλήψεις στα πανεπιστήμια και πότε αποχές...»²²⁹. Παρόμοιος προβληματισμός εκφράζεται: «...μερικοί που φοιτούσαν στο Πανεπιστήμιο της Ιστανμπούλ, ...είχαν αφήσει γένια και μουστάκια, διηγούνταν με περηφάνια ότι συμμετείχαν σε πολιτικές διαμαρτυρίες κι ότι πλακώνονταν με την αστυνομία», «έχοντας κάνει κοπάνα από το μάθημα μεταλλουργίας με αφορμή πολιτικά γεγονότα και φασαρίες με την αστυνομία»²³⁰. Σταδιακά, το καταπιεστικό καθεστώς προκάλεσε στους κόλπους των πανεπιστημίων τη δημιουργία ομάδων, από φοιτητές ή πανεπιστημιακούς, αντίδρασης στην κρατική βία²³¹.

²²⁷ Ιστανμπούλ, σ. 484-486, 496-498.

²²⁸ Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, σ. 22, 163-164, 176.

²²⁹ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 60, 130, 473.

²³⁰ Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, σ. 160, 169.

²³¹ Βλέπε το άρθρο παραπάνω στο φεμινιστικά, σ. 27.

2.3. Οι Ρωμιοί της Πόλης

«Οι Ρωμιοί σημάδεψαν βαθιά το αστικό τοπίο... τα κτίριά τους εντυπώνουν τη σφραγίδα τους στην ταυτότητα της τουρκικής μεγαλούπολης»²³².

Στο άλλοτε πολύγλωσσο και κοσμοπολίτικο περιβάλλον της Πόλης που έχει πια συρρικνωθεί, η παρουσία των Ρωμιών ήταν έντονη και φανερή στα κτίρια και τα μνημεία της, ίχνη του ρωμαϊκού παρελθόντος, κληρονομιά του Βυζαντίου. Τα κτίρια – ναοί, σύλλογοι και σχολεία – της ρωμαϊκής κοινότητας, κυρίως στο Πέρα, στο Γαλατά, στο Φανάρι, απηχούν μια εποχή ακμής και μαρτυρούν μια παρουσία δυναμική που έχει πια παρέλθει²³³.

Τη δημογραφική και οικονομική άνθηση των Ρωμιών της Πόλης των Οθωμανών σουλτάνων το 19^ο αιώνα διαδέχτηκε, μετά το Μεγάλο Πόλεμο, ένας μαρασμός που επιταχύνθηκε από το 1922 έως τη δεκαετία του '80, καθώς οι Ρωμιοί θα γίνουν τα *«θύματα του τουρκικού εθνικισμού και των διμερών σχέσεων Ελλάδας Τουρκίας»²³⁴*. Η Διδώ Σωτηρίου θα πει σχετικά με τη μοίρα των Ελλήνων της Μικράς Ασίας στον πρόλογο του βιβλίου της *«η Μικρασία πλήρωσε την απάτη της πολιτικής της Αντάντ... κανένα ψέμα δεν μπορεί να σκεπάσει την τραγική μοίρα των Ελλήνων που την κατοικούσαν»²³⁵*. Ας γίνει εδώ υπενθύμιση ότι η συνθήκη της Λωζάννης δημιούργησε, με την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών και την εξαίρεση από αυτήν των ελληνορθόδοξων της Πόλης και των μουσουλμάνων της Δ. Θράκης, τις μειονοτικές κοινότητες στις αντίστοιχες περιοχές με αυτονομία στη διοίκησή τους.

Εντούτοις, η μετάβαση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο νέο εθνικό κράτος δεν έγινε χωρίς συνέπειες για τις μη μουσουλμανικές κοινότητες²³⁶. Η κεμαλική κυβέρνηση για την οικοδόμηση της νέας Τουρκίας επιδίωξε την αφομοίωση των μειονοτήτων και προσπάθησε με πιεστικά μέτρα και αποκλεισμούς να περιορίσει τα δικαιώματα που τους παραχωρήθηκαν με τη συνθήκη της Λωζάννης²³⁷ και τα άρθρα 37-45 για την προστασία των μειονοτήτων της Τουρκίας.

Η οικονομική αφαίμαξη και η πληθυσμιακή συρρίκνωση²³⁸ των Ρωμιών θα συνεχιστεί στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με τα τάγματα εργασίας και το φόρο περιουσίας για τους μη μουσουλμάνους²³⁹. Παρά την πολιτειακή αλλαγή με το πέρασμα στον πολυκομματισμό, τα θλιβερά γεγονότα του Σεπτεμβρίου του '55 εναντίον κυρίως της ρωμαϊκής κοινότητας, με τον οικονομικό και ψυχολογικό τους προπαντός αντίκτυπο, και οι μαζικές απελάσεις Ελλήνων υπηκόων το 1964, λόγω του Κυπριακού, θα τους οδηγήσουν στην αναγκαστική φυγή από τις εστίες τους. Τα γεγονότα αυτά θα αποδυναμώσουν καθοριστικά την ελληνική παρουσία στην Τουρκία. Το ίδιο δυσμενές

²³² Μ. Αναστασιάδου, Π. Ντυμόν, (2007) *Οι Ρωμιοί της Πόλης Τραύματα και προσδοκίες*, σ.16.

²³³ Θ. Κοροβίνη (2019), ό. π., σ. 204-209.

²³⁴ Μ. Αναστασιάδου, Π. Ντυμόν, ό. π., σ. 105.

²³⁵ Δ. Σωτηρίου, (1959) *Οι νεκροί περιμένουν*, σ. 10.

²³⁶ Ντιλέκ Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες*, (οπισθόφυλλο).

²³⁷ Κ. Βακαλόπουλος, (1990) *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού Θράκη*, σ. 503-506, Κυριακίδης.

²³⁸ Μ. Αναστασιάδου, Π. Ντυμόν, ό. π., σ. 34-48.

²³⁹ *Ιστανμπούλ*, σ. 308.

θα είναι η πολιτική συγκυρία στην Τουρκία για την ελληνική μειονότητα και στις δεκαετίες του '70 και του '80, περίοδο έντονων πολιτικών και κοινωνικών εντάσεων.

Ο Παμούκ στέκεται με νηφάλια και απροκατάληπτη οπτική απέναντι σε όλο αυτό το δράμα των μειονοτικών ομάδων γενικότερα και στις δημόσιες εμφανίσεις του υπερασπίζεται τις μειονότητες, όπως και άλλοι διανοούμενοι της Τουρκίας²⁴⁰, ενώ ασκεί κριτική στην πολιτική του κράτους για τις μειονότητες.

Στο *Μουσείο της Αθωότητας* ο συγγραφέας, μέσω του κεντρικού του ήρωα, αναφέρεται σε ένα γνωστό πολιτικό μέτρο οικονομικής εξόντωσης των μειονοτήτων: «ο Τζουνέιτ μπέης έγινε ξαφνικά βιομήχανος, όταν στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο αγόρασε πάρα πολύ φτηνά τα εργοστάσια και τις περιουσίες των Ρωμιών και των Εβραίων οι οποίοι, επειδή δεν μπορούσαν να πληρώσουν τους φόρους που είχε επιβάλει το κράτος στις μειονότητες, στέλνονταν στα στρατόπεδα εργασίας»²⁴¹.

Στον Παμούκ, που ανήκει στους λογοτέχνες της ανθρωπιστικής προσέγγισης²⁴², σε αντίθεση με τους εθνικιστές και τους ισλαμιστές λογοτέχνες, οι ήρωες παρουσιάζονται με τα ανθρώπινα παρά με τα εθνικά ή στερεότυπα χαρακτηριστικά τους.

Οι Έλληνες και οι συνοικίες στο Πέρα (Μπέγιογλου), «τα καταστήματα όπου ψωνίζανε με τη μητέρα του», στο Γαλατά, στο Μπαλουκλή, όπου κυρίως άφησαν τη σφραγίδα τους, με τα καταστήματα και τους πολιτιστικούς συλλόγους τους, δεν παρουσιάζονται αρνητικά ως οικονομική ή εθνική απειλή. Αντίθετα, αποτελούν οργανικό κομμάτι, μέρος του ανθρώπινου μωσαϊκού της Πόλης, όπως και οι άλλες μειονότητες των Εβραίων και των Αρμενίων: «Αρμένιοι και Ρωμιοί που ξεχώριζαν ως μικροέμποροι και ως επαγγελματιοβιοτέχνες»²⁴³.

Οι κάτοικοι, Τούρκοι και μειονότητες, συμβίωναν και συναλλάσσονταν με θετικό τρόπο, υπενθυμίζει ο συγγραφέας. Σε συνέντευξή του²⁴⁴ έχει δηλώσει σχετικά: «...τις προσωπικές μου αναμνήσεις από τα μαθητικά μου χρόνια με Έλληνες, Αρμένιους, Εβραίους μαθητές... η απουσία τους είναι σαν να μην έχεις παρελθόν». Ο Παμούκ εστιάζει ιδιαίτερα στον αντίκτυπο της εκδίωξης και της απουσίας τελικά των μειονοτήτων από την Πόλη. Η Ιστανμπούλ θα χάσει την κοσμοπολίτικη ομορφιά της²⁴⁵, το κύριο στοιχείο της ταυτότητάς της, κατά τον συγγραφέα.

Εκφράζεται με συμπάθεια προς τη ρωμαϊκή κοινότητα και τον ποιητή Καβάφη²⁴⁶, με καταγωγή από την Πόλη. Στο σύντομο κεφάλαιο «*Άλωση ή πτώση: ο εκτουρκισμός της Κωνσταντινούπολης*»²⁴⁷ διατυπώνει χωρίς ρηχό συναισθηματισμό την άποψή του για την ιστορική διαδρομή και παρουσία των Ρωμιών μέχρι τη δεκαετία του '50, οπότε και άρχισε η φθίνουσα πορεία τους λόγω των πιεστικών για τις μειονότητες πολιτικών πρακτικών και εξελίξεων. Στους κατακτητικούς πολέμους ο Παμούκ θεωρεί τους

²⁴⁰ Όπως το 2004 οι πανεπιστημιακοί Ι. Καμπόγλου και Μπ. Οράν πρότειναν διεύρυνση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων.

²⁴¹ *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 170-171.

²⁴² Η. Μήλλας, ό. π., σ. 223-229.

²⁴³ *Ιστανμπούλ*, σ. 308.

²⁴⁴ *Ελευθεροτυπία* (15/1/1999).

²⁴⁵ *Ιστανμπούλ*, σ. 388, 559.

²⁴⁶ Ο Καβάφης και ο Παμούκ έχουν έναν κοινό εκφραστικό τρόπο: την ειρωνεία και το σαρκασμό.

²⁴⁷ *Ιστανμπούλ*, σ. 276-284.

λαούς θύματα των ιστορικών συγκυριών, ομήρους των πολιτικών σκοπιμοτήτων και ανταγωνισμών. Γράφει σχετικά με τα παραπάνω τα εξής:

«Όταν ήμουν παιδί, η λέξη Βυζάντιο μου έφερνε στο νου τα τρομακτικά ρούχα Ρωμιών ορθόδοξων παπάδων, ...παλιές εκκλησίες, την Αγιασοφιά. Οι Βυζαντινοί είχαν εξαφανιστεί με την άλωση...και οι εγγονοί των εγγονών τους ήταν οι ιδιοκτήτες των καταστημάτων στο Μπέγιογλου. Ο Φατίχ με την άλωση της Κωνσταντινούπολης τους είχε πάρει την πόλη...σαν άτυχους αιχμαλώτους πολέμου που έπρεπε να είναι ή χριστιανοί ή μουσουλμάνοι... το μεγαλύτερο μέρος του μη μουσουλμανικού πληθυσμού τον προηγούμενο αιώνα το αποτελούσαν οι Ρωμιοί, η συνέχεια των Βυζαντινών»²⁴⁸.

Αναφερόμενος ο Παμούκ στην αναγκαστική εγκατάλειψη και την ακόλουθη συρρίκνωση των Ρωμιών της Πόλης τις συσχετίζει με την όξυνση του τουρκικού εθνικισμού στα παιδικά του χρόνια. Ιδιαίτερα αναφέρεται στα Σεπτεμβριανά το '55, στις καταστροφές και τις βιαιότητες εναντίον κυρίως των Ρωμιών και των περιουσιών τους από μεγάλο πλήθος της Πόλης. Τα γεγονότα φαίνεται να τον συγκλόνισαν από την παιδική του ηλικία και ο συγγραφέας, μικρό παιδί εκείνη την εποχή, τα θυμάται από συζητήσεις που γίνονταν στο σπίτι του για καιρό²⁴⁹.

Εκτός από τη βασική αιτία – τον τουρκικό εθνικισμό²⁵⁰ – τονίζει το ρόλο του τουρκικού τύπου, που μεγαλοποιούσε τις ειδήσεις για το Κυπριακό και το επεισόδιο της βόμβας στο σπίτι του Ατατούρκ στη Θεσσαλονίκη, και που όξυνε με την αρθρογραφία του την εμπάθεια της τουρκικής κοινής γνώμης προς τους Έλληνες. Επισημαίνει με αποστροφή τα έκτροπα χωρίς να διστάζει να τονίσει ότι τα επεισόδια έγιναν με την υποκίνηση της τότε κυβέρνησης Μεντερές: *«οι πλιατσικολόγοι έσπαζαν τις βιτρίνες φωνάζοντας συνθήματα ενάντια στους Ρωμιούς, στους χριστιανούς, στους πλούσιους»*. Ο Παμούκ στο συγκεκριμένο κεφάλαιο δεν κάνει αναφορά στην πιθανή εμπλοκή της Μ. Βρετανίας στα γεγονότα. Παραδέχεται ότι με τα Σεπτεμβριανά οι εθνικιστικές κυβερνήσεις πέτυχαν το σκοπό τους να αφανίσουν οικονομικά και πληθυσμιακά τις μειονότητες και κυρίως τους Ρωμιούς²⁵¹.

Παραλληλίζει δε τις λεηλασίες σε βάρος των Ρωμιών με το γεγονός της άλωσης της Πόλης: *«το εχθρικό πλήθος, που είχε υποκινηθεί από την τουρκική κυβέρνηση, στην πλατεία Ταξίμ έκαψε, γκρέμισε και λεηλάτησε με βιαιότητα το ίδιο ανελέητα με τους στρατιώτες του Μωάμεθ του Πορθητή, τα γεγονότα μοιάζουν σε ωμότητα με εκείνα της «πτώσης» ή άλωσης... και μετέτρεψαν την Ιστανμπούλ σε κόλαση... κινδύνευε να λιντσαριστεί όποιος δεν ήταν μουσουλμάνος»²⁵².*

Τις δεκαετίες του '70 και του '80, περίοδο έντονων πολιτικών αναταραχών, οι μειονότητες έχουν συρρικνωθεί κι έχουν εμπλουτιστεί και με άλλες ομάδες. Στο Μουσείο της Αθωότητας, με λιγότερες βέβαια αναφορές σε σχέση με το Ιστανμπούλ, ο Παμούκ περιγράφει τις μειονοτικές γειτονιές ως εξής: *«στα Τσουκούρτζουμα ο κόσμος της γειτονιάς ήταν ποικίλος: λιμενεργάτες από το Γαλατά, ιδιοκτήτες μικρών*

²⁴⁸ Ιστανμπούλ, σ. 276-279.

²⁴⁹ Ο. π., σ. 283, 308.

²⁵⁰ Ο. π., σ. 284.

²⁵¹ Το θέμα πραγματεύεται επίσης ο Θ. Κοροβίνης στο βιβλίο του '55 και ο Α. Νεσίν δίνει τη δική του μαρτυρία για τα γεγονότα στο βιβλίο του *Κρεμάστε τους σαν τα τσαμπιά*.

²⁵² Ιστανμπούλ, σ. 289-281.

καταστημάτων, ... γύφτοι, Αλεβίτες Κούρδοι από το Τούντζελι, παιδιά κι εγγόνια Ρωμιών, Ιταλών και Λεβαντίνων, ...μερικές οικογένειες Ρωμιών, οι τελευταίες πια..., τα άδεια κτίρια που άφησαν πίσω τους οι Ρωμιοί όταν έφυγαν για την Ελλάδα και που τώρα στέγαζαν φτωχούς Κούρδους»²⁵³.

Οι διαδικασίες βέβαια ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ από το 2000 και η αναγκαιότητα εναρμόνισης με τα ευρωπαϊκά κριτήρια άλλαξαν κάπως το κλίμα²⁵⁴ και δημιούργησαν θετικές συνθήκες στο ζήτημα της νομικής κατοχύρωσης και της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων επομένως και των δικαιωμάτων των μειονοτήτων του τουρκικού κράτους²⁵⁵. Ωστόσο, όσο η Ευρώπη θα είναι διστακτική, τα αποτελέσματα σε αυτόν τον τομέα θα είναι περιορισμένα. Τα δικαιώματα των μειονοτήτων που θίγονται αφορούν κυρίως την ελευθερία έκφρασης, λατρείας και χρήσης των μειονοτικών γλωσσών, και γενικότερα το δικαίωμα στη διαφορά.

2.4. Κοινωνικές τάξεις

«Ο άνθρωπος μπορεί να γεννηθεί πλούσιος, μπορεί να γεννηθεί φτωχός, είναι ένα θέμα τύχης, που όμως τον σφραγίζει μέχρι το τέλος της ζωής του»²⁵⁶.

Μια πλευρά της κοινωνίας της Κωνσταντινούπολης, την οποία ο Παμούκ προσεγγίζει και σχολιάζει είναι το χάσμα ανάμεσα στις ανώτερες και τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις. Στα βιβλία του αναφέρει πως η μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού της Ιστανμπούλ στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα είναι φτωχοί, οι *απελπισμένοι*, ενώ οι πλούσιοι, οι *τυχεροί*, αποτελούν τη μειοψηφία²⁵⁷. Ο Παμούκ, παρόλο που προέρχεται από περιβάλλον αστικό, είναι δηκτικός απέναντι στην εύπορη αστική τάξη²⁵⁸.

Οι κατώτερες κοινωνικά τάξεις

Στο *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις* η παιδική ματιά συμπλέκεται με την ειρωνική οπτική του ώριμου συγγραφέα που καταθέτει τον προβληματισμό του για τις διαφορές των δύο κοινωνικών τάξεων²⁵⁹. Όσον αφορά τους πλούσιους η δύναμή τους απορρέει από τον πλούτο τους, αντίθετα, οι φτωχοί αντλούν τη δύναμή τους από *την πίστη στο θεό, οι φτωχοί του “φόρτωναν τα προβλήματά τους”*. Ο Παμούκ εξομολογείται ότι η *θρησκοληψία* των φτωχών, ως παιδί, τον φόβιζε, όπως και τους αστούς, καθώς ο φανατισμός του θρησκώληπτου μπορούσε να υποκινήσει βιαιότητες και διχασμό στη κοινωνία. Οι φτωχοί, επίσης, μέσα στην αμάθεια και την άγνοιά τους, δεν κατανοούσαν τη σημασία του οθωμανικού παρελθόντος και των μνημείων της πόλης ως κομμάτι της

²⁵³ *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 443-444.

²⁵⁴ E. J. Zürcher, ό. π., σ. 425, “Η πόρτα της Ευρώπης κίνητρο για εκδημοκρατισμό της Τουρκίας”.

²⁵⁵ Μ. Αναστασιάδου, Π. Ντυμόν, ό. π., σ. 223-225.

²⁵⁶ *Το σπίτι της σιωπής*, σ. 343.

²⁵⁷ *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 563.

²⁵⁸ *Ιστανμπούλ*, ενδεικτικά, σ. 291-294, 307-313, 319-323 και *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ.556-563.

²⁵⁹ *Ιστανμπούλ*, σ. 286-290.

ιστορίας τους, που όφειλαν να μάθουν και να φροντίσουν για τη διατήρησή του, άγνοια για την οποία δεν ευθύνονταν οι ίδιοι, υπονοεί ο συγγραφέας: «τις φτωχικές γειτονιές εξαφάνιζε η άγνοια, η φωτιά και το μπετόν».

Ακόμη, για τη Δημοκρατία και την αστική τάξη οι θρησκευόμενοι με τις παράξενες δοξασίες τους έκρυβαν κινδύνους, συνιστούσαν *οπισθοδρόμηση* και ήταν εμπόδιο στον εξευρωπαϊσμό. Ο Παμούκ εκφράζεται με ειρωνεία για την υποτιμητική αυτή αντιμετώπιση των φτωχών θρησκευόμενων από την πλούσια εκδυτικισμένη ελίτ:

«Ο φόβος της τουρκικής μπουρζουαζίας ήταν φόβος της οργής εκείνων που πίστευαν πολύ στο θεό», «τους “αμόρφωτους” είχαμε το δικαίωμα να εξουσιάζουμε όχι μόνο επειδή ήμαστε πλούσιοι αλλά κι επειδή ήμαστε “θετικιστές” και εξευρωπαϊσμένοι». Τονίζει μάλιστα ότι οι εξευρωπαϊσμένοι αστοί φοβούνταν μήπως χάσουν τα προνόμια τους από τους φτωχούς και πλούσιους επαρχιώτες, και γι’ αυτό το λόγο στήριζαν τα στρατιωτικά πραξικοπήματα «όχι για να προστατευτεί από τις επιθέσεις της αριστεράς αλλά πιο πολύ από φόβο μήπως οι χαμηλότερες κοινωνικά τάξεις ενωθούν με σημαία τη θρησκεία κι απειλήσουν τον τρόπο ζωής τους», «..τη μισοεξευρωπαϊσμένη μπουρζουαζία της Ιστανμπούλ που διάβαζε εφημερίδες και περιοδικά, δεν την ενδιέφερε η σκληρή πραγματικότητα της φτωχικής αστικής πόλης επειδή συμφωνούσε με τα εθνικιστικά όνειρά τους»²⁶⁰.

Ο κόσμος των φτωχικών και κατώτερων στρωμάτων είναι ένας τελείως διαφορετικός κόσμος από εκείνον των πλούσιων, ο διαχωρισμός τους είναι σαφής. Αυτό διαφαίνεται και στο *Σπίτι της σιωπής*²⁶¹: ο κόσμος της οικογένειας του Χασάν μέσα στην ανέχεια και η εκδυτικισμένη αστική κοινωνία των κατοίκων και επισκεπτών στο προάστιο Τζενέτχισαρ μέσα στην υλική ευμάρεια. Μια ανάλογη εικόνα των συνθηκών ζωής τους στις απομακρυσμένες ή υποβαθμισμένες γειτονιές και στα περίχωρα της Πόλης δίνει ο συγγραφέας στη *Γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, όπου περιγράφει τα χαρακτηριστικά φτωχόσπιτα *γκετζέκοντου* των εξαθλιωμένων μαζών της περιοχής στη δεκαετία του '70:

«...θυμόταν ότι γύρω στα 1970, ... στις γειτονιές με τα *γκετζέκοντου*, πάνω στις πλαγιές του Σαρίγιερ, στο Μπουγιούκντερε και τα Θεραπεία στο Βόσπορο. Εκείνα τα χρόνια, από την Ανατολία μετακινούνταν όλοι στην Ιστανμπούλ, κατασκεύαζαν στους λόφους του Βοσπόρου *γκετζέκοντου*, προχειροφτιαγμένα αυθαίρετα σπίτια, χωρίς νερό και ηλεκτρικό ρεύμα, χωρίς τίποτα. Μαζεύονταν τρεις-τέσσερις γείτονες, συγκέντρωναν λεφτά και φώναζαν τον μάστορα να τους σκάψει ένα πηγάδι»²⁶².

Η ανώτερη κοινωνικά τάξη

Από την άλλη, τις «εξευρωπαϊσμένες, πλούσιες και κοσμικές οικογένειες της Ιστανμπούλ»²⁶³ τις διακρίνει συχνά η παραξενιά, η πνευματική ραθυμία, η έλλειψη ηθικής, η τάση κομπασμού και επίδειξης του πλούτου τους, ξεσκεπάζοντας με αυτές τις εκφράσεις ο συγγραφέας τα βασικά τους ελαττώματα. Τις γελοιοποιεί και τις επικρίνει

²⁶⁰ *Ιστανμπούλ*, σ. 289, 295-297, 421-422.

²⁶¹ *Το σπίτι της σιωπής*, σ. 209-212.

²⁶² *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 32, 59.

²⁶³ *Ιστανμπούλ*, κεφ. 21 «οι πλούσιοι», σ. 305-324.

γι' αυτά, αλλά και για το *αίσθημα ψυχικής κενότητας*, για τη δυσκολία να συζητήσουν *θέματα ουσίας* και την αδιαφορία τους για τα πολιτικά ζητήματα. Αμφισβητεί την πνευματική και ηθική τους ποιότητα, κυρίως λόγω αμφιβολιών για τους τρόπους πλουτισμού τους, τη συνεργασία τους με το κράτος, αλλά και λόγω της υποκρισίας στις μεταξύ τους σχέσεις. Καταγράφει και αποδοκιμάζει τους οικογενειακούς καυγάδες για το μοίρασμα της περιουσίας, την πολυτέλεια και την υπερβολή στο ξόδεμα. Όλα αυτά, υπαινίσσεται ο συγγραφέας, βρίσκονται στον αντίποδα της πνευματικής σοφίας, της εσωτερικής ελευθερίας και του λιτού βίου που χαρακτήριζε το μυστικισμό και τους Μεβλεβίδες²⁶⁴.

Για την απόκτηση της περιουσίας και την ηθική ποιότητα των πλουσίων γράφει: «*η αιτία που οι πλούσιοι κρύβανε τις περιουσίες τους και δεν έκαναν κανένα μουσείο, ήταν ο φόβος μήπως θεωρηθούν ύποπτες. Επειδή το κράτος και η γραφειοκρατία έχωναν πολύ πρόθυμα τη μύτη τους στους χώρους παραγωγής κι ήταν αδύνατο να γίνει κάποιος “μεγαλοπλούσιος” αν δεν συνεργαζόταν με τους πολιτικούς*», «για να νιώθουν καλύτερα...ήταν να δείχνουν περισσότερο Ευρωπαίοι απ' ό,τι ήταν», «πίσω από τα πλούτη τους κρύβονταν ντροπές, ρεζιλίκια, απάτες». Αυτό που ενοχλεί περισσότερο τον Παμουκ είναι ότι η περιουσία πολλών δεν ήταν προϊόν ηθικής εργασίας ή δημιουργικότητας, αλλά συνήθως «*κλαδώματος*» ή «*απάτης*». Η αυτοπεποίθησή τους απέρρευε από την «*ποσότητα των χρημάτων τους παρά από τις ικανότητές τους*», «*οι αργόσχολοι μπουρζουάδες της Ιστανμπούλ και οι αρθρογράφοι που σκέφτονταν όπως αυτοί σε στιγμές απαισιοδοξίας... έλεγαν την άποψη: “Σε τούτο δω το μέρος άλλωστε δε γίνεται ποτέ τίποτε καλό”. Ίσως επειδή από τύχη είχαν αποκτήσει τα πλούτη τους*»²⁶⁵.

Ο Παμουκ εκφράζει την αποδοκιμασία του για το περιβάλλον των πλουσίων, νιώθει ότι δεν ανήκει στον υποκριτικό κόσμο τους, παρά το ότι προέρχεται από εύπορη οικογένεια, αισθάνεται *ξένος, αμήχανος* κοντά τους, στην ηλικία των είκοσι θα τους αμφισβητήσει ανοιχτά. Αντίθετα, νιώθει εγγύτητα με τους απλούς και φτωχούς κατοίκους της Πόλης: «*το ανεπανάληπτο αίσθημα σύμπνοιας με αυτούς τους ανθρώπους, η αίσθηση ότι ανήκα στην καρδιά της πόλης, ήταν τόσο έντονη...*»²⁶⁶.

Το Μουσείο της Αθωότητας κινείται επίσης στους κύκλους της εύπορης αστικής κοινωνίας και αναπλάθει λογοτεχνικά το κοινωνικό – πολιτικό κλίμα του '70 και του '80. Η ιστορία δίνεται με τη φωνή και την οπτική του Κεμάλ, του πρωταγωνιστή. Ο Κεμάλ προέρχεται από ευκατάστατο περιβάλλον επιχειρηματιών της «καλής κοινωνίας», σε αντίθεση με την δεύτερη αγαπημένη του, τη Φισούν, που προέρχεται από τη μικρομεσαία κοινωνική τάξη. Οι πληροφορίες και τα σχόλια για τις κοινωνικές τάξεις έχουν ενδιαφέρον:

«...*οι εξευρωπαϊσμένες πλούσιες νοικοκυρές όταν βαριόνταν να κάθονται στα σπίτια τους στο Σισλί, στο Νισάντας, δεν άνοιγαν “γκαλερί έργων τέχνης” αλλά μπουτίκ...προσπαθούσαν να πουλήσουν φορέματα “της μόδας”*», «*Η ανώτερη κοινωνική τάξη*

²⁶⁴ Μοναστικό ισλαμικό τάγμα που ιδρύθηκε από το Μεβλανά Τζ. Ρουμί (1203-1272). *Ιστανμπούλ*, σ. 310.

²⁶⁵ *Ιστανμπούλ*, σ. 309-310, 322, 569-570.

²⁶⁶ Ο. π., σ. 554.

της Ιστανμπούλ αποτελούσε έναν κόσμο μικρό και εύθραυστο», «...όλη η αφρόκρεμα διάβαζε τη στήλη “Κοινωνία” ...τα κοσμικά κουτσομπολιά»²⁶⁷.

Οι πλούσιες οικογένειες έχουν τη δυνατότητα και τη μεγαλομανία να σπουδάζουν τα παιδιά τους στη Δύση, να ταξιδεύουν στο εξωτερικό και να απολαμβάνουν τα ευρωπαϊκά προϊόντα, ακόμη, διαθέτουν την πολυτέλεια του χρόνου για διασκεδάσεις και ποικίλες ασχολίες (κοσμικά πάρτι, σινεμά, μπυραρίες). Οι πλούσιες γυναίκες παρουσιάζονται υπερκαταναλωτικές και επιδεικνύονται, ιδιαίτερα σε περιστάσεις επίσημες. Πλούσιες και όμορφες γυναίκες θεωρούνται περιζήτητες ως σύζυγοι, πετυχημένες και αποδεκτές κοινωνικά. Εκτός από στοιχείο κοινωνικής καταξίωσης, υπήρχε η πεποίθηση ότι ο πλούτος είναι πηγή ευτυχίας και προστατεύει από τη δυστυχία, την οποία, αν τους τύχαινε, προσπαθούσαν να ξεπεράσουν με σπάταλες διασκεδάσεις²⁶⁸.

Οι σχέσεις των πλουσίων – φιλικές, συγγενικές, συζυγικές – χαρακτηρίζονται συχνά από προσποίηση, αλαζονεία και ανταγωνισμό, σε αντίθεση με τους φτωχούς που παρουσιάζονται πιο ειλικρινείς και αγνοί, και επίσης φαίνεται ότι οι πλούσιοι είχαν την άνεση να καταπατούν ανενδοίαστα ή να αψηφούν τα καθιερωμένα ήθη: «κάποια εκλεκτά κορίτσια πλούσιων οικογενειών...είχαν αρχίσει να σπάνε το ταμπού της “παρθενιάς”»²⁶⁹. Οι κοινωνικές σχέσεις συχνά υποκριτικές βασίζονται στο δούναι και λαβείν. Αλλά και στις επαγγελματικές τους σχέσεις οι εύποροι εμπλέκονται σε παρανομίες και διαφθορά: «το φίλο του πατέρα μου που φρόντιζε να βυθίζει τα πλοία για να κερδίζει από τις ασφάλειες...τον εφοπλιστή που, χάρη στις γνωριμίες του στο κράτος και χάρη στα λαδώματα, παίρνει άτοκα δάνεια...»²⁷⁰.

Ο πρωταγωνιστής λέει με φανερό σαρκασμό: «εδώ στην Τουρκία μόλις γίνει κάτι μόδα στην Ευρώπη το αντιγράφουμε αμέσως και φτιάχνουμε ένα ψεύτικο», «νιώσαμε την αυταπάτη ότι είμασταν “ελεύθεροι και μοντέρνοι”»²⁷¹. Αυταπάτη ελευθερίας, αφού βίωναν ποικίλους περιορισμούς και αυστηρά κοινωνικά ήθη, και μοντερνισμού, εφόσον απλώς αντέγραφαν ή κατανάλωναν ευρωπαϊκά αγαθά, η σκέψη τους δεν ήταν ελεύθερη κι απαλλαγμένη από κοινωνικές συμβάσεις.

Και παρακάτω, επίσης, με ειρωνεία εκφράζεται ο αφηγητής για τον τρόπο που αντιλαμβάνονταν το μοντερνισμό: «...οι γυναίκες της καλής κοινωνίας της Ιστανμπούλ για να νιώθουν πιο Ευρωπαίες έβαφαν, γεμάτες αγωνία, τα μαλλιά τους ζανθά, έβγαζαν τα φρύδια τους, γύριζαν μέρα – νύχτα στις μπουτίκ και ψώνιζαν ρούχα...», «ηλεκτρικές συσκευές...όλα φερμένα με ενθουσιασμό από την Ευρώπη...χαλούσαν, δεν υπήρχαν ανταλλακτικά στην Τουρκία»²⁷². Ο προβληματισμός είναι εάν ο εκδυτικισμός και η ευμάρεια της τουρκικής κοινωνίας συνοδεύονται από ελευθερία και εάν οδηγούν τελικά στην ευτυχία. Η μίμηση των δυτικών αντιμετωπίζεται από το συγγραφέα με

²⁶⁷ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 22, 556, 561.

²⁶⁸ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 22, 30, 137, 188, 321.

²⁶⁹ Ο. π., σ. 31, 66.

²⁷⁰ Ο. π., σ. 203, 635.

²⁷¹ Ο. π., σ. 38, 31.

²⁷² Ο. π., σ. 130, 199.

σκεπτικισμό, όπως, επίσης, και η αποχή τους από τους πολιτικούς αγώνες της περιόδου των πραξικοπημάτων²⁷³.

Στο κεφάλαιο «Αρραβώνας» καθρεφτίζονται οι κοινωνικές αντιλήψεις και τα ήθη των πλουσίων²⁷⁴. Αυτό που τονίζεται ιδιαίτερος είναι το βάρος της κοινής γνώμης και της κριτικής του κόσμου: «οι καλεσμένοι είχαν γίνει ένα μάτι και μας κοίταζαν»²⁷⁵. Ενδεικτικό είναι το πώς υποδέχονταν τις δυτικές καινοτομίες, μέσα από το παράδειγμα του Χίλτον και την κατανάλωση ευρωπαϊκών προϊόντων και ποτών:

«Στο ξενοδοχείο με την ολότελα ξένη στην παλιά και κουρασμένη σιλουέτα της Ιστανμπούλ αρχιτεκτονική του...έμεναν οι εκπρόσωποι των ξένων εταιρειών, οι λάτρεις του χορού οριεντάλ, όλη η οικογένεια πηγαίναμε για να φάμε «χάμπουργκερ»,... οι μεγάλες εφημερίδες είχαν πάντα στο ξενοδοχείο έναν ανταποκριτή, ... ένα από τα λίγα πολιτισμένα ξενοδοχεία που διέθετε δωμάτιο στους καλοβαλμένους πλούσιους και στις τολμηρές κυρίες χωρίς να ζητάει πιστοποιητικό γάμου», «οι χαιρετούρες με τους καλεσμένους του αρραβώνα». Ο εντυπωσιασμός και η ομοιομορφία μέσα από την κατανάλωση εισαγόμενων αγαθών προβάλλεται ως γνώρισμα της κοινωνικής ζωής των πλουσίων. Σκιαγραφείται ως ένας κόσμος υποκριτικός, διπρόσωπος, υλιστικός, που δίνει μεγάλη σημασία στο φαίνεσθαι.

Πτυχές της ζωής των εύπορων κυρίως νεαρών περιγράφονται επίσης στο *Σπίτι της σιωπής* με ανάλογα χαρακτηριστικά: καταναλωτισμός δυτικών αγαθών, άσκοπη διασκέδαση, σπατάλη, επίδειξη, αλκοόλ, ακριβά ή επικίνδυνα χόμπι. Ο Χασάν και ο Μετίν, που δεν ανήκουν στον κύκλο των πλουσίων, αλλά τους συναναστρέφονται στα πλαίσια της παρέας, δεν αισθάνονται ότι μπορούν να ενταχθούν στον κύκλο τους, τους φθονούν και τους θεωρούν ξιπασμένους κι ανόητους²⁷⁶.

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη συμμετοχή του κόσμου, συγγενών και φίλων, που πλαισιώνουν τις επίσημες τελετές του γάμου ή της κηδείας, όπως επίσης και την πολυτέλεια, την επίδειξη του πλούτου, τις αντιζηλίες αλλά και τις ανασφάλειες που χαρακτηρίζουν το βίο των πλουσίων. Είναι συχνά ειρωνικός και επικριτικός μαζί τους:

«Η Σιμπέλ είχε παραγγείλει το φόρεμά της στην καλύτερη και πιο ακριβή μοδίστρα της εποχής. Ο πεθερός μου ήθελε ο αρραβώνας της μοναδικής κόρης του να είναι πλούσιος κι επιδεικτικός σαν γάμος». Παρόμοια επίδειξη αλλά και υποκρισία συναντούσε κανείς και στις κηδείες των ανώτερων κοινωνικών τάξεων και των διάσημων: «το αξιοπρεπέστερο σημείο της αρχής του τελευταίου ταξιδιού», «...στο τζαμί Τεσβικιγιέ η τελετή δε γινόταν για να δείξει το σεβασμό στο νεκρό αλλά για το γούστο του θεάματος...», «οι κηδείες της ανώτερης τάξης θύμιζαν χαρούμενη δεξίωση... οχλαγωγία», «θα παριστάνουν τους λυπημένους»²⁷⁷. Εν τέλει, τα δυτικότερα ήθη των πλουσίων αστών, όπως παρουσιάζονται με κριτική διάθεση από το συγγραφέα, δείχνουν ένα τρόπο σκέψης και ζωής που βρίσκεται μακριά από την ισλαμική θρησκεία και ηθική, η οποία προτρέπει σε έναν ταπεινό, μη επιδεικτικό βίο.

²⁷³ Ο. π., σ. 292, 473, 578-580.

²⁷⁴ Ο. π., σ. 165-228.

²⁷⁵ Ο. π., σ. 195.

²⁷⁶ Το σπίτι της σιωπής, ενδεικτικά, σ. 261-270, 278-280.

²⁷⁷ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 21-22, 133-136.

Σε μια σκηνή εξομολόγησης ο διχασμένος Κεμάλ, προσπαθώντας να πλησιάσει τον απλό κι αδιάφθορο κόσμο της αγαπημένης του λέει απολογητικά: *«Οι επιχειρήσεις του πατέρα μου, τα εργοστάσιά του, το κунήγι του πλούτου και η ανάγκη να ζούμε μ' έναν ευρωπαϊκό τρόπο ζωής που ταίριαζε στα πλούτη μας, με είχαν απομακρύνει, θαρρείς, από τα απλά και ουσιαστικά πράγματα της ζωής μου και τώρα, στα φτωχικά αυτά στενά, στους φτωχομαχαλάδες, έψαχνα να βρω το χαμένο της κέντρο... την ουσία της ζωής»*²⁷⁸. Ομολογεί ότι προτιμά τον αγνό και ειλικρινή κόσμο της Φισούν, που πιστεύει ακόμη στην ύπαρξη της δικαιοσύνης, και θέλει να ξεφύγει από τους κύκλους των αστών, έναν κόσμο γεμάτο κενότητα, ψευτιά και διαφθορά²⁷⁹. Παρόλα αυτά έχει την αλαζονική εντύπωση, όπως οι περισσότεροι πλούσιοι, ότι με το χρήμα μπορεί κανείς να αποκτήσει ή να επιλύσει τα πάντα.

Όσον αφορά τους οικογενειακούς δεσμούς στην τουρκική κοινωνία παρουσιάζονται ακόμη ισχυροί. Η οικογένεια προσφέρει αγάπη, υποστήριξη κι ασφάλεια στα μέλη της, ιδιαίτερα σε σημαντικές περιόδους της ζωής τους – σπουδές, γάμος, θάνατος – ή πολιτικών κρίσεων. Η στήριξη και η επιρροή των γονιών στις αποφάσεις των νεαρών μελών της οικογένειας είναι μεγάλη, όπως φαίνεται στην οικογένεια της Φισούν, του Κεμάλ, του Τζεμ. Ο θάνατος του πατέρα βιώνεται από τους ήρωες ως ένα επώδυνο γεγονός: *«Το κέντρο της ζωής μου, θαρρείς, είχε διαλυθεί»*²⁸⁰. Στο γνωμικό *«σπίτι είναι εκεί που τρώμε κι εκεί που είναι η καρδιά μας»*²⁸¹ διαφαίνεται η σημασία της οικογενειακής στέγης και των συγγενικών σχέσεων.

Στους κύκλους των αστών ωστόσο παρατηρείται ότι, σε αντίθεση με τους μικρομεσαίους, τους φτωχούς και τους κατοίκους της Ανατολίας, οι οικογενειακές παραδόσεις και οι επικρατούσες αντιλήψεις έχουν αρχίσει να υποχωρούν και να αμφισβητούνται, κυρίως από τους νέους (τον Κεμάλ και τον Μετίν²⁸²), υπό την επίδραση των ιδεών της Δύσης. Τη δεκαετία του '80 με την άνοδο του πολιτικού Ισλάμ δόθηκε έμφαση στην οικογενειακή ζωή, την ηθική και την αγάπη προς τους γονείς και το κράτος.²⁸³

Για την κοινωνία του 20^{ου} αιώνα ο κινηματογράφος και έπειτα η τηλεόραση θα είναι τα κυριότερα ψυχαγωγικά – μορφωτικά μέσα. Η τηλεόραση από το '70 στην Τουρκία θα γίνει σταδιακά, μαζί με τις ευρωπαϊκές και αμερικανικές κινηματογραφικές παραγωγές, μία από τις σημαντικότερες εφευρέσεις του δυτικού πολιτισμού αλλά και φορέας των νέων ιδεών και προτύπων με μεγάλη απήχηση στην κοινωνία. Η τηλεοπτική εικόνα θα εισβάλει στα σπιτικά των κοινωνικών τάξεων και θα πάρει τη θέση του ραδιοφώνου και του κινηματογράφου. Άλλωστε, αυτή θα είναι και το βασικότερο μέσο ενημέρωσης και ψυχαγωγίας των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων. Επιπρόσθετα, θα υποκαταστήσει εν μέρει τις ανθρώπινες σχέσεις, θα αλλάξει τις καθημερινές συνήθειες στη διασκέδαση και την ενημέρωση και θα προωθήσει μέσω της διαφήμισης την κατανάλωση.

²⁷⁸ Ο. π., σ. 329.

²⁷⁹ Ο. π., ενδεικτικά, σ. 274, 632-636.

²⁸⁰ Ο. π., σ. 247-248, 677.

²⁸¹ *Το Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 504.

²⁸² Ο Μετίν, ένας από τους κεντρικούς χαρακτήρες στο *Σπίτι της σιωπής*.

²⁸³ Zürcher, ό. π., σ. 369-370.

Ο Παμουκ γράφει σχετικά με αυτά: «Μέχρι οι οθόνες των τηλεοράσεων ν' αλλάξουν τους εσωτερικούς θορύβους των σπιτιών και τις καθημερινές συνήθειες ζωής – φαγητού – ποτού, προς τη μέση της δεκαετίας του '70...στο σπίτι των Κεσκίν βλέπαμε όλοι μαζί στην τηλεόραση κάποια τουρκική ταινία», «καθισμένος στο τραπέζι του σπιτιού για φαγητό, βλέποντας τηλεόραση και κουβεντιάζοντας, ...ειδήσεις στην τηλεόραση, ... να παίζει ο εθνικός ύμνος», «Όταν έγινε γωνιά της προσευχής του οικογενειακού τραπεζιού η τηλεόραση, τα σκυλάκια μπιμπελό πάνω στην τηλεόραση»²⁸⁴. Η τηλεόραση, με το μοναδικό κρατικό κανάλι, απευθυνόμενη κυρίως στα μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα, θα συγκεντρώσει και θα συσπειρώσει απέναντί της την οικογένεια και τη γειτονιά.

Παρόμοια εικόνα με την κυρίαρχη θέση της τηλεόρασης στο σπίτι ή στο καφενείο παρουσιάζεται ως εξής: «πάντα αναμμένη τηλεόραση στο καφενείο», «το βράδυ τσιμπολογούσαμε κοιτάζοντας τηλεόραση κι ακούγοντας τις συνεντεύξεις των “μεγάλων” μας και των στρατιωτικών»²⁸⁵ και προσηλωμένοι στην οθόνη: «οι τηλεοράσεις όλες ανοιχτές... περιμένουν να τελειώσει το δελτίο ειδήσεων και να βγει ο κόσμος από τα σπίτια του»²⁸⁶.

2.5. Η θέση της γυναίκας

Με την επικράτηση των προοδευτικών ιδεών την περίοδο των Νεότουρκων και τις μεταρρυθμίσεις εκσυγχρονισμού από τον Κεμάλ η θέση της οικογένειας και της γυναίκας ενισχύθηκε²⁸⁷. Η παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων στη γυναίκα, η αναγνώριση της ισότητας των δύο φύλων, η ίδρυση σχολείων και γενικότερα η υιοθέτηση δυτικών προτύπων στα πλαίσια των νομοθετικών και εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων της Τουρκικής Δημοκρατίας ευνόησαν και βελτίωσαν σε ένα βαθμό τη θέση της γυναίκας, αλλά και την εγκλώβισαν στο αστικό πρότυπο²⁸⁸. Έτσι, παρόλη την προοδευτική προσπάθεια, θα είναι δύσκολο να ξεριζωθούν αντιλήψεις και νοοτροπίες από το παρελθόν που υποβίβαζαν τη γυναίκα: «δεν ξέρεις ότι πρέπει να υπακούς στον άντρα σου;...έτσι σε έχουν μάθει...μήπως εναντιώνεσαι;...φεύγεις από το σπίτι του πατέρα σου, τους άντρες δεν τους ρωτάνε πολλά»²⁸⁹. Παρά τη συνέχιση του πνεύματος εκσυγχρονισμού από τις επόμενες κυβερνήσεις, θα έπρεπε, ωστόσο, να γίνουν επιπλέον μεγάλα βήματα για την πραγματική αναβάθμιση της θέσης της γυναίκας στην τουρκική κοινωνία, θέση η οποία διαμορφώνεται εν μέρει από τις

²⁸⁴ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 433-435, 438, 475, 484, 575-583.

²⁸⁵ Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, σ. 176.

²⁸⁶ Το σπίτι της σιωπής, σ. 10-11.

²⁸⁷ E. J. Zürcher, ό. π., Αποτίμηση της κεμαλικής ιδεολογίας, σ. 253-262.

²⁸⁸ Φ. Τσιμπιρίδου, (2006) «Η γυναίκα στο Ισλάμ: Μια κριτική ανθρωπολογική προσέγγιση», σ. 52-65, στο “Μουσουλμάνες της Ανατολής” Αναπαραστάσεις, πολιτισμικές σημασίες και πολιτικές, Κριτική.

²⁸⁹ Το σπίτι της σιωπής, σ. 24-29.

κοινωνικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις και παράλληλα ενισχύεται από τις πολιτικές που ακολουθούνται σε μια πατριαρχικά οργανωμένη κοινωνία²⁹⁰.

Από το 1960 έως το 2000 η επιβολή των στρατιωτικών πραξικοπημάτων επέφερε περιορισμό των ελευθεριών και των δικαιωμάτων των πολιτών²⁹¹, κατάσταση η οποία υποβάθμιζε κυρίως τη θέση των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων και των γυναικών. Επίσης, η άνοδος των ισλαμιστών από τη δεκαετία του '80 επηρέασε τη θέση της γυναίκας με την επικράτηση συντηρητικών ιδεών.

Σύμφωνα με έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου του 2007, σχετικά με το ρόλο των γυναικών στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή στην Τουρκία, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες απορρέουν από το χαμηλό εκπαιδευτικό και οικονομικό τους επίπεδο και συνδέονται με κοινωνικές προκαταλήψεις σε βάρος τους. Τα σοβαρότερα προβλήματα είναι η βία και οι έμφυλες διακρίσεις, τα εγκλήματα τιμής και η γυναικοκτονία, ο αναλφαβητισμός κυρίως στην περιφέρεια και οι επαγγελματικοί και κοινωνικοί περιορισμοί. Παρά την πρόοδο σε νομοθετικό πλαίσιο για την αναβάθμιση της θέσης της γυναίκας, συχνά η νομοθεσία στη σημερινή Τουρκία δεν εφαρμόζεται²⁹². Ενδεικτικό της θέσης της είναι η αποχώρηση πρόσφατα της Τουρκίας από τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης²⁹³, μια σύμβαση του 2011 για την πρόληψη της έμφυλης βίας σε βάρος των γυναικών και την προστασία των δικαιωμάτων τους.

Ο Παμούκ στα έργα του αντιμετωπίζει τη γυναίκα, όπως και τους υπόλοιπους ήρωές του, με τρυφερότητα και ενσυναίσθηση. Κάνει τον αναγνώστη να αφουγκραστεί τη φωνή των ηρωίδων, αναλύει τα συναισθήματα και τα βιώματά τους, δίνει το λόγο στη γυναίκα και δημιουργεί διαφορετικούς γυναικείους χαρακτήρες: η γιαγιά, η μητέρα, η Φισούν, η Σιμπέλ, η Νιλγκιούν, η Γκιουλτζιχάν. Ο συγγραφέας διατυπώνει στα βιβλία του ένα λόγο που αμφισβητεί τις επικρατούσες αντιλήψεις που υποτιμούν τη γυναίκα και ακυρώνουν την ισότητα των φύλων. Ο αναγνώστης μπορεί να παρακολουθήσει τη θέση της γυναίκας στην τουρκική κοινωνία μέσα από τις ηρωίδες των βιβλίων και την ιστορία τους.

Η γιαγιά

Η γιαγιά στο *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις* ανατράφηκε στην κεμαλική περίοδο, επομένως «πίστευε στον “κεμαλικό εκσυγχρονισμό”, αλλά στην πραγματικότητα, όπως όλους, την άφηνε αδιάφορη η Ανατολή και η Δύση», «Κι όπως κάνουν οι περισσότεροι από τους κατοίκους μιας πόλης που τη θεωρούν σπίτι τους, δεν ενδιαφερόταν ούτε για τα μνημεία ούτε για την ιστορία της»²⁹⁴. Δεν είναι μια παραδοσιακή θρησκευόμενη γιαγιά, αλλά έχει τα χαρακτηριστικά της μοντέρνας γυναίκας της εύρωστης οικονομικά αστικής τάξης και ακολουθεί έναν ανάλογο τρόπο ζωής κοντά στις δυτικές επιρροές:

²⁹⁰ Βοηθητικό βιβλίο στην κατανόηση της θέσης της γυναίκας στη μουσουλμανική κοινωνία είναι της Φ. Τσιμπιρίδου (επιμ.- εισαγ.), (2006) “Μουσουλμάνες της Ανατολής”: *Αναπαραστάσεις, πολιτισμικές σημασίες και πολιτικές*, Κριτική.

²⁹¹ Α. Αμπατζής, Τουρκία – ΜΜΕ: η «πολυφωνία» της «συναίνεσης», σελ. 143-145, στο Θ. Βερέμης, Θ.Π. Ντόκος (επιμ.), ό.π., σ.137-151.

²⁹² Έκθεση 11/1/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

²⁹³ Περισσότερες πληροφορίες στο www.europarl.europa.eu

²⁹⁴ *Ιστανμπούλ*, σ. 185.

είναι μορφωμένη, διαβάζει εφημερίδες, ντύνεται και ψυχαγωγείται κατά τα δυτικά πρότυπα, έχει πολυτέλεια, υπηρετικό προσωπικό και ανέσεις στην καθημερινότητά της.

Θεωρείται «ο αρχηγός, το κέντρο της μεγάλης οικογένειας» μέσα στο σπίτι, έπειτα όμως από το θάνατο του συζύγου της, είναι πρόσωπο αξιοσέβαστο μέσα στην οικογένεια. Ωστόσο, ακούει μουσική «αλά τούρκα» και δεν έχει αποβάλει κάποια στοιχεία της οθωμανικής κουλτούρας σχετικά με τις σχέσεις των μελών της οικογένειας, το τυπικό του εορτασμού σημαντικών επετείων (μπαϊράμι), την ονοματοδοσία: ήθελε να δοθούν στα εγγόνια της «ονόματα σουλτάνων της λαμπρής εποχής του οθωμανικού κράτους»²⁹⁵. Η γιαγιά είναι μεν ένας λογοτεχνικός δηλαδή μυθοπλαστικός χαρακτήρας²⁹⁶, αποδίδει όμως ένα υπαρκτό πρόσωπο και καθρεφτίζει την αστική κοινωνία της εποχής της, τη γενιά που έζησε και ανατράφηκε με την κεμαλική ιδεολογία.

Η μητέρα

Η μητέρα στο ίδιο βιβλίο παρουσιάζεται δυναμική μαζί και ευαίσθητη. Εφόσον ο πατέρας του συγγραφέα «δεν ήταν το κέντρο δύναμης κι εξουσίας, ούτε μάλωνε», μάλιστα απουσίαζε συχνά, η «εξουσία» μεταφερόταν στη μητέρα. Γράφει σχετικά: «κάτω από το άγρυπνο βλέμμα μιας μητέρας, που προσπαθούσε να γεμίσει το κενό ενός πατέρα που έλειπε συχνά από το σπίτι... βροχή από τις συμβουλές της»²⁹⁷. Δεν εργάζεται η ίδια κι έχει, εκτός από το μητρικό της ρόλο, να αντιμετωπίσει και να χειριστεί δύο μεγάλα προβλήματα: την πτώχευση της οικογένειας και την κακή συζυγική σχέση. Τις απιστίες του άντρα της απλώς τις ανέχεται, δεν μπορεί να ξεφύγει από τον ατυχή γάμο της. Η κοινωνική της ζωή περιορίζεται στις οικογενειακές εξόδους, στις κοσμικές διασκεδάσεις και στην ανάγνωση του τύπου. Εκπροσωπεί τις εξευρωπαϊσμένες γυναίκες της Ιστανμπούλ μεταπολεμικά, είναι η φωνή της ιδεολογίας της μεσοαστικής κοινωνίας, που ακόμη κι αν διαφωνεί σε κάποια σημεία, συμβιβάζεται με τις κυρίαρχες αντιλήψεις της τάξης της: «Η μητέρα μου είχε πάρει πολλά από τη γλώσσα της καταστροφικής και επιφυλακτικής μεσαιάς τάξης»²⁹⁸.

Η μητέρα και ο εικοσάχρονος Ορχάν θα διαφωνήσουν στο επαγγελματικό θέμα, όταν ο γιος ανακοινώνει ότι εγκαταλείπει τις σπουδές του στο πανεπιστήμιο. Η άποψή της, η φωνή της λογικής, αποτυπώνεται στα εξής: «Πρέπει να τελειώσεις ένα πανεπιστήμιο. Αφού δε θα μπορείς να ζεις από τη ζωγραφική, θα πρέπει να δουλέψεις. Εδώ δεν είναι Παρίσι, είναι Ιστανμπούλ... δε λέω στις φίλες μου ότι δεν πηγαίνεις στη σχολή. Δεν μπορούν να καταλάβουν γιατί κάποιος σαν εσένα ν' αφήνει το πανεπιστήμιο για να γίνει ζωγράφος. Θα σκεφτούν ότι τρελάθηκες, θα σε κουτσομπολεύουν... Αν έχεις ένα επάγγελμα να νιώθεις αυτοπεποίθηση, να κερδίζεις λεφτά, θ' απολαμβάνεις πιο πολύ τη ζωγραφική... κανείς σε αυτή τη χώρα δεν μπορεί να ζήσει ζωγραφίζοντας, θα σε

²⁹⁵ Ιστανμπούλ, σ. 192.

²⁹⁶ Ι. Παρίσης, Ν. Παρίσης, *Λεξικό λογοτεχνικών όρων*, αφηγητής και χαρακτήρας, σ. 198-203, ΟΕΔΒ.

²⁹⁷ Ιστανμπούλ, σ. 475.

²⁹⁸ Ο. π., σ. 566, 570.

περιφρονούνε... για να μπορέσεις να ζήσεις χωρίς να συντρίβεσαι, πρέπει να έχεις ένα επάγγελμα, να είσαι πλούσιος, ώστε να μπορείς να κρατάς το κεφάλι σου ψηλά»²⁹⁹.

Η Φισούν

«η κοινωνία περιφρονεί τη γυναίκα με κηλιδωμένη τιμή»³⁰⁰.

Στο Μουσείο της Αθωότητας, ερωτικό – κοινωνικό μυθιστόρημα, αντικατοπτρίζεται εν μέρει η τουρκική κοινωνία και η θέση της γυναίκας στις πειστικές συνθήκες των δεκαετιών του '70 και του '80. Ηθικοί κώδικες και περιορισμοί – κοινωνικοί και πολιτικοί – διαμορφώνουν και καθορίζουν τη θέση των γυναικών όλων των κοινωνικών τάξεων. Η γυναίκα στην Τουρκία φαίνεται ευάλωτη και η θέση της είναι ακόμη υποβαθμισμένη, εφόσον δεν μπορεί ελεύθερα κι ανεμπόδιστα να αναπτύξει την προσωπικότητά της, ακόμη και η μοντέρνα αστή. Τα κοινωνικά στερεότυπα, οι έμφυλες προκαταλήψεις και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις οδηγούν σε ποικίλους αποκλεισμούς σε βάρος της. Το πρότυπο της γυναίκας που θεωρείται κοινωνικά αποδεκτό είναι η όμορφη, πλούσια κι αφοσιωμένη στην οικογένεια και τη μητρότητα γυναίκα. Η φύση της είναι συνυφασμένη με τη μητρότητα και τη σεξουαλικότητα³⁰¹. Η γυναίκα παρουσιάζεται εξαρτημένη από τον άνδρα. Η συνήθεια να συνοδεύεται στη δημόσια ζωή της από έναν άνδρα καλλιεργεί την αντίληψη ότι η ίδια είναι αδύναμη, ώστε να χρειάζεται την προστασία του.

Η Φισούν, ένα όμορφο δεκαοχτάχρονο κορίτσι, θα συνδεθεί με μια ιδιότυπη ερωτική σχέση με τον πρωταγωνιστή του βιβλίου. Εργάζεται προσωρινά, φιλοδοξεί να σπουδάσει και να γίνει ηθοποιός, να αποκτήσει αίγλη και πλούτο. Ωστόσο, το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον δεν της επιτρέπει να υλοποιήσει τα όνειρά της, προέρχεται από ασήμαντη κοινωνική τάξη. Το πρώτο εμπόδιο που υφίσταται είναι η κριτική και η υποτίμησή της λόγω της συμμετοχής της σε διαγωνισμό ομορφιάς: «Όλοι ξέρουν τι είδους κορίτσια, τι είδους γυναίκες είναι όσες παίρνουν μέρος σε διαγωνισμούς ομορφιάς σε αυτή τη χώρα... θα έπρεπε να την κάνει να ντρέπεται», «επιτυχημένοι ήταν μόνο οι πρώτοι διαγωνισμοί, την εποχή του Ατατούρκ, ... τα κορίτσια ενδιαφέρονταν για τον τουρκικό πολιτισμό, είχαν εκμοντερνιστεί. Οι διαγωνισμοί μετά το 1970, ...δεν ήταν πια οι ίδιοι...»³⁰². Οι μεγαλύτερης ηλικίας γενιές βλέπουν την κοινωνία του παρελθόντος πιο ηθική, σε αντίθεση με το ρηχό μοντερνισμό του παρόντος.

Είναι δέσμια των κοινωνικών προκαταλήψεων και απαγορεύσεων σε βάρος των γυναικείων επιθυμιών. Παρά τις απαγορεύσεις, διεκδικεί την αυτονομία της, θέλει να εξευρωπαϊστεί, να δείχνει απελευθερωμένη, αλλά με τρόπο επιφανειακό: καπνίζει και ντύνεται ευρωπαϊκά. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες άλλοτε δείχνει υπομονή άλλοτε οργή. Εκτός από την κοινωνική κριτική, η οικονομική εξάρτηση από τους γονείς ή τον άνδρα, αποτελεί τη πιο σοβαρή τροχοπέδη στην υλοποίηση των επαγγελματικών της σχεδίων: «Αν η Φισούν γινόταν διάσημη σταρ του σινεμά, ... ο φόβος μου μήπως τη χάσω

²⁹⁹ Ιστανμπούλ, 576-586.

³⁰⁰ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 320.

³⁰¹ Π. Μωραϊτή, Μ. Π. Μωραϊτή, (2021) Τι σηματοδοτεί η αποχώρηση της Τουρκίας από τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης; Crime Times, τ. 17.

³⁰² Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 27-29.

θα μεγάλωνε», «ήταν θυμωμένη που δεν την αφήσαμε να γίνει ηθοποιός», «εσείς με κρατούσατε από ζήλεια στο σπίτι, ... μήπως γίνω διάσημη», ενώ ο Κεμάλ αντιτείνει εγωιστικά: «πάντοτε φοβόσουν να ξανοιχτείς, χωρίς ένα δυνατό άντρα δίπλα σου»³⁰³.

Ο άντρας, πατέρας ή σύζυγος, και το καταπιεστικό κράτος – ενδεικτικά με τη λογοκρισία, τη γραφειοκρατία και τις προκαταλήψεις για τις γυναίκες³⁰⁴ – θέτουν φραγμούς στα όνειρα της νεαρής γυναίκας, θίγουν τα δικαιώματά της. Η ηρωίδα αντιδρά στη γραφειοκρατία και οργίζεται με τις διάφορες μορφές χειραγώγησής της, ωστόσο, καθώς δεν μπορεί να αλλάξει την κατάσταση, βρίσκει καταφύγιο στη ζωγραφική. Υπό αυτές τις συνθήκες, η γυναίκα έχει καταπιεσμένες επιθυμίες, ανεκπλήρωτα όνειρα κι ενοχές που την οδηγούν είτε στην υποταγή είτε στην ανυπακοή και την αμφισβήτηση των αναχρονιστικών αντιλήψεων και νοοτροπιών.

Η πιο σοβαρή καταπίεση στην οποία υποβάλλονται οι γυναίκες της εποχής είναι η σεξουαλική³⁰⁵: «ο φόβος που ένιωθαν όλες οι νεαρές Τουρκάλες εκείνη την εποχή με τη σκέψη μιας σεξουαλικής ζωής πριν παντρευτούν», «Κάποια από τα εκλεκτά κορίτσια των πλούσιων οικογενειών που είχαν ζήσει στην Ευρώπη είχαν αρχίσει να σπάνε το ταμπού της “παρθενιάς”», «η Σιμπέλ μου δόθηκε μόνο όταν κατάλαβε ότι είχα σοβαρό σκοπό», «η Φισούν ήταν γενναία και μοντέρνα επειδή είχε κάνει έρωτα πριν παντρευτεί», «οι γυναίκες που είναι ακάλυπτες θεωρούνται εύκολες». Η Φισούν λέει με πικρία λίγο πριν το τέλος της: «Πριν παντρευτούμε μου πήρες τον πολυτιμότερο θησαυρό μου, μ’ έκανες δική σου. Τύποι σαν εσένα δεν παντρεύονται μετά».

Παρόμοιες ηθικές αντιλήψεις γεμίζουν τη γυναίκα ανασφάλεια και αίσθημα απόρριψης σε σχέση με το άλλο φύλο. Η γυναίκα στην Τουρκία, (και όχι μόνο), μοντέρνα ή παραδοσιακή, φαίνεται εγκλωβισμένη στα στερεότυπα και τα πρότυπα της σύγχρονης κοινωνίας: οι δυτικές/κοσμικές κοινωνίες πιέζουν τη γυναίκα να είναι σεξουαλικά απελευθερωμένη και σαγηνευτική, ενώ οι παραδοσιακές να είναι περιορισμένη και σεμνή. Ο συγγραφέας στο βιβλίο ανοίγει ένα θέμα προς συζήτηση κατά πόσο η ηθική, η “τιμή”, ή η πίστη μιας γυναίκας μετριέται κι εξαρτάται από την ενδυμασία, την κόμμωση και από το αν είναι καλυμμένη³⁰⁶ ή όχι.

Έμφυλοι ρόλοι και ηθικοί κώδικες σχετικά με την «τιμή», δεσμεύουν τη γυναίκα στη μουσουλμανική κοινωνία, όπου η θρησκεία απαιτεί αποχή από τις σεξουαλικές σχέσεις πριν από το γάμο³⁰⁷. Η βασική ηθική αξία της γυναίκας, η παρθενιά, αφορά και τις μοντέρνες οικογένειες αστών, κι ας μην υιοθετούν τα ισλαμικά ήθη, αν και με κάποια ελαστικότητα στην εφαρμογή της, καθώς στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα θεωρούσαν μοντερνισμό το να αφηφούν παρόμοια ήθη. Τα ήθη επέβαλλαν η γυναίκα να κρατάει την τιμή της κι ο άνδρας να της προσφέρει μια καλή ζωή.

Το σεξ πριν από το γάμο θεωρούνταν ανήθικο κι επέφερε αυστηρές τιμωρίες στη γυναίκα, όπως αναφέρεται στο κεφάλαιο “Μερικές δυσάρεστες ανθρωπολογικές

³⁰³ Ο. π., σ. 516, 533-534, 736.

³⁰⁴ Ο. π., σ. 508-509, 654-669.

³⁰⁵ Ο. π., σ. 31,89, 104, 108, 734.

³⁰⁶ Η κάλυψη της γυναίκας με την ισλαμική μαντίλα είναι ένα θέμα που θα διχάσει την τουρκική κοινωνία τις τελευταίες δεκαετίες.

³⁰⁷ Γ. Ζαϊμάκης, Κ. Καπράνη, (2016) «Μουσουλμάνες γυναίκες και πολιτισμική αλλαγή: Ετερότητα, φύλο και θρησκεία σε έναν αγροτικό οικισμό στη Δυτική Θράκη», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 116, 79-110, στο <https://epublishing.ekt.gr>, πρόσβαση 7 Αυγούστου 2022.

αλήθειες”: οι συγκεκριμένες αντιλήψεις ίσχυαν «το 1975 στα Βαλκάνια, τη Μέση Ανατολή και τη νοτιοδυτική Μεσόγειο»³⁰⁸. Το ίδιο ατιμωτικό θεωρούνταν και ο βιασμός της. Επίσης λέγεται: «ιδιαίτερα ανάμεσα στους φτωχούς και τους επαρχιώτες, και μια υπαινικτική ματιά σε μια παντρεμένη γυναίκα, μπροστά στη μητέρα της και τον πατέρα της, μπορεί να είναι αιτία δολοφονίας»³⁰⁹.

Η υποτίμηση που υφίσταται η γυναίκα είναι φανερή ακόμη περισσότερο στο ζήτημα του γάμου: «Με κάποιους που προέρχονται από την καρδιά της Ανατολίας, τα κορίτσια παντρεύονται μόνο με τη μεσολάβηση της προξενήτρας», «πολλοί άντρες έπειτα από χρόνια περιφρονούν τη γυναίκα τους, επειδή πριν από το γάμο τους άφησε να προχωρήσουν», «η σεξουαλική απελευθέρωση στην Ευρώπη θα πει μοντερνισμό...», «την ευτυχία των αντρών πέρα από ηθικούς κανόνες, που ο Θεός είχε χαρίσει σε κάποιους, πολύ ιδιαίτερους δούλους του, την τύχη δηλαδή από τη μια να μοιράζονται τις απολαύσεις μιας ευτυχισμένης οικογενειακής ζωής, με μια μορφωμένη, πολιτισμένη, λογική κι όμορφη γυναίκα, κι από την άλλη να ζουν μια κρυφή ερωτική σχέση με μια όμορφη κοπέλα με αρχές, εμένα μου τη χάριζε στα τριάντα μου»³¹⁰, λέγεται με διάθεση αυτοσαρκασμού του ήρωα για την πηγή της ευτυχίας του. Μια πλούσια γυναίκα είναι πιο εύκολο να παντρευτεί, ενώ για τη φτώχη η οικονομική της ανέχεια είναι εμπόδιο και στις σπουδές και στο γάμο. Συχνά μάλιστα την κατάσταση μιας ξεπεσμένης οικονομικά οικογένειας έσωζε ο γάμος της κόρης με έναν πλούσιο άντρα. Επομένως, στο Μουσείο της Αθωότητας ο Παμούκ συζητάει τα κριτήρια και το νόημα του γάμου και της ερωτικής ευτυχίας.

Η Γκιουλτζιχάν

«Είπαν ακόμα ότι τα κόκκινα μαλλιά μου ήταν ένδειξη του βρόμικου χαρακτήρα μου».³¹¹

Παρόμοια, η αρνητική αντιμετώπιση της έγγαμης “απελευθερωμένης” γυναίκας από τους άντρες και γενικότερα από την κοινωνία διαφαίνεται στις σκέψεις του έφηβου Τζεμ³¹², το 1986, σκέψεις που είναι προϊόν έμφυλων και στερεοτυπικών διακρίσεων ή θρησκευτικών πεποιθήσεων. Η αντιμετώπιση αυτή θέτει στη γυναίκα περιορισμούς και την υποτιμά, επειδή αντιμετωπίζεται από τους άντρες ως “εύκολη” και “διαθέσιμη”:

«Μια γυναίκα στην ηλικία της, για να γυρίζει από πόλη σε πόλη όλη την Τουρκία, δουλεύοντας σ’ έναν περιοδεύοντα πολιτικό θίασο, έπρεπε να είναι παντρεμένη... εκείνα τα χρόνια, όταν μια γοητευτική γυναίκα, με όμορφη μπλε φούστα, μακιγιαρισμένη, στα τριάντα και κάτι, με κόκκινα μαλλιά, έλεγε στις 10.30 το βράδυ σ’ έναν άντρα: “έλα να περπατήσουμε λίγο παρέα”, αυτό για τους περισσότερους άντρες – δυστυχώς – είχε μόνο μία σημασία. Βέβαια, εγώ δεν ήμουν απ’ αυτούς...», «Επιπλέον, η γυναίκα αυτή ήταν παντρεμένη, κι εδώ δεν ήταν Μέση Ανατολή, δηλαδή Ασία, ήταν Βαλκάνια, δηλαδή Ευρώπη», λέει υπαινισσόμενος κάποια πρόοδο στις κοινωνικές αντιλήψεις σε σχέση με τη γυναίκα χάρη στον εξευρωπαϊσμό της Τουρκίας.

³⁰⁸ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 104-109.

³⁰⁹ Ο. π., σ. 477.

³¹⁰ Ο. π., σ. 180-181, 188, 190.

³¹¹ Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, σ. 328.

³¹² Ο. π., σ. 122,123,126.

Η θέση της γυναίκας αποτυπώνεται και στα εξής αποσπάσματα:³¹³

«Σκεφτείτε τις συνέπειες αν μια γυναίκα έλεγε: “Κοιμήθηκα μ’ έναν άλλο άντρα και το παιδί είναι δικό του, όχι του συζύγου μου”. Αν δεν τη σκότωνε ο άντρας ή τα πεθερικά της, θα κατέληγε στη φυλακή για μοιχεία», «Τώρα πια...κάνει το τεστ DNA και ξεκαθαρίζει ποιος είναι ποιανού πατέρας. Παλιότερα, κάτι τέτοιο θεωρούνταν δυναμίτης στα θεμέλια της κοινωνίας, τώρα είναι αποδεκτό», «Μου είπαν ιστορίες για άντρες που αφήνουν έγκυο ένα φτωχό κορίτσι, ...τη γυναίκα του αδελφού τους ή και την ίδια την αδελφή τους... Όλα συγκαλύπτονται για να προστατευτεί η οικογένεια, να μην αποκαλυφθούν οι ντροπές, να μην τρέξει αίμα...», «Ξέρω πολύ καλά τι θα πει να μεγαλώνεις ένα παιδί και περιμένεις έναν πατέρα που άλλοτε έρχεται σίτι για το δείπνο, άλλοτε έρχεται πολύ αργά κι άλλοτε δεν έρχεται καθόλου».

Στο ίδιο βιβλίο, ωστόσο, περιγράφεται κι ένα διαφορετικό γυναικείο προφίλ, το οποίο έχει αρχίσει να δημιουργείται στην Πόλη στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, και απηχεί τη βελτίωση της θέσης της: *«Η Αϊσέ βαρέθηκε τον οίκτο, ...που της έδειχναν οι νοικοκυρές φίλες της, μητέρες με πολλά παιδιά. Της πρότεινα ν’ αναλάβει η ίδια τη δουλειά που έστησα. Συνεχίσαμε να ταξιδεύουμε αεροπορικώς..., στα διάφορα μουσεία στην Ευρώπη. Έβγαινε μαζί μου το πρωί από το σπίτι, πήγαινε στο γραφείο της και διηύθυνε την κατασκευαστική μας εταιρεία»³¹⁴. Η γυναίκα του ήρωα παρουσιάζεται επιτυχημένη και εξωστρεφής επαγγελματίας, διευθύνει την κατασκευαστική επιχείρησή τους, ευτυχισμένη με τον άντρα της, παρόλο που είναι άτεκνη, μοιράζονται οι δυο τους κοινά ενδιαφέροντα και διαθέτει τον ελεύθερο χρόνο της σε χώρους πολιτισμού και ταξίδια στο εξωτερικό. Είναι η νεόπλουτη αστή, η σύγχρονη δυναμική γυναίκα.*

2.6. Οι σχέσεις των δύο φύλων

Η συγκεκριμένη ενότητα βρίσκεται σε στενή συνάφεια με την προηγούμενη, που αφορά τη θέση της γυναίκας στην τουρκική κοινωνία. Οι σχέσεις των δύο φύλων επηρεάζονται και καθορίζονται από τις επικρατούσες κάθε φορά πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες και από τις καθιερωμένες αντιλήψεις.

Ο λόγος δύο ηρωίδων³¹⁵, της μητέρας του Κεμάλ και της μητέρας της Φισούν, συμπυκνώνει και αποκαλύπτει την άποψη των ίδιων των γυναικών για την υποβαθμισμένη θέση της γυναίκας στην τουρκική κοινωνία της εποχής αλλά και τις δυσκολίες στις σχέσεις της με το ανδρικό φύλο: *«Σε μια χώρα όπου ο άντρας κι η γυναίκα δεν μπορούν να συναντηθούν, να μείνουν μόνοι και να μιλήσουν, δεν υπάρχει έρωτας», «Είναι δύσκολο σε αυτή τη χώρα να είσαι μια όμορφη γυναίκα... Οι άντρες θέλουν να στραπατσάρουν μια όμορφη γυναίκα όταν δεν μπορούν να την αποκτήσουν».*

³¹³ Ο. π., σ. 251-252, 318-319.

³¹⁴ Ο. π., σ. 211-213, 218.

³¹⁵ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 685, 689.

Επίσης, στα παρακάτω αποσπάσματα περιγράφονται πτυχές των σχέσεων ανδρών γυναικών: «...σε μια σύγχρονη ευρωπαϊκή κοινωνία οι σχέσεις ανδρών-γυναικών είναι πιο ελεύθερες, δεν είναι κρυφές και οι γυναίκες δεν απομονώνονται...», όπως συμβαίνει στην Τουρκία. «Όταν οι κοπέλες βρίσκονταν σε μέρη με πολύ κόσμο, απέφευγαν να κοιτάζουν τους άντρες γύρω τους... γύριζαν αλλού τρομαγμένες το βλέμμα», «...οι άντρες μόλις έβλεπαν γυναίκα ακάλυπτη, μακιγιαρισμένη, την κοίταζαν με βλέμμα επίμονο και σκληρό, αλλά και θαυμασμό, ... τις έπαιρναν από πίσω...»³¹⁶.

Η Γκιουλτζιχάν εξομολογείται κάτι ανάλογο: «Με τρομάζουν οι ξεδιάντροποι άντρες. Έχουμε πολλούς τέτοιους εμείς... Όλο θράσος οι άντρες τότε, παίρνοντας θάρρος κι από τα τσιφτετέλια και ξελιγωμένοι από τις κοντές μου φούστες και τα μακριά μου πόδια, άρχιζαν να μου φωνάζουν ξεδιάντροπες κουβέντες, να με ερωτεύονται...καμιά φορά έπιαναν τον καυγά». Παρουσιάζει τη γνώμη του άντρα της για τις μοντέρνες γυναίκες με βαμμένα μαλλιά: «Αν και αριστερός και διεθνιστής ο άντρας μου, ντόπιος ήταν, και με το παραπάνω. Η γνώμη του ήταν ότι σ' αυτή τη χώρα όταν μια γυναίκα έχει κόκκινα μαλλιά σημαίνει ότι για τον έναν ή τον άλλο λόγο έχει πάει με πολλούς άντρες. Αν μάλιστα τα έβαφε κιόλας κόκκινα, σήμαινε ότι συνειδητά είχε επιλέξει αυτή την ταυτότητα. Ευτυχώς ήμουν ηθοποιός του θεάτρου, κι αυτό μαλάκωνε λίγο το παράπτωμά μου»³¹⁷.

Η Φισούν, επίσης, διηγείται τις παρενοχλήσεις από ενήλικες άντρες που δέχτηκε στην πρώιμη εφηβεία της με αποτέλεσμα να εκφράζεται γενικευτικά: «όπως όλοι οι άντρες». «Από τα δεκατέσσερά της κατάλαβε τις προθέσεις και τις πονηριές των “άλλων αντρών”»³¹⁸. Εδώ στιγματίζεται η ανεντιμότητα και η υποκρισία έγγαμων πλούσιων ανδρών που ερωτεύονταν ανήλικα κορίτσια και η κτητικότητα του άνδρα απέναντι στη γυναίκα, που τη βλέπει ως σεξουαλικό πλάσμα προς κατάκτηση.

Ο Κεμάλ έχει φοβία και εμμονή μήπως χάσει τη Φισούν, της συμπεριφέρεται σαν να είναι κτήμα του, την εμποδίζει να σπουδάσει και να σταδιοδρομήσει ως ηθοποιός: «“η τιμωρία” που θα επέβαλλα στη Φισούν...θα ναυαγούσαν τα σχέδιά της να γίνει ηθοποιός». Την ημέρα του αρραβώνα του ο Κεμάλ, διχασμένος ανάμεσα σε δύο γυναίκες, λέει με αυτοσαρκασμό: «όλο τη Φισούν σκεφτόμουν...ας είμαι ειλικρινής με τον αναγνώστη»³¹⁹. Η γυναίκα θα έπρεπε να ανέχεται τον ανδρικό εγωισμό, τη σεξουαλική παρενόχληση και την ερωτική ζήλεια.

«...τα νεαρά κορίτσια της ανώτερης τάξης της Ιστανμπούλ, τη δεκαετία του '70, δε δίσταζαν να δείχνουν την εμπιστοσύνη τους στους άντρες πριν παντρευτούν»³²⁰, «Στην Τουρκία για να πλαγιάσεις με μια όμορφη κοπέλα, πρέπει ή να 'σαι πλούσιος ή να την παντρευτείς»³²¹, λέγεται με παράπονο για τους φραγκούς που θέτουν οι κοινωνικές αντιλήψεις στις σχέσεις ανδρών γυναικών.

Επίσης, αναφέρονται περιπτώσεις παράνομων σχέσεων, απιστίας ή και εγκατάλειψης γυναικών από τον άνδρα³²²: «Για να πάρω εκδίκηση επειδή αποπλάνησες την παντρεμένη

³¹⁶ Ο. π., σ. 477, 532, 537.

³¹⁷ Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, σ. 308, 310, 318.

³¹⁸ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 94-102.

³¹⁹ Ο. π., σ. 418-420, 183, 565, 736.

³²⁰ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 556.

³²¹ Το σπίτι της σιωπής, σ. 280.

³²² Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, σ. 298, 304-306 και Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 149.

μάνα μου», «Ήμουν μια σύγχρονη ηθοποιός του τουρκικού θεάτρου δρόμου, αριστερή, οργισμένη... Μόλις με είχε εγκαταλείψει, έπειτα από έναν κρυφό δεσμό τριών ετών, ο δέκα χρόνια μεγαλύτερός μου, παντρεμένος, επαναστάτης εραστής μου», «η χωροφυλακή στρίμωξε τον άντρα μου και τον σκότωσε... έπειτα από λίγο παντρεύτηκα τον μικρό αδελφό του άντρα μου», «η μητέρα σου καταλάβαινε πάντοτε όταν υπήρχε στη μέση κάποια ερωμένη, αυτή τη φορά όμως... δεν έβγαζε άχνα».

Από την άλλη, προβάλλεται και μια διαφορετική άποψη για την ευεργετική επίδραση της ερωτικής σχέσης εκτός γάμου, είδος σχέσης που ήταν απαγορευμένο από την επικρατούσα ηθική της εποχής του '80: «Εκείνο το βράδυ, για πρώτη φορά στη ζωή μου, κοιμήθηκα με γυναίκα... Μέσα σε μια στιγμή, διαφοροποιήθηκαν οι σκέψεις μου, για τη ζωή, για τις γυναίκες, για μένα. Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά μου έμαθε ποιος ήμουν, τι θα πει ευτυχία», «είχε μεγαλώσει και η αυτοπεποίθησή μου»³²³.

Στα παρακάτω αποσπάσματα αποτυπώνεται μια υγιής σχέση μεταξύ των δύο φύλων, πριν και μετά το γάμο, στη σημερινή πια εποχή:

«Στο κτίριο του Τεχνικού Πανεπιστημίου ήταν πολύ λίγες οι κοπέλες που σπούδαζαν μηχανικοί. Τις κυνηγούσαν όλα τ' αγόρια... Το Σάββατο το απόγευμα πηγαίναμε μαζί σινεμά, στις παραστάσεις του Θεάτρου Πόλης, στο Εμιργκιάν με το λεωφορείο να πιούμε τσάι... Με την Αϊσέ ήμασταν δύο χρόνια μαζί. Κρατιόμασταν χέρι χέρι στο σινεμά, στα πάρκα, στα σοκάκια... αλλά η Αϊσέ ήταν από συντηρητική οικογένεια κι είχα καταλάβει... ότι πριν παντρευτούμε δεν υπήρχε περίπτωση να κοιμηθούμε μαζί... Της έγραφα... κρατούσα κι εγώ τα δικά της γράμματα», «Ήμουν νιόπαντρος, ... ήμουν ευτυχισμένος»³²⁴.

«Άρχισα να μοιράζομαι το ενδιαφέρον μου για τον Οιδίποδα και τον Σουχράμπ με τη γυναίκα μου, ... συμμετείχε στο μεράκι μου για το έργο του Σοφοκλή», «Όταν έκλεισα τα σαράντα... γίναμε καλύτεροι φίλοι, πιο πνευματικοί», «Τι άλλο ωραίο έχω στη ζωή, εκτός από τη συντροφικότητα που μοιραζόμαστε με τη γυναίκα μου και το ερασιτεχνικό ενδιαφέρον μου για τον Σουχράμπ;», «Όταν έχανα το κουράγιο μου έψαχνα καταφύγιο στη φιλία της Αϊσέ», «Πρώτα έπρεπε να συζητήσω το θέμα με την Αϊσέ. “Υπάρχει κάτι πολύ σημαντικό που πρέπει να σε κοιτάζω στα μάτια για να σου το πω”. Της τα είπα όλα, χωρίς να της κρύψω τίποτα», ωστόσο, «αποφάσισα ότι σ' αυτό το θέμα έπρεπε να της λέω ψέματα, ...δεν ήθελα να την κακοκαρδίσω»³²⁵.

2.7. Οι νέοι της Πόλης

«...οι νέοι άνθρωποι μπορούν να ενδιαφέρονται για όλα και να είναι ανοιχτοί σε όλα επειδή δεν έχουν φάει ακόμη χαστούκια από τη ζωή»³²⁶.

³²³ Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, σ. 128-129.

³²⁴ Ο. π., σ. 169-171, 175.

³²⁵ Ο. π., σ. 199, 211, 219, 245, 256, 258, 260.

³²⁶ Το Μουσείο της Αθωότητας, σ. 47.

Ο Αριστοτέλης³²⁷ στη Ρητορική του, κείμενο με αξία και στη σημερινή εποχή, περιγράφει τα ήθη των νέων. Οι νέοι, μεταξύ άλλων, *ευέλπιδες, αισιόδοξοι, θαρραλέοι, υπερβολικοί*, αλλά και *συνεσταλμένοι*, αφού αμφισβητούν τον κόσμο των ενηλίκων, έχουν φιλοδοξίες, ονειρεύονται το μέλλον τους και σχεδιάζουν τη ζωή τους με τη δική τους σφραγίδα. Αντιδρούν στις επικρατούσες παρωχημένες αντιλήψεις και στους συμβιβασμούς των μεγάλων κι έρχονται συχνά σε αντιπαράθεση μαζί τους. Παρόμοια και οι νεαροί ήρωες των βιβλίων του Παμούκ: ο Ορχάν, ο Χασάν, ο Μετίν, η Νιλγκιούν, ο Τζεμ, παρουσιάζονται, υπό την επίδραση του δυτικού τρόπου ζωής, να αναζητούν την ταυτότητά τους, να προσπαθούν να φτιάξουν τη ζωή τους όπως οι ίδιοι επιθυμούν, ή και να αλλάξουν τον κόσμο που τους περιβάλλει. Αξίζει να δει κανείς πώς σκέφτονται και πώς ενεργούν:

Ο Ορχάν

«...ο αναγνώστης έχει καταλάβει ότι όταν μιλάω για τον εαυτό μου προσπαθώ να μιλήσω για την Ιστανμπούλ, όταν μιλάω για την Ιστανμπούλ προσπαθώ να πω για μένα»³²⁸.

«...αυτό που κάνει μια πόλη αυτό που είναι, δεν είναι μόνο τα τοπία της αλλά και το εσωτερικό των σπιτιών της»³²⁹.

Ο Ορχάν, δεμένος ήδη από μικρός με την πόλη του, στις μεγάλες ανησυχίες ή απογοητεύσεις της εφηβείας καταφεύγει σε αυτήν, *χάνεται στα σοκάκια της*³³⁰. Έχει την τύχη να προέρχεται από ένα αστικό περιβάλλον που του εξασφαλίζει ευκαιρίες για μόρφωση και, εν μέρει, επαγγελματική ανέλιξη. Στην αναζήτηση της προσωπικής του ταυτότητας επιδιώκει την επιβεβαίωση των οικείων του, αλλά στοχεύει και στην ανεξαρτησία από το οικογενειακό περιβάλλον. Βιώνει την εποχή των πρώτων εφηβικών αμφιβολιών. Στο δρόμο προς την ενηλικίωση πολύ σημαντικό ρόλο θα παίξουν οι οικογενειακές σχέσεις. Το παιχνίδι, οι αδελφικοί ανταγωνισμοί και οι καυγάδες ήταν *«η προετοιμασία για κάτι άλλο»*, για την εξοικείωση με *τους κανόνες της ζωής*³³¹. Από μικρός δε είχε αντιληφθεί τα προβλήματα στη σχέση των γονιών του και *«την προσποίηση της οικογενειακής ευτυχίας»*, κατάσταση η οποία θα τον επηρεάσει στη διαμόρφωση της ψυχολογίας του³³².

Ο συγγραφέας καταγράφει στιγμές της πορείας του προς την ενηλικίωση, προς *μια καινούργια ζωή*, την ενασχόλησή του με τη ζωγραφική και τις δυτικές επιρροές³³³. Εξομολογείται την επίδραση των Δυτικών ζωγράφων και περιηγητών, τους πειραματισμούς του ώστε να βρει το προσωπικό του στυλ: *«...για να δημιουργήσω τον εαυτό μου, έπρεπε να επηρεαστώ, να συγκρουστώ με τους Δυτικούς περιηγητές»*, *«οι κάτοικοι, όπως εγώ, ζούνε με το ένα πόδι σ' έναν πολιτισμό και με το άλλο σ' έναν άλλο*

³²⁷ Ρητορική, βιβλίο Β κεφ. 12. Ο Παμούκ φαίνεται ότι γνωρίζει καλά ορισμένα έργα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας μεταξύ αυτών και τον Αριστοτέλη, καθώς αναφέρει το φιλόσοφο στο *Μουσείο της Αθωότητας*, σ. 439-440.

³²⁸ *Ιστανμπούλ*, σ. 468.

³²⁹ Ο. π., σ. 444.

³³⁰ Ο. π., σ. 432, 450, 485.

³³¹ Ο. π., σ. 462, 468, 472-475.

³³² Ο. π., σ. 438-441, 498.

³³³ Ο. π., σ. 430, 435, 454, 478.

κόσμο»³³⁴. Η Δύση για το νεαρό Παμουκ έχει δύο όψεις: τη θετική – το δυτικό ελεύθερο πνεύμα – και την αρνητική – όπως φαίνεται στον αλλοτριωμένο τρόπο ζωής στους κύκλους των πλουσίων της Ιστανμπούλ, που του «φαίνονταν αφύσικοι, άψυχοι».

Στο κεφάλαιο με τον εύγλωττο τίτλο «Ξένος στο ξένο σχολείο» περιγράφονται οι εφηβικές σεξουαλικές ανησυχίες, οι ενοχές, οι παράξενες ψυχικές αντιφάσεις κι αναστατώσεις³³⁵: «ένα μάτι έβγαине, θαρρείς, από μέσα μου, στεκόταν κρεμαστό στον αέρα και σαν κινηματογραφική κάμερα παρατηρούσε με προσοχή ό,τι έκανα εκείνη τη στιγμή», «ένιωθα πολύ ψεύτικος», «ο εαυτός μου μου φαινόταν πολύ ανυπόφορος». Το σκασιαρχείο από το λύκειο ήταν η ευκαιρία να χαθεί στην πόλη του και τα μελαγχολικά σοκάκια της, στο Βόσπορο, αποδράσεις για ανακάλυψη της πόλης και του εαυτού του.

Ήταν και η εποχή των μεγάλων αποφάσεων για τη ζωή του, της αυστηρής αυτοκριτικής και αμφισβήτησης συνολικά του κόσμου των μεγάλων:

«...γινόμεουν διπρόσωπος, ήμουν ένας άθλιος άνθρωπος», «Καταδίκασα χωρίς δισταγμό τους ενήλικους, τους καθηγητές... οι πιο ασυγχώρητες αμαρτίες των μεγάλων ήταν η ανεντιμότητα και η ανειλικρίνειά τους». Τις συναισθηματικές του μεταπτώσεις, τις απαισιόδοξες σκέψεις της ηλικίας, τη διπροσωπία του, που τον συνδέουν με τη μοίρα της πόλης του, τις εκφράζει ως εξής: «δεν είναι η πόλη ανεπαρκής, άσχημη και λειψή, αλλά η ψυχή μου και η ζωή μου... νιώθω ότι και η πόλη κι εγώ είμαστε ξοφλημένοι... καταδικασμένος στην αποτυχία και τη βρομιά...οι πολυκατοικίες από μπετόν, βάρος που μου πλακώνει την ψυχή»³³⁶. Επιπλέον, η πνευματική σύγχυση της ηλικίας του αποτυπώνεται στην εκμυστήρευση του μίσους και ταυτόχρονα της αγάπης για την πόλη του, της αμφιταλάντευσης και της αβεβαιότητας σχετικά με το πού ανήκει, καθώς η μια πλευρά του θέλει το δυτικό και η άλλη «την Ιστανμπούλ των αναμνήσεων».

Οι φίλοι, οι πρώτοι έρωτες και οι επαγγελματικές αποφάσεις είναι οι πιο σημαντικοί σταθμοί στη ζωή των νέων³³⁷. Οι φίλοι είναι απαραίτητοι κυρίως ως ένα πλαίσιο να ανήκει κανείς αλλά και να αναγνωρίζει μέσα στην ομάδα τη διαφορετικότητά του. Έτσι, ο νεαρός Ορχάν γνωρίζει πλευρές του εαυτού του μέσα από τις συναναστροφές και διασκεδάσεις με φίλους και συμμαθητές.

Επίσης, με νοσταλγία και τρυφερότητα περιγράφεται η πρώτη αγάπη, το μοντέλο του³³⁸, με φόντο την Ιστανμπούλ και το Βόσπορο, που οι δύο νέοι επιχειρούν να ανακαλύψουν. Το ζευγάρι κάνει σχέδια για τη κοινή του ζωή, αλλά η “λογική” των οικογενειών του δεν επιτρέπει τη σχέση τους: η αστική κοινωνία, που δίνει δυτική παιδεία στα παιδιά της, δεν εγκρίνει για γαμπρό έναν άσημο ζωγράφο, κι ας έχει μαθητεύσει στη δυτική ζωγραφική. Όταν το 1972 ο Ορχάν αποφασίζει να μη συνεχίσει τις σπουδές του στην Αρχιτεκτονική, ξέρει ότι το περιβάλλον του θα είναι επίσης αρνητικό απέναντι στα σχέδιά του να γίνει ποιητής – ζωγράφος. Έτσι, θα συγκρουστεί με την κυρίαρχη μεσοαστική ιδεολογία του περιβάλλοντός του για το ποιος θεωρείται επιτυχημένος άνθρωπος στην Τουρκία και θα ακολουθήσει το όνειρό του να γίνει συγγραφέας³³⁹.

³³⁴ Ιστανμπούλ, σ. 460-461, 493.

³³⁵ Ο. π., σ. 482-488, 490-492.

³³⁶ Ο. π., σ. 489-490, 504-505, 510-516.

³³⁷ Ο. π., σ. 493-499, 518, 545.

³³⁸ Ο. π., σ. 520-522.

³³⁹ Ο. π., σ. 558, 576-579, 586.

Ο Χασάν

Παρόμοια, η σημασία των φίλων, οι πρώτοι έρωτες, οι οικονομικές και κοινωνικές ανησυχίες αποτελούν τα κύρια θέματα που θα απασχολήσουν τους νεαρούς ήρωες στο *Σπίτι της σιωπής*, προκειμένου να διαμορφώσουν την προσωπικότητά τους, να θέσουν και να υλοποιήσουν στόχους, παρά το ασφυκτικό, ανελεύθερο πολιτικό κλίμα της εποχής, στις αρχές της δεκαετίας του '80. Αυτές οι νεανικές αναζητήσεις δε γίνονται μοναχικά αλλά, φαίνεται, ότι οι νεαροί ήρωες αισθάνονται την ανάγκη να είναι ενταγμένοι σε μια ομάδα, να είναι αποδεκτοί από την παρέα, όπου θα μοιράζονται κοινές ιδέες, σκέψεις, όνειρα³⁴⁰. Στην αντίθετη περίπτωση, όταν περιθωριοποιούνται, απογοητεύονται και εκφράζουν θυμό.

Ο Χασάν εκπροσωπεί τους νέους των κατώτερων και υποβαθμισμένων κοινωνικών τάξεων στα περίχωρα της Πόλης, που θα υποστηρίξει αλλά και θα γίνει θύμα του νέου εθνικισμού³⁴¹. Γιος φτωχού λαχειοπώλη, αδιάφορος μαθητής λυκείου, ονειρεύεται να γίνει σπουδαίος. Μα ο κόσμος γύρω του τον απογοητεύει, καθώς βιώνει κοινωνικό αποκλεισμό, όπως και ο θείος του ο νάνος. Απέναντι στην περιθωριοποίησή του δεν υιοθετεί υγιείς τρόπους αντίδρασης, αλλά ακραίους κι αντικοινωνικούς: εκφοβισμό, κλοπή, βία.

Κι ενώ επιθυμεί να έχει φίλους, γίνεται αντικείμενο χλευασμού και λεκτικής υποτίμησης από συνομηλίκους του, «καθυστερημένο ζώφιο» τον αποκαλούν, ώστε, περιθωριοποιημένος κοινωνικά, στρέφεται με θυμό εναντίον του κοινωνικού και σχολικού του περιβάλλοντος. Παρότι θεοσεβής, λέει ψέματα στους γονείς του για τη σχολική μελέτη, δεν πιστεύει στην αξία του σχολείου, νιώθει οργή για τους εκπαιδευτικούς του: «*Το πιο σπουδαίο πράγμα στη ζωή δεν είναι το απολυτήριο λυκείου, πατέρα!*», «*σκοπός των αξιότιμων δασκάλων μου είναι να μάθω να υποκύπτω*». Το οικογενειακό του περιβάλλον, φτωχικό και μίζερο, οικονομικά και πνευματικά, αγνοεί το πρόβλημα, αλλά και αδυνατεί να τον στηρίξει: «*αγαπούσα τη μητέρα μου, ... δεν αγαπούσα τον πατέρα μου. Τη λυπήθηκα, θυμήθηκα πως κάποτε την έδερνε η κατάσταση μας δεν είναι βέβαια και τόσο κακή, στη τάξη μας υπάρχουν και πιο φτωχοί από μας*»³⁴².

Αυτή η απόρριψη και η απογοήτευση που βιώνει θα του προκαλέσουν οργή και φθόνο για τους πλούσιους, καθώς τους θεωρεί υπεύθυνους για τη δική του ανέχεια και κατωτερότητα, και καχυποψία προς κάθε τι το ξενόφερτο: «*αν έχεις χρήματα, αν έχεις χρήματα, ... αντί για προσευχή αυτό λένε πια*», «*... τύποι με τις γραβάτες πήγαιναν στην Ιστανμπούλ για ν' αρχίσουν τις κομπίνες*». Ο Χασάν, σε εσωτερικό μονόλογο³⁴³, εκμυστηρεύεται τους φόβους του, την έλλειψη αποδοχής και την περιθωριοποίηση που βιώνει, τις σκέψεις για τους φίλους του και τις επιθυμίες του για τη ζωή του:

«*Φοβήθηκα μη μου πουν καμιά βαριά κουβέντα, ... με κοροϊδεύουν. Και τότε θα ήθελα να μείνω μόνος... μου φαίνεται πως αυτά που επιθυμώ να γίνουν, γίνονται με πολύ*

³⁴⁰ Σ. Ταμπάκη, Έφηβοι και Μοναξιά, στο <http://www.ssneond.sch.gr/Keimena%20dimosieumena/efivi%20monaxia.htm> πρόσβαση 20 Αυγούστου 2022.

³⁴¹ *Το σπίτι της σιωπής*, σ. 40-50, 437.

³⁴² *Ο. π.*, σ. 210-212.

³⁴³ Ι. Παρίσης, Ν. Παρίσης, *Λεξικό Λογοτεχνικών όρων*, Αφηγητής και αφηγηματικοί τρόποι, σ. 29-33.

αργούς ρυθμούς κι όταν γίνονται δεν είναι ούτε όπως τα σκέφτομαι ούτε όπως τα περιμένω... θα σκεφτόμουνα τη ζωή μου, πόσο σπουδαίος θα μπορούσα να γίνω... Τότε εκείνοι οι αλήτες μα και τα κορίτσια θα με κοιτάζανε με άλλο βλέμμα...δε θα μελαγχολούσα πια...είμασταν φίλοι, θα μιλούσαμε»³⁴⁴.

Από την άλλη, προκειμένου να διορθώσει και να αλλάξει τον κόσμο γύρω του, να τον οδηγήσει στο σωστό δρόμο, ως “μεσσίας”, αλλά και να επιτύχει ο ίδιος οικονομικά και κοινωνικά, θα υιοθετήσει ακραίες ιδέες και ξενοφοβική στάση και παράλληλα θα ενταχθεί σε ομάδα εθνικιστών, σε μια περίοδο έξαρσης της αντιπαράθεσης εθνικιστών – κομμουνιστών.

Σχετικά με αυτά παρατίθενται οι σκέψεις και οι εξηγήσεις του³⁴⁵: «είπα να μιλήσω της μητέρας μου, να της τα εξηγήσω όλα: ...να μάθει ότι καταντήσαμε μαριονέτες των μεγάλων κρατών, να της πω για τους κομμουνιστές, για τους υλιστές, τους ιμπεριαλιστές και τους άλλους, τους λαούς που παλιότερα ήταν υπηρέτες μας και σήμερα μας κατάντησαν ζητιάνους», «εγώ δε θα τη μάθω τη ζωή όπως εσείς θέλετε, θα πάρω ένα όπλο και θα σας τη μάθω εγώ», «θα σας δείξω εγώ... φωτιές και πολυβόλα», «πάμε για γενική εκκαθάριση», «εμείς (οι εθνικιστές) είμαστε στενά δεμένοι με τις τουρκικές παραδόσεις, ...θα σας τιμωρήσει το δικαστήριο του λαού μας, ...η γυναίκα είναι ένα πλάσμα αδύνατο», «έχω ένα καμουτσίκι...», «έσκισα τις εφημερίδες και τα περιοδικά της αμαρτίας», «εγώ φοβάμαι την αμαρτία», «Είμαι άντρας, μπορώ να κάνω τα πάντα, να με φοβάστε!».

Πέρα από τη χρήση της βίας, ο Χασάν θα υιοθετήσει μια στενή, τυφλή σχέση με την τουρκική παράδοση, ενώ θα καταδικάζει κάθε τι το δυτικό ως αμαρτωλό. Το πιο επικίνδυνο είναι ότι ο Χασάν, ακόμη κι όταν χτυπάει μέχρι θανάτου τη Νιλγκιούν για τις προοδευτικές της ιδέες, έχει την εντύπωση ότι φέρεται δίκαια. Ο συγγραφέας βάζει τον ήρωα, με πλαστή πια ταυτότητα, να διαφεύγει της αστυνομίας και να συνεχίζει τη ζωή του, ως ένας άλλος³⁴⁶.

Ο Μετίν

Ο Μετίν, από μεσοαστικό περιβάλλον, παρουσιάζεται με διαφορετικές ιδέες και στάση ζωής απέναντι στα θέματα που απασχολούν τους νέους, με αρκετές, όμως, αμφιταλαντεύσεις. Πιστεύει στη δύναμη της γνώσης και του μυαλού κι ονειρεύεται να πάει στην Αμερική για να πλουτίσει και «να γίνει πλούσιος πλεί μπόι, σπουδαίος και διάσημος»³⁴⁷, δεδομένου ότι στη χώρα του οι γενικότερες συνθήκες δεν είναι ευνοϊκές για την εξέλιξη ενός φιλόδοξου νέου. Ντύνεται και ψυχαγωγείται ευρωπαϊκά, όπως οι περισσότεροι νέοι στις μεγάλες πόλεις. Ο ίδιος δεν έχει περιουσία, εκτός από το παλιό σπίτι της γιαγιάς του, οι γονείς του έχουν πεθάνει, είναι ξεπεσμένος μεσοαστός αλλά προσπαθεί να σταθεί μόνος του οικονομικά και κοινωνικά. Δεν πιστεύει στο Θεό, αλλά στην παντοδυναμία του χρήματος.

³⁴⁴ Το σπίτι της σιωπής, σ. 49-52, 155.

³⁴⁵ Ο. π., σ. 210-212, 287-292, 296, 374.

³⁴⁶ Ο. π., σ. 448-451.

³⁴⁷ Ο. π., σ. 185, 262, 269.

Συναναστρέφεται πλούσιους αστούς, τους μιμείται στην επίδειξη, τους ακολουθεί στην άσκοπη διασκέδαση, κι ας του φαίνεται πληκτική, κι ας αισθάνεται ότι διαφέρει από αυτούς, επιδιώκει όμως να ανήκει στην παρέα τους ώστε να μην περιθωριοποιηθεί. Ωστόσο, αναγνωρίζοντας την προτεραιότητα και τη δύναμη του μυαλού έναντι του χρήματος, επικρίνει τους πλούσιους φίλους του για την κενότητα της ζωής τους, την ανοησία τους, διαφωνεί με το μιμητισμό τους, τη σπάταλη κι επικίνδυνη διασκέδασή τους με ακριβά αυτοκίνητα, οινοπνευματώδη ποτά και τσιγάρα: «είναι πλούσιοι, καρφή δε τους καίγεται...», «...σαν τους υπανάπτυκτους πλούσιους και τους δύστυχους φτωχούς παρακολουθούν τηλεόραση, ...οι χαζοί πλούσιοι δεν ξέρουν να διασκεδάσουν»³⁴⁸.

Παρουσιάζεται να αποδοκιμάζει τόσο τις συντηρητικές ιδέες της παραδοσιακής κοινωνίας, «στη χώρα αυτή των καθυστερημένων...», ενδεικτικά εναντιώνεται στις επικρατούσες αντιλήψεις περί γάμου, όσο επίσης και την υποκρισία και την κενότητα των μεγαλοαστών. Ωστόσο, προς το τέλος του βιβλίου, ο Μετίν, που δεν ανήκει ούτε στους πλούσιους ούτε στους φτωχούς, για να γλιτώσει από τους εθνικιστές θα τους παραδώσει με ευκολία δύο σημαντικά πράγματα – το δίσκο του Έλβις και το τετράδιο οθωμανικής ιστορίας³⁴⁹ – που αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικούς πολιτισμούς. Μια κίνηση που ίσως δείχνει την εμφάνιση μιας νέας τάσης, του ατομικισμού, που συνοδεύεται από έλλειψη σταθερών ιδανικών.

Η “λογική” του Μετίν σχετικά με το ετοιμόρροπο σπίτι της γιαγιάς του αποτυπώνεται στα εξής: «το σπίτι παραπάλωσε... γιαγιά, να το κατεδαφίσουμε και να φτιάξουμε μια πολυκατοικία, έτσι θα έχετε περισσότερες ανέσεις» και παρακάτω: «εγώ θα το γκρεμίσω...»³⁵⁰.

Ενδεικτικά ο τρόπος διασκέδασης των νέων μέσα από την οπτική του Μετίν³⁵¹: (η παρέα) «...είναι τύφλα στο μεθύσι, ...όλοι καπνίζουν, ...κουνιέται στο ρυθμό της ροκ μουσικής, ...σαν τους άβουλους, μίζερους, σπυριάρηδες νεαρούς Τούρκους, που μόλις ερωτευτούν ένα κορίτσι σκέφτονται το γάμο, ...ουρλιάζουν με ένα μπουκάλι ούισκι, ...πατέρα, το αυτοκίνητό σου έτσι θέλω και το σπάω...σταματάει η ροκ μουσική και κάποιος βάζει ένα χασάπικο...κι όπως γίνεται στους γάμους της υπανάπτυκτης μέσης τάξης, το ρίχνουμε στο χορό...πόσο αλά τούρκα είναι όλα αυτά».

Οι νεαροί φίλοι του φαίνεται να γοητεύονται από το δυτικό τρόπο διασκέδασης, μιμούνται τους κινηματογραφικούς ήρωες, ενώ η σχέση τους με την λαϊκή μουσική παράδοση είναι ευκαιριακή. Ομοίως, παρουσιάζονται να μην έχουν καμία σχέση με τη μουσουλμανική θρησκεία και παράδοση. Περισσότερο τα αγόρια παρουσιάζονται να εκφράζουν έντονη αμφισβήτηση και οργή απέναντι στην υποχρεωτικότητα των κρατικών θεσμών, όπως το σχολείο, που φαίνεται να μην τους ικανοποιεί, και τη στρατιωτική θητεία για τους άντρες, αλλά και απέναντι στους γονείς τους που αισθάνονται ότι δεν τους καταλαβαίνουν³⁵²:

«...δεν είναι άντρας όποιος δεν πάει στρατιώτης, ...φέρσου σαν πατέρα, είμαι υποχρεωμένος να τελειώσω το λύκειο επειδή το θέλεις εσύ, έχω την υποχρέωση να πάω

³⁴⁸ Ο. π., σ. 125-126, 183.

³⁴⁹ Ο. π., σ. 356, 359.

³⁵⁰ Ο. π., σ. 58, 275.

³⁵¹ Ο. π., σ. 261-269, 280.

³⁵² Ο. π., σ. 265-266.

φαντάρος...γιατί δε θέλεις να καταλάβεις το γιο σου, τι σόι πατέρας είσαι εσύ». Τα αγόρια, ως προς την ιδιοσυγκρασία φαίνεται, συγκριτικά με τα κορίτσια, να λειτουργούν πιο απερίσκεπτα, πιο ακραία και συναισθηματικά. Στις μεταξύ τους φιλικές ή ερωτικές σχέσεις οι νεαροί και οι νεαρές είναι πιο άνετοι κι απελευθερωμένοι σε σχέση με το παρελθόν.

Τα λόγια και οι σκέψεις του Μετίν φανερώνουν προβληματισμό κι αβεβαιότητα συνδεδεμένη με το πολιτικό – οικονομικό αδιέξοδο³⁵³ της χώρας του στα τέλη της δεκαετίας του '70 μα κι έναν διχασμό του ίδιου αλλά και της παρέας του σχετικά με τη θέση τους στον κόσμο και τη σχέση τους με τη Δύση. Ο λόγος ακούγεται σαν απομυθοποίηση του αμερικανικού ονείρου: *«μα, ...γιατί όλα αυτά, είναι απαραίτητη η Αμερική, μπορούμε να μείνουμε κι εδώ, η Τουρκία δεν είναι και τόσο άσχημη χώρα, ανοίγουν καινούργια μαγαζιά, μια μέρα θα τελειώσει η ανόητη και τυφλή αναρχία, και τότε στα μαγαζιά της Ιστανμπούλ θα βρίσκουμε ό,τι πουλιέται στην Ευρώπη και την Αμερική»*³⁵⁴.

Οι εύποροι νέοι στην Τουρκία έχουν την επιλογή είτε να μείνουν στη χώρα τους για σπουδές ή να αναλάβουν τη δουλειά του πατέρα τους είτε να μεταναστεύσουν στη Δύση για σπουδές ή αναζήτηση εργασίας. Ακόμα κι αν φαίνονται ξένοιαστοι, τους απασχολεί το επαγγελματικό τους μέλλον. Επίσης, ενώ παρουσιάζονται αδιάφοροι και δεν έχουν συμμετοχή στις πολιτικές ταραχές και τους αγώνες της εποχής, δεν επιθυμούν την πολιτική αναρχία. Εν τέλει, παρά τον πλούτο τους, πλήττουν και δε φαίνονται ευτυχισμένοι πραγματικά, παρουσιάζονται μετέωροι, σαν να έχουν χάσει τον προσανατολισμό τους, *«σαν να νιώθουν φρίκη από όσα έχουν στη διάθεσή τους, τα σπίτια, τα σκάφη, τα εργοστάσια, ...είναι σε απόγνωση...άδειοι...»*³⁵⁵.

Η Νιλγκιούν

Η Νιλγκιούν θα μπορούσε να ιδωθεί ως το σύμβολο των ιδεολόγων νεαρών γυναικών της σύγχρονης Τουρκίας. Είναι ένας λογοτεχνικός τύπος, όχι από τους πρωταγωνιστικούς στο βιβλίο, θα κερδίσει όμως τη συμπάθεια του αναγνώστη τόσο με τον καλοπροαίρετο, θετικό χαρακτήρα της όσο και με το παράλογο κι άδικο τέλος της³⁵⁶. Ο συγγραφέας βάζει τη Νιλγκιούν να γίνεται το θύμα του νέου εθνικισμού, για να δείξει και να καταδικάσει τις επικίνδυνες κι ανεξέλεγκτες διαστάσεις που μπορεί να πάρει. Η εμπλοκή και η περιπέτειά της καταδεικνύει πόσο επικίνδυνος μπορεί να γίνει λόγω του τυφλού φανατισμού των μελών του, του προσηλυτισμού των νεαρών και της χρήσης βίας³⁵⁷. Ο άδικος θάνατός της τονίζει επίσης την κοινωνική αναληψία και ολιγωρία μπροστά στην τυφλή βία: *«...κανείς δεν επενέβη...»*³⁵⁸.

Πέρα από αυτό, στο πρόσωπό της μπορεί να δει κανείς την ιδέα του Παμούκ για τη δημιουργία και το διάλογο των πολιτισμών: η Νιλγκιούν, η νέα γενιά, ζητά, λίγο πριν το τέλος της, τα χειρόγραφα του πατέρα της και του παππού της, τη σοφία και την

³⁵³ Zürcher, σ. 340.

³⁵⁴ *Το σπίτι της σιωπής*, σ. 269.

³⁵⁵ *Ο. π.*, σ. 279-280.

³⁵⁶ *Ο. π.*, σ. 380-381.

³⁵⁷ *Ο. π.*, σ. 260, 288-292.

³⁵⁸ *Ο. π.*, σ. 402.

κληρονομιά των προγόνων της³⁵⁹. Δε θα τα περιφρονήσει όπως έκανε ο παππούς Σελαχατίν και η ηγεσία της Τουρκικής Δημοκρατίας. Αυτή η κληρονομιά θα μπορούσε να αποτελέσει τα θεμέλια πάνω στα οποία, υπονοεί ο συγγραφέας, θα χτιστεί η νέα Τουρκία, ο νέος κόσμος, μέσα από τη συνάντηση και την αλληλεπίδραση του πνεύματος και των πολιτισμών της Ανατολής και της Δύσης.

Ο Τζεμ

Στην ιστορία του Τζεμ αποτυπώνεται λογοτεχνικά η σημερινή Τουρκία. Πριν τελειώσει το λύκειο θα γίνει μαθητευόμενος του μάστορα Μαχμούτ και θα γνωρίσει κοντά του, σε ένα προάστιο της Ιστανμπούλ, την τέχνη του πηγαδιού. *«Ήμουν ευχαριστημένος επειδή ήμουν εδώ, μακριά από την Ιστανμπούλ, μακριά απ' όλους, επειδή κέρδιζα τη ζωή μου μόνος μου», «είχα βρει σ' αυτόν έναν πατέρα»³⁶⁰*. Ο Μαχμούτ θα αποτελέσει παράδειγμα για το νεαρό με τη σκληρή δουλειά του και με το λόγο του, *«άλλοτε στοργικά, άλλοτε απειλητικά»*. Θα πάρει τη θέση του απόντα πατέρα του, απουσία που έπαιξε επίσης σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του νεαρού: *«Ενοχές είχα κι εγώ, επειδή με είχαν απασχολήσει ιστορίες με πατροκτονίες. Μα τα χρόνια που πέρασαν χωρίς την παρουσία του πατέρα μου δίπλα μου, έγινα “ο εαυτός μου”, έχοντας δώσει μόνος μου τους αγώνες μου... Εξακολουθούσα να θέλω την επιδοκιμασία του πατέρα μου»³⁶¹*.

Ο Τζεμ θα κρατήσει τις αρχές που έμαθε κοντά στον πηγαδά, αλλά παράλληλα θα απομακρυνθεί από την επιρροή του προκειμένου να αυτονομηθεί και να ακολουθήσει τη δική του πορεία. Η εγκατάλειψη του Μαχμούτ μετά από ένα ατύχημα στο πηγάδι θα τον απασχολεί έντονα στη μετέπειτα ζωή του και θα του δημιουργήσει ενοχές και διλήμματα: να ερευνησει το ατύχημα αναλαμβάνοντας την ευθύνη ή να το ξεχάσει *σαν μην έγινε τίποτα; «Μπορεί όμως να γίνει συγγραφέας ο ασυνείδητος που εγκαταλείπει τον μάστορά του στο θάνατο;»³⁶²*.

Επαγγελματικά και οικονομικά ο Τζεμ θα επιτύχει, θα δημιουργήσει δική του κατασκευαστική εταιρεία και σταδιακά *«θα αφήσει το νεανικό του όνειρο να γίνει συγγραφέας»*. Ωριμος πλέον, την πρώτη δεκαετία του 2000, είναι προσηλωμένος στην εξέλιξη της εταιρείας του *Σουχράμπ* και τα συμφέροντά της, αποκτά πλούτο, ανέσεις και δυνατότητες που προσφέρει η δυτική τεχνολογία. Στον ελεύθερο χρόνο του ταξιδεύει κι επισκέπτεται μουσεία. Η πολιτική δεν τον ενδιαφέρει, όπως στο παρελθόν τον ενεργό πολιτικά πατέρα του, που διώχθηκε για τις αριστερές πολιτικές του πεποιθήσεις. Τον απασχολεί περισσότερο η επαγγελματική του επιτυχία και η κοινωνική του θέση³⁶³.

Με εμφανή το σαρκασμό του συγγραφέα απέναντι στον διχασμένο ήρωά του, που δε βρίσκει την ευτυχία στον πλούτο, παρά πρόσκαιρη ικανοποίηση, ο Τζεμ ομολογεί³⁶⁴: *«με τα λεφτά που βγάζαμε για ένα διάστημα αγοράζαμε ακριβά ρούχα, οθωμανικές αντίκες, φιρμάνια, ... ιταλικά έπιπλα, όμως αυτή η επιδεικτική κατανάλωση δε μας έκανε*

³⁵⁹ Ο. π., σ. 427.

³⁶⁰ *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, σ. 27, 28, 34.

³⁶¹ Ο. π., σ. 174-175.

³⁶² Ο. π., σ. 159.

³⁶³ Ο. π., σ. 211- 222.

³⁶⁴ Ο. π., σ. 218-220.

ευτυχέστερους, απλώς αισθανόμασταν ρηγοί κι ανειλικρινείς». Ωστόσο, παρακάτω: «εντυπωσιαζόμασταν από το ρυθμό ανάπτυξης της πόλης, όμως, αντί, όπως μερικοί, ν' αρχίζουμε τα παράπονα για την κατεδάφιση κι εξαφάνιση της παλιάς πόλης, βλέπαμε στις καινούριες αυτές περιοχές ευκαιρίες ανοικοδόμησης», παραδέχεται ως ένας επιτυχημένος επαγγελματίας, χωρίς ιδιαίτερες ανησυχίες για τις επιπτώσεις της ραγδαίας αστικής ανοικοδόμησης.

Έφηβος, ονειρευόταν «μια ζωή που θα λαμπύριζε ασταμάτητα, όπως τ' αστέρια», αγαπούσε το προάστιο της Πόλης κι έβλεπε με ευαισθησία τη φύση γύρω του. Τώρα, ενήλικας πια, παρότι δεμένος με τις αναμνήσεις του³⁶⁵, παρουσιάζεται παρασυρμένος, όπως πολλοί, από την αλματώδη ανάπτυξη και τις ευκαιρίες του γρήγορου πλουτισμού στην περιοχή, αλλά και διχασμένος ανάμεσα στα αγαθά της ανάπτυξης και την απλότητα του παρελθόντος.

Παράλληλα, η σταθερή αγάπη του για τα βιβλία και την τέχνη θα τον φέρει σε επαφή με κείμενα του ανθρώπινου πνεύματος από την ελληνική και την περσική λογοτεχνία, τον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή και το *Σαχναμέ* του Φιρντουσί: «*Διαβάζοντας το Σαχναμέ, ...για τα προβλήματα των ανθρώπων σαν εμάς, ... ένιωσα σαν να ήμουν στο σπίτι μου, οι ιστορίες μου θύμισαν τον πατέρα μου*»³⁶⁶. Τα ταξίδια και τα βιβλία είναι ένα καταφύγιο, μια λύτρωση για τον Τζεμ από τις επαγγελματικές του υποχρεώσεις: «*από την καθημερινότητα (λεφτά, νούμερα), με τους μύθους ηρεμούσα*», ομολογεί. Σαν τον *Οιδίποδα*, θα ψάξει να μάθει για το παρελθόν του και θα ανακαλύψει σχέσεις της προσωπικής του ζωής που αγνοούσε και οι οποίες θα φέρουν ανατροπές στην ήρεμη οικογενειακή ζωή του: «*να βρεθώ έπειτα από τριάντα χρόνια πρόσωπο με πρόσωπο με το γιο μου από τη Γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά, στο Όνγκιορεν*»³⁶⁷. Και σαν τον Ρουστέμ, θα βρεθεί στη δύσκολη θέση να αντιμετωπίσει το γιο του, που τον εγκατέλειψε έχοντας άγνοια για την ύπαρξή του.

Υπό αυτήν την έννοια, ο Τζεμ παρουσιάζεται να έχει κάτι από την τραγικότητα των παλιών μυθικών ηρώων. Ο συγγραφέας τον έπλασε να διχάζεται αλλά και να συναιρεί στοιχεία από την Ανατολή και από τη Δύση. Είναι, ωστόσο, άνθρωπος της εποχής του, του 21^{ου} αιώνα.

³⁶⁵ Ο. π., σ. 283

³⁶⁶ Ο. π., σ. 189.

³⁶⁷ Ο. π., σ. 262.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα υπό μελέτη βιβλία του Ορχάν Παμούκ γίνονται αναφορές στην πολυκύμαντη ιστορία της Κωνσταντινούπολης και της σύγχρονης Τουρκίας. Μέσα από τις προσωπικές ιστορίες και οπτικές των πρωταγωνιστών ξεδιπλώνονται πτυχές και διαστάσεις της πολιτικής και της κοινωνικής ζωής της Ιστανμπούλ. Η προσωπική ιστορία συμπλέκεται με την ιστορία της Πόλης. Η ματιά του Παμούκ είναι κριτική αλλά ψύχραιμη. Με αυτόν τον τρόπο κάνει και τον αναγνώστη του να υιοθετεί κριτική οπτική απέναντι σε όσα διαβάζει. Στα βιβλία του συζητάει τη σχέση του ανθρώπου με την παράδοση και το μοντερνισμό.

Όσον αφορά την πολιτική ζωή ο συγγραφέας αναφέρεται στους σημαντικότερους σταθμούς της τουρκικής ιστορίας από την εποχή της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έως τη σημερινή. Κάνει αναφορές στους μεταρρυθμιστές σουλτάνους και τις προσπάθειες ανασυγκρότησης της αυτοκρατορίας με το Τανζιμάτ, προκειμένου να επιβιώσει αλλά και να μπει στην τροχιά της Δύσης, επισημαίνοντας παράλληλα τα αίτια της πτώσης της ως συνδυασμό εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων.

Επίσης, γίνονται αναφορές στο πολιτικό και ιδεολογικό κλίμα της περιόδου των Νεότουρκων και στην ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας από τον Κεμάλ. Ο Παμούκ στέκεται με σκεπτικισμό απέναντι στο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Κεμάλ και στους μηχανισμούς επιβολής των καινοτομιών στην τουρκική κοινωνία προκειμένου να εκμοντερνιστεί και να γίνει δυτική. Διαφωνεί με το σκεπτικό των κεμαλιστών ότι το οθωμανικό παρελθόν και η ισλαμική παράδοση αποτελούν οπισθοδρόμηση και εμπόδιο στη δημιουργία του νέου κράτους και αποδοκιμάζει την εξαφάνιση ή την αλλοίωση του οθωμανικού στοιχείου.

Τονίζει ιδιαίτερα τον αντίκτυπο από την επιβολή της κεμαλικής ιδεολογίας και των μεταρρυθμίσεων στην τουρκική κοινωνία. Η μετάβαση αυτή από την πολυεθνική αυτοκρατορία στο νέο κράτος άφησε τα χνάρια της τόσο στον πολιτικό και πνευματικό χώρο της εποχής όσο και στην ψυχολογία των κατοίκων, επομένως και του συγγραφέα. Η Τουρκία και η Πόλη “φτώχυναν”, ενώ θα μπορούσαν να έχουν μια διαφορετική εξέλιξη, λόγω του τρόπου που προωθήθηκε ο εκδυτικισμός, καθώς δεν έγινε σεβαστή η πολιτισμική διαφορετικότητα της Πόλης. Ο συγγραφέας είναι αντίθετος με τη δυτικοποίηση που βασίστηκε στην αντιγραφή και μίμηση του δυτικού τρόπου ζωής. Ο αντίκτυπος και ο διχασμός της κοινωνίας αποτυπώνονται εύστοχα στις περιγραφές της Πόλης και στην ψυχολογία των χαρακτήρων των βιβλίων του.

Παρόμοια κριτική στάση παίρνει ο Παμούκ και απέναντι στις μετακεμαλικές ηγεσίες που δεν κατάφεραν να επιλύσουν τα προβλήματα του λαού αλλά αναλώθηκαν σε πολιτικούς ανταγωνισμούς ακολουθώντας εθνικιστική πολιτική. Ιδιαίτερα επικριτικός είναι στην υιοθέτηση του εθνικισμού που έγινε σε βάρος των μειονοτικών, μη μουσουλμανικών ομάδων της Τουρκίας, πολιτική που οδήγησε στην απώλεια της πολυπολιτισμικότητας, όση είχε απομείνει μετά τη δημιουργία του τουρκικού εθνικού κράτους. Τον εθνικισμό του μεσοπολέμου και το νεοεθνικισμό της σημερινής εποχής ο Παμούκ τους θεωρεί άκρως παράλογους κι επικίνδυνους.

Με ευαισθησία και υπευθυνότητα αντιμετωπίζει το ζήτημα της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα του καταγράφοντας με αποδοκimasία περιστατικά καταπάτησης των δικαιωμάτων και των ελευθεριών διαφόρων ομάδων: μειονότητες, γυναίκες, Κούρδοι, αντιφρονούντες. Με τις αναφορές του στο θέμα αυτό ασκεί κριτική στους μηχανισμούς εξουσίας που περιφρονούν ή θίγουν τα θεμελιώδη δικαιώματα, ατομικά και κοινωνικά. Η λογοτεχνία του γίνεται χώρος κριτικής συζήτησης του ζητήματος του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία, επομένως και διεκδίκησής τους. Παράλληλα, συζητάει το ρόλο των πνευματικών ανθρώπων και του τύπου στην πολιτική και πνευματική εγρήγορση της κοινωνίας. Τονίζει ιδιαίτερα τις παρεκτροπές των έντυπων μέσων, τη χειραγώγηση κι εξάρτησή τους από το κράτος, και την απήχηση αυτής της κατάστασης στην κοινωνία.

Επιπλέον, στα βιβλία γίνονται άμεσες και έμμεσες αναφορές στα πραξικοπήματα και την κατάλυση της δημοκρατίας, με πιο άμεση συνέπεια την αύξηση των περιορισμών και των ελεγκτικών μηχανισμών της εξουσίας σε βάρος των πολιτών. Βάζει τους ήρωές του να βιώνουν έντονα την περίοδο αυτή ως ζοφερή, περιγράφοντας τα αποτελέσματα στην καθημερινότητά τους. Εντούτοις, ο αναγνώστης παρατηρεί ότι ο συγγραφέας δεν παρουσιάζει τους χαρακτήρες αγωνιστικούς και δραστήριους, αλλά συχνά παθητικούς, παρόλο που διαμαρτύρονται ή αντιστέκονται στις απαγορεύσεις και τις αδικίες. Με αυτόν το τρόπο φαίνεται να καταδικάζει την αδιαφορία και την απουσία υπεύθυνης δράσης.

Αναφορικά με την κοινωνία της Πόλης, στα βιβλία αποτυπώνονται λογοτεχνικά πλευρές της κοινωνικής ζωής των εύπορων αστών και των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων. Ο συγγραφέας, ενώ ο ίδιος προέρχεται από αστικό περιβάλλον, είναι δηκτικός και σαρκαστικός απέναντι στα ήθη των πλουσίων, ξεσκεπάσει μέσω των ηρώων του την απληστία και την πνευματική τους κενότητα. Αισθάνεται πιο κοντά στους απλούς ανθρώπους των κατώτερων τάξεων, ωστόσο, αποδοκιμάζει τη θρησκοληψία τους όσο και τη μεγαλομανία και διαφθορά της υψηλής κοινωνίας. Ο εκδουτικισμός και η αστικοποίηση μεταμόρφωσαν στο β' μισό του 20^{ου} αιώνα την εικόνα της Πόλης και άφησαν αρνητικό αποτύπωμα στην αρχιτεκτονική της και στις καταναλωτικές συνήθειες των κατοίκων της. Οι ήρωες, όπως και ο συγγραφέας, φαίνονται μπερδεμένοι, άλλοτε παγιδευμένοι, αμφιταλαντεύονται ανάμεσα στο “δυτικό”, το “άλλο” και στο “ανατολικό”, το “οικείο”.

Τις γυναίκες τις βλέπει και τις παρουσιάζει στα βιβλία του με ευαισθησία και αγάπη. Μέσω των ηρωίδων του προβάλλονται η διαφορετικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης και η πολυπλοκότητα των προβλημάτων που τις απασχολούν. Ο συγγραφέας παρόμοια κι εδώ ασκεί κριτική στις υπάρχουσες προκαταλήψεις και τους περιορισμούς σε βάρος της ελεύθερης ανάπτυξης των γυναικών. Με την ίδια αγάπη και κατανόηση βλέπει ο Παμούκ και τους νέους στην προσπάθειά τους να διαμορφώσουν την προσωπικότητά τους και να υλοποιήσουν όνειρα και στόχους, ξεπερνώντας εμπόδια ή δυσκολίες που σχετίζονται με πολιτικά και οικονομικά αδιέξοδα στην περιοχή τους. Αξιοπρόσεχτο είναι ότι ο συγγραφέας στα μεγάλα διλήμματα ή τις δυσκολίες των ηρώων του, που μοιάζουν κάποιες φορές αξεπέραστα, όπως συμβαίνει και στην πραγματική ζωή, βάζει τα πρόσωπα να βρίσκουν καταφύγιο στην τέχνη – στον κινηματογράφο, στα μουσεία ή τα βιβλία.

Αναφορικά με τη σημασία της λογοτεχνίας, μέσα από την τέχνη του λόγου, μεταξύ άλλων, «αναδύεται μια θεώρηση του ανθρώπου, όχι με ενιαία και μοναδική ταυτότητα, αλλά με ποικιλία φωνών, λόγων και εποχών»³⁶⁸. Έτσι, εντάσσοντας ο Παμούκ στα βιβλία του στοιχεία του πολιτισμού της Ανατολής και του πολιτισμού της Δύσης, δείχνει την πρόθεση να ανοίξει έναν διάλογο. Στη συνάντηση αυτή της Ανατολής με τη Δύση δε θέλει να αποδώσει ανωτερότητα στη μία ή στην άλλη, δεν τις βλέπει ως αντίπαλες, ακόμα και όταν βάζει τους ήρωές του να αμφιταλαντεύονται ως προς την ταυτότητά τους, να είναι σε σύγχυση ανάμεσα στο δυτικό και το ανατολικό, το μοντέρνο και το παραδοσιακό, ή όταν αναζητούν το νόημα της ζωής. Αναδεικνύει τις εύλογες διαφορές αλλά και τις ομοιότητες των πολιτισμών και δείχνει ότι η γραμμή που μοιάζει να τις χωρίζει δεν είναι αδιαπέραστη. Πιστεύει στο διάλογο και όχι στη βία και τη σύγκρουση των λαών. Επομένως, με τα θέματα και τους προβληματισμούς των βιβλίων του υπερβαίνει τα γεωγραφικά και χρονικά σύνορα και με τη λογοτεχνία του στήνει γέφυρες επικοινωνίας και δημιουργεί αφορμές αναστοχασμού.

³⁶⁸ Χ. Βέικου, ό. π., σ. 37.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Halman, T. S. (2010) *A Millennium of Turkish Literature A concise history*, edited by Jayne L. Warner, Syracuse University Press

Kinross, L. (1980) *Οι οθωμανικοί χρόνοι: η άνοδος και η πτώση της τουρκικής αυτοκρατορίας* (μετ. Σ. Ονησιφόρου). Λευκωσία

Lesky, A. (1981) *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας* (μετ. Αγ, Γ. Τσοπανάκη). Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη

Zürcher, E. J. (2004) *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, (μετ. Β. Κεχριώτης). Αλεξάνδρεια

Αδάμου, Χ. (2004) Το αρχαίο δράμα μέσα από τα μάτια του Κουν. *ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ*, σ. 427-430, 117

Αναστασιάδου, Μ., Ντυμόν, Π. (2007) *Οι Ρωμηοί της Πόλης Τραύματα και προσδοκίες*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας

Βακαλόπουλος, Κ. (1990) *Η ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού Θράκη*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη

Βέικου, Χ. (2010) Τι διδάσκουμε στο «μάθημα» της Λογοτεχνίας; Ένα συνεχώς επίκαιρο και αναπάντητο ερώτημα, στο Αργυροπούλου Χ., Σκορδάς Π. (επιμ.), Π.Ε.Φ. Λέσβου, Σεμινάριο 37, σ. 35-41. *Η θέση της Λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική

Βερέμης, Θ., Ντόκος, Θ. Π. (2002) *Η σύγχρονη Τουρκία: κοινωνία, οικονομία και εξωτερική πολιτική*, (επιμ. Θάνος Βερέμης, Θάνος Π. Ντόκος). Παπαζήσης, ΕΛΙΑΜΕΠ

Βρετού, Σ. (2012) Μεταφράζοντας τον Ορχάν Παμούκ, αφιέρωμα περ. Διαβάζω, Μάης, τ. 529

Βώρος, Φ. Κ. (1977) «Ελευθερία και Παιδεία», *Δοκίμια για την Παιδεία*. Αθήνα

Γκιουβέν, Ν. (2006) *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες, τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, (μετ. Σοφία Αυγερινού). Βιβλιοπωλείον της Εστίας

Κατσουνάκη, Μ. (2008) Πτυχές/ Μαντίλα και τέχνη, Καθημερινή

Κοροβίνης, Θ. (2013) '55. Άγρα

Κοροβίνης, Θ. (2019) *Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Ανατολή*. Άγρα

Μήλλας, Η. (2005) *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων Σχολικά βιβλία, Ιστοριογραφία, Λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

- Μήλλας, Η. (2012) Ο πολιτικός Ορχάν Παμούκ, αφιέρωμα περ. Διαβάζω, Μάης, τ. 529
- Μπακιρτζής, Ι. Μ. (2004) *Εισαγωγή στην ιστορία της οθωμανικής και τουρκικής γλώσσας και λογοτεχνίας*. Ξάνθη: Σπανίδης
- Νεσίν, Α. (1999) *Κρεμάστε τους σαν τα τσαμπιά*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Ξανθούλης, Γ. (2004) *Κωνσταντινούπολη Μια πόλη στη λογοτεχνία*, (επιλογή κειμένων Γ. Ξανθούλης, φωτογραφίες Ara Guler). Μεταίχμιο
- Παμούκ, Ο. (2005) *Ιστανμπούλ Πόλη και αναμνήσεις*, (μετ. Σ. Βρετού). Ωκεανίδα
- Παμούκ, Ο. (1983) *Το σπίτι της σιωπής*, (μετ. Π. Αμπατζής). Ωκεανίδα
- Παμούκ, Ο. (2009) *Το Μουσείο της Αθωότητας*, (μετ. Σ. Βρετού). Ωκεανίδα
- Παμούκ, Ο. (2010) *Άλλα χρώματα*, (μετ. Σ. Βρετού). Ωκεανίδα
- Παμούκ, Ο. (2018) *Η γυναίκα με τα κόκκινα μαλλιά*, (μετ. Σ. Βρετού). Πατάκης
- Παξιμαδοπούλου – Σταυρινού, Μ. (2009) *Η διπλωματία των Δυνάμεων και οι μεταρρυθμίσεις στη Μακεδονία 1903 – 1908*. Σιδέρης
- Παρίσης, Ι., Παρίσης, Ν. (1999) *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*, ΟΕΔΒ. Πατάκης
- Πατεδάκης, Μ. (2018) Έπαινος του Ορχάν Παμούκ: η ζωή, το μυθιστόρημα, οι χαρακτήρες, Μάιος
- Ρούσσο, Τ., Στέφος, Α. (2002) *Σοφοκλέους Τραγωδία Οιδίπους Τύραννος Αίας*. Αθήνα ΟΕΔΒ
- Σωτηρίου, Δ. (1959) *Οι νεκροί περιμένουν*. Αθήνα: Κέδρος
- Τεμελκουράν, Ε. (2017) *Τουρκία παραφροσύνη και μελαγχολία*. Καστανιώτης
- Τσιμπιρίδου, Φ. (επιμ.- εισαγ.) (2006) *Μουσουλμάνες της Ανατολής: Αναπαραστάσεις, πολιτισμικές σημασίες και πολιτικές*. Κριτική
- Τσιτσελίκης, Κ. (1997) «Τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Από τη νομική κατοχύρωση στην εφαρμογή», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 63, σ. 26-31
- Χουζούρη, Ε. (2012) Ορχάν Παμούκ: ένας δυτικός ανατολίτης, αφιέρωμα περ. Διαβάζω, Μάης, τ. 529, σ. 86-108

ΔΙΑΚΗΡΥΞΕΙΣ

Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 1948, ΟΗΕ

Διακήρυξη για την Πολιτισμική Ποικιλότητα, 2001, ΟΥΝΕΣΚΟ

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

S. S. Ozdemir, N. Mutluer, E. Ozyurek, (2019) (μετ. Β. Πούλιος) «Εξορία και πολλότητα σε νεοφιλελεύθερους καιρούς: Οι ακαδημαϊκοί της Τουρκίας για την ειρήνη», φεμινιστικά, τ. 2, στο <https://feministiq.net> , πρόσβαση Αύγουστος 2022.

Βατόπουλος, Ν. “Ορχάν Παμούκ: μνήμες του άστεως στο έργο του”, στο oanagnostis.gr, πρόσβαση 6 Αυγούστου 2022

Ζαϊμάκης, Γ., Καπράνη, Κ. (2016) «Μουσουλμάνες γυναίκες και πολιτισμική αλλαγή: Ετερότητα, φύλο και θρησκεία σε έναν αγροτικό οικισμό στη Δυτική Θράκη», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 116, σελ. 79-110. στο <https://epublishing.ekt.gr>, πρόσβαση 7 Αυγούστου 2022

Ταμπάκη, Σ. Έφηβοι και Μοναξιά, στο <http://www.ssneond.sch.gr/Keimena%20dimosieumena/efivi%20monaxia.htm> πρόσβαση 20 Αυγούστου 2022.

Συνέντευξη Παμούκ στην εκπομπή «Η ζωή είναι αλλού» της Εύης Κυριακοπούλου, ΕΡΤ, 2014.

Συνέντευξη Παμούκ στο Δ. Μαρίνο στο [Bookpress](http://bookpress.gr), 1/6/18, πρόσβαση 26 Οκτωβρίου 2022

Συνέντευξη Παμούκ στο Guardian, στο bookpress.gr, 11/9/22, πρόσβαση Οκτώβριος 2022

Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα, Ιστορία και Λογοτεχνία, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. <https://www.greek-language.gr>, πρόσβαση Μάης 2022

Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα, Κωνσταντινούπολη Μια πόλη φασματική, μια πόλη φαντασμαγορική, ΚΕΓ.

<https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/urban/iframe.html?urb=20&location=309&item=3484>, πρόσβαση Ιούλιος 2022

<https://astrolabio1.blogspot.com/2015/11/orhan-pamuk.html>

<https://www.oanagnostis.gr/%CE%BF%CF%81%CF%87%CE%AC%CE%BD-%CF%80%CE%B1%CE%BC%CE%BF%CF%8D%CE%BA-1-%CE%BF-%CE%BC%CF%85%CE%B8%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%AC%CF%86%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82/>

<https://www.tovima.gr/2010/12/05/books-ideas/o-pamoyk-dia-xeiros-pamoyk/>

<https://www.oanagnostis.gr/%ce%bf%cf%81%cf%87%ce%ac%ce%bd-%cf%80%ce%b1%ce%bc%ce%bf%cf%8d%ce%ba-4-%ce%b7-%ce%b1%ce%b3%ce%b3%ce%ad%ce%bb%ce%b1-%ce%ba%ce%b1%cf%83%cf%84%cf%81%ce%b9%ce%bd%ce%ac%ce%ba%ce%b7-%cf%80%cf%81%ce%bf%cf%83/>

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2006/pamuk-photo.html

<https://www.oanagnostis.gr/o-%cf%80%ce%b1%ce%bc%ce%bf%cf%8d%ce%ba-%ce%b7-%ce%b3%cf%85%ce%bd%ce%b1%ce%af%ce%ba%ce%b1-%ce%bc%ce%b5-%cf%84%ce%b1-%ce%ba%cf%8c%ce%ba%ce%ba%ce%b9%ce%bd%ce%b1-%ce%bc%ce%b1%ce%bb%ce%bb%ce%b9%ce%ac/>

Έκθεση 11/1/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου,
περισσότερες πληροφορίες στο www.europarl.europa.eu